

Masarykova univerzita

Fakulta sociálních studií

Katedra environmentálních studií

**Jídlo s tváří farmáře:
komunitou podporované zemědělství
v České republice**

Magisterská diplomová práce

Vypracovala: Bc. Veronika Frélichová

Vedoucí práce: Ing. Zbyněk Ulčák, PhD.

Brno, květen 2013

Motto:

„Lidé jsou různě motivováni. Někdo chce revoluci... a někdo jen zeleninu.“

(Jan-Hendrik Cropp, CSA Freudenthal v Německu)

Poděkování

Děkuji panu Ulčákovi a všem účastníkům diplomového semináře za rady, motivaci k psaní a za možnost růst v procesu vzájemného připomínkování.

Děkuji Zdeňkovi za dlouhodobou podporu, pochopení a zájem.

Děkuji všem respondentům mého výzkumu za sdílení jejich životních zkušeností, které pro mě byly nejen vědecky, ale i osobně velmi podnětné.

Děkuji mým bývalým kolegům z Ekologického institutu Veronica a dalším spolupracovníkům, kteří formovali můj zájem o téma komunitou podporovaného zemědělství.

Čestné prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto magisterskou práci vypracovala samostatně a že všechny použité zdroje informací v práci řádně cituji a uvádím v seznamu literatury.

V Opavě dne 13. května 2013

Veronika Frélichová

Rozsah hlavního textu včetně poznámek, bez anotace, obsahu, rejstříku, bibliografie a příloh je 28.988 slov.

Anotace

Práce se zabývá fenoménem komunitou podporovaného zemědělství (community supported agriculture - CSA), který je světově rozšířenou formou alternativních potravinových systémů. V komunitou podporovaném zemědělství uzavírají zemědělci a spotřebitelé vzájemné partnerství založené na dlouhodobém závazku a osobním vztahu. CSA je v práci definováno jako soubor principů, který překračuje svým sociálním a ekonomickým přínosem koncept udržitelné spotřeby potravin, a model organizace potravinového systému, jenž nabývá pestrých podob napříč kulturními prostředími.

Cílem práce je především charakterizovat výskyt fenoménu v českém prostředí. V empirické části práce je metodou případových studií popsáno a srovnáváno šest českých systémů CSA. Na základě analýzy rozhovorů s jedenácti klíčovými aktéry vyplývá třináct významných aspektů organizace CSA, jako např. interakce zemědělců a organizátorů. Jednotlivé systémy jsou hodnoceny z hlediska míry participace spotřebitelů a vztaheny k zahraničním modelům fungování.

Klíčová slova: CSA, komunitou podporované zemědělství, udržitelná spotřeba potravin, potravinová suverenita, bedýnky, lokální potraviny, přímý prodej

Abstract

The thesis deals with the phenomenon of community supported agriculture (CSA), which is a world-wide spread form of alternative food systems. In CSA farmers and consumers create mutual partnerships based on the long-term commitment and personal relationships. In the thesis CSA is defined as a set of principles which exceeds the concept of sustainable food consumption by its economic and social benefits, and as a model of arrangement of food system, which takes various shapes across different cultural environments.

The main goal of the thesis is to characterize the occurrence of the phenomenon in the Czech Republic. Six CSA systems are described and contrasted in the empirical part of the thesis by the method of case studies. Thirteen important aspects of CSA organisation is found by the proces of analysing the interviews with eleven key figures. The systems are evaluated from the perspective of the level of participation of consumers and related to the foreign models.

English title: The Food with Farmer's Face: Community supported agriculture in the Czech Republic

Keywords: CSA, community supported agriculture, sustainable food consumption, food sovereignty, box schemes, local food, direct sale

Obsah práce

PŘEDMLUVA	7
1 ÚVOD	9
2 KONTEXT KOMUNITOU PODPOROVANÉHO ZEMĚDĚLSTVÍ	11
2.1 Co je komunitou podporované zemědělství.....	11
2.2 Návaznost na alternativní potravinové systémy	12
2.3 Udržitelná spotřeba potravin.....	18
2.4 Co víme o českých zemědělciích.....	21
2.5 Co víme o českých spotřebitelích potravin.....	23
3 KOMUNITOU PODPOROVANÉ ZEMĚDĚLSTVÍ VE SVĚTĚ	26
3.1 Motivy pro vznik CSA ve světě.....	26
3.1.1 Zemědělství a komunita v Japonsku, Německu a Švýcarsku.....	26
3.1.2 CSA dostává podobu v Americe.....	27
3.1.3 Nedávná renesance CSA v Evropě.....	28
3.2 Významné faktory ve fungování CSA v zahraničí	29
3.2.1 Velikost a efektivita farmy.....	29
3.2.2 Nastavení rozpočtu a ceny.....	30
3.2.3 Množství zákazníků a jejich motivace.....	32
3.2.4 Míra komunitního fungování.....	34
3.2.5 Principy ekologického zemědělství.....	35
4 METODOLOGIE VÝZKUMU	37
4.1 Výzkumné cíle.....	37
4.2 Výzkumné otázky	38
4.3 Plán výzkumu a výběr případů.....	38
4.4 Metody sběru dat.....	40
4.5 Metody analýzy a interpretace dat.....	41
4.6 Etika výzkumu, validita a reliabilita, omezení	42
5 PŘÍPADOVÉ STUDIE - POPIS A SROVNÁNÍ ŠESTI CSA SYSTÉMŮ	43
5.1 Půchod CSA do Česka.....	43
5.2 Komunita podporujeme svého sedláka Toulcův Dvůr.....	44
5.3 Komunita dvora Vyšíněk.....	46

5.4 KomPot - komunitní potraviny.....	47
5.5 Komunitou podporované zemědělství Brno.....	48
5.6 Hospodářství Hodonice.....	50
5.7 Komunitou podporované hospodářství manželů Šelongových.....	51
5.8 Shrnutí.....	52
6 HLEDÁME ČESKÝ MODEL - VYBRANÉ ASPEKTY ORGANIZACE CSA	55
6.1 Kdo jsou CSA farmáři.....	55
6.2 Kdo jsou CSA organizátoři a proč to dělají.....	56
6.3 Interakce mezi farmáři a organizátory.....	58
6.4 Jak vůbec pojmenovat, co děláme.....	60
6.5 Alchymie nákladů a výnosů.....	61
6.6 Diverzifikace odbytu - CSA jako dílek v mozaice.....	63
6.7 Náš zákazník, náš pán.....	66
6.8 Základem úspěchu je dobrá organizace.....	67
6.9 Principy a přínosy CSA - proč to tedy dělat.....	69
6.10 Odchylky od ideálu.....	71
6.11 Nezbytná inspirace zahraničím.....	73
6.12 Být bílou vránou v okolí.....	75
6.13 Kam se rozvíjet v perspektivách českého zemědělství.....	76
7 DISKUZE O UDRŽITELNOSTI ČESKÝCH CSA.....	80
8 ZÁVĚR.....	84
9 JMENNÝ REJSTRÍK A SEZNAM TABULEK.....	86
10 SEZNAM LITERATURY.....	87
11 PŘÍLOHY.....	94

Předmluva

Téma mojí práce se zrodilo v magisterském semináři o životním způsobu u paní profesorky Librové, která se při prezentaci seminárních esejů vždy ptá studentů - a bude z toho diplomová práce? Tehdy jsem se zrovna vrátila z inspirativní konference Zemědělství v rukou a spotřebitele a svůj esej do semináře jsem zasvětila zkratce CSA - community supported agriculture. S překvapením jsem zjistila, že v knihovně Fakulty sociálních studií existuje na toto téma i několik knih, zahraničního akademického materiálu se dal také najít na internetu dostatek.

Příčilo se mi ale psát o něčem, co v Česku nejspíš vůbec nikdo nezná a nechápe. Snem snad každého studenta je najít pro svou diplomovou práci praktické uplatnění, a ne se pohybovat na poli sci-fi. Jelikož jsem v té době pracovala v Ekologickém institutu Veronica, dřív než s rešerší literatury jsem začala se sháněním zemědělců a spotřebitelů, kteří by myšlenku komunitou podporovaného zemědělství zhmotnili do fungujícího systému v Brně. Při organizování Brněnského Biojarmarku jsem oslovila farmářku Lídu Pospíšilovou a v lednu 2012 jsme ve spolupráci s PRO-BIO LIGOU uspořádali sérii seminářů se zahraničními hosty, kde se vytvořilo jádro spotřebitelské skupiny. Dvacet osm podílníků si předplatilo biozeleninu na sezónu předem, dali tak Pospíšilům do ruky 120.000 Kč a čekali na týdenní dodávky svého podílu na odběrné místo. Fungovalo to - v květnu jsme jedli první, třibarevné ředkvičky.

Strávila jsem spoustu jak placeného, tak dobrovolnického času psaním článků, mluvením na besedách a promýšlením, jestli se ubíráme správným směrem. Na podzim 2012 jsem odjela na pracovní stáž do Anglie zaměřenou na místní jídlo a vzpomněla jsem si znovu na zadanou diplomovou práci. Najednou bylo o čem psát. Lidé ze Soil Association¹ se mě ptali, jak nám funguje CSA v Česku, jaké máme metody, jestli máme nějakou studii. Je to všechno vůbec tak v začátcích, jak se zdá?

Není pochyb, že jsem v CSA osobně angažovaná. Přiznávám svoji výchozí pozici - obdivuji drobné farmáře, kteří pořád ještě obměňují strategii svého přežití. Mám respekt ke všem, kteří do svých domácností, restaurací a firem vybírají potraviny se známým původem. Vážím si toho, že katedra environmentálních studií předává svým studentům i životní hodnoty, ne jenom vědecká fakta. Víím také, že je třeba přistupovat k tématu kriticky a je mu to svým způsobem prospěšné; v tomto mi pomohl půlroční odstup od přímé organizace CSA v podobě zahraniční stáže. Zároveň se však domnívám, že moje praktická, „aktivistická“ zkušenost mi dovoluje vidět do hloubky tématu

¹Soil Association je známá britská organizace v oblasti ekologického zemědělství, působí jako kontrolní orgán, svaz farmářů, obchodníků a spotřebitelů i vzdělávací a propagační instituce.

více než studentovi, který by téma zpracovával bez ní. Budu ráda, pokud tato práce komukoliv poslouží jako inspirativní četba.

1 Úvod

České zemědělství hledá svou identitu a cestu do budoucna. Za dvacet čtyři let po sametové revoluci se transformovalo z kolektivního hospodaření v jednotných zemědělských družstvech do agrobyznysu, který vstupuje na globální trh s produkty a službami. Velké zemědělské podniky se snaží být konkurenceschopné, minimalizovat náklady na výrobu a exportovat nadprodukcí. Zároveň však existuje určitá společenská poptávka po dodržování minimálních environmentálních, hygienických a etických standardů výroby, stejně jako po údržbě krajiny a rozvoji venkova, kde zemědělství hraje podstatnou roli v zaměstnanosti.

V tomto kontextu stojí za povšimnutí, že okolo roku 2010 nastala v Česku do jisté míry renesance přímého prodeje potravin – objevování krátkých cest od producenta ke spotřebiteli. Dokládá to vlna několika desítek farmářských trhů po celé ČR, vznik prodejen specializovaných na místní jídlo² a zároveň rozšiřující se poptávka i nabídka bedýnkových systémů³, byť objemem prodeje ani zdaleka nekonkurují běžnému maloobchodnímu systému. V posledních letech vzniklo také několik málo systémů zemědělec-spotřebitelé, které se hlásí k principům *community supported agriculture* (CSA) neboli komunitou podporovaného zemědělství. Jedná se o určité módní zaujetí místní a sezónní produkcí, nebo trvalejší obrat k jinému způsobu vztahu zemědělců a zákazníků? Může oživená poptávka po kvalitních potravinách z regionu a po krátkých producentsko-odběratelských vztazích dát českému zemědělství do jisté míry novou vizi?

Komunitou podporované zemědělství je ze zmiňovaných forem přímého prodeje potravin nejspíše nejradikálnější formou ve smyslu požadavků na zemědělce i spotřebitele. V zahraniční literatuře se jeví jako trvale udržitelná a všestranně výhodná forma odbytu zemědělské produkce, nicméně v praxi se setkává s řadou bariér pro své větší rozšíření. I přesto dnes ve světě, převážně v USA, ve Francii a Japonsku, funguje několik tisíc zemědělsko-spotřebitelských skupin hlásících se k principům CSA a publikují se zde výzkumy, které zkoumají jejich dopady ve společnosti. V České republice zatím podobný výzkum nebyl proveden, neboť je zde existence systémů komunitou podporovaného zemědělství velmi sporá, nová a neznámá, nicméně na druhou stranu jejich vynořování se v posledních dvou letech⁴ skýtá svým rozsahem optimální téma pro diplomovou práci, která může reflektovat dosavadní zkušenosti s tímto fenoménem, využitelné pro jeho případné další šíření.

²Např. síť prodejen Český grunt, farmářské prodejny Františka Němce či síť prodejen Sklizeno a další (v Brně je mapuje diplomová práce Terezy Dvořákové, 2013).

³Bedýnkový systém je označení pro model, kdy si spotřebitel kupuje již sestavenou bedýnku sezónní ovoce a zeleniny, příp. jiných farmářských potravin. Bedýnky mohou nabízet obchodníci nebo sami farmáři. Poptávku a nabídku odráží vznik specializovaných webů, např. www.bedynky.cz, www.nalok.cz, www.najdisisvehofarmare.cz.

⁴Především na základě osvěty šířené pražskou PRO-BIO Ligou

Ve své práci analyzuji komunitou podporovaného zemědělství jako formu udržitelné spotřeby potravin, všímám si předpokladů jeho úspěšného fungování v zahraničí a především provádím výzkum tohoto jevu v českém prostředí, a to ve formě případových studií šesti CSA systémů. Svoji prací bych tak ráda přispěla k lepšímu poznání tohoto fenoménu a kriticky zhodnotila možná očekávání, která jsou s ním spojena. V teoretické části čerpám především z literatury anglické a americké, která je mi jazykově přístupná, u dalších zemí jsem omezena na anglické překlady textů.

2 Kontext komunitou podporovaného zemědělství

V této kapitole se budu věnovat definici CSA a srovnám ho s jinými alternativními způsoby prodeje potravin. Zamyslím se zde nad konceptem udržitelné spotřeby potravin jako vhodným nástrojem pro posuzování přínosů a limitů CSA, nastíním i rámec, do kterého v Česku vstupuje.

Na začátek si dovoluji metodologickou poznámku: v celé práci používám ve vlastním textu pro komunitou podporované zemědělství zkratku CSA, protože je tak používána v odborných zahraničních textech. V českém prostředí nemá zkratka ekvivalent, který by byl používán v odborné literatuře. Organizátoři CSA systémů nicméně používají v popularizačních textech doslovnou českou zkratku KPZ, případně označení „kápézetka“, podobně ji od nich přejímají někteří zemědělci. Při interpretaci výsledků výzkumu v kapitolách 5 a 6 jsem proto ponechala toto označení v přímé řeči respondentů.

2.1 Co je komunitou podporované zemědělství

Komunitou podporované zemědělství není jasně definovaným jevem; často se setkáváme s definicí pomocí souboru principů, kterým různí autoři přiřkládají různou váhu. Podle britské studie *The Impact of CSA* (Soil Association, 2011), která nabízí syntézu definic CSA, se jedná o „*partnerství zemědělců a spotřebitelů, ve kterém jsou sdílena přínosy a rizika zemědělské výroby*“ (vlastní překlad). Henderson (1999:3) definuje CSA jako rovnici „*producenti potravin + spotřebitelé potravin + každoroční závazek jednoho ke druhému = CSA*“. Nabízí srovnání tištěných materiálů různých CSA systémů v USA z 90. let, kde zaznívají pojmy jako vědomí vzájemné provázanosti naší společnosti, zajištění plnohodnotného života na venkově, spirituální potřeba interakce s přírodním světem, znovuzískání prestiže zemědělství ve společnosti, „znovuspojení“ spotřebitelů s půdou, uskutečnění udržitelné spotřeby potravin. CSA je tedy významně založeno na filozofických předpokladech. Na CSA systémech si Henderson cení právě diverzity, unikátnosti každého z nich, která je přizpůsobena místním podmínkám - stejně, jako jsou živé organismy přizpůsobeny ekosystémům. V definicích dalších autorů (Adam, 2006; JOAA, 1993; Groh a McFadden, 1990 apod.) jsou důležité také prvky sdílené odpovědnosti, společných investic a plateb za produkci předem, užší vztah zemědělců a spotřebitelů na bázi osobní známosti, transparentní proces, jak potraviny vznikají. CSA je tak v tomto případě definováno spíše tím, čeho chce dosáhnout, než jako nějaký konkrétní postup⁵.

⁵ V tomto smyslu je CSA podobné jako samotný koncept udržitelnosti (sustainability), o kterém bude řeč dále. „*Udržitelnost není něco, co by se mělo definovat, ale deklarovat. Je to etický řídicí princip*“ (vlastní překlad, de Vries in Ulčák, Pall, 2003).

Jedny okruhy definic tedy nahlízejí na CSA jako *soubor principů*, případové studie a manuály však popisují CSA především jako *model organizace*, konkrétní uspořádání distribučního řetězce potravin s důrazem na jeho co největší zkrácení. V USA se běžně hovoří o CSA jako o jedné z forem přímého prodeje potravin, kterou může zvolit farmář při rozmýšlení o struktuře svého odbytu (Henderson 1999). V praxi vypadá *model organizace* CSA systémy jako domluva mezi jedním či více zemědělci a skupinou několika málo až několik stovek spotřebitelů, kteří mají zájem o odebírání produktů - zpravidla zeleniny, ale také mléčných výrobků, masa, vajec a dalších faremních potravin. Přístupy se liší od iniciativ založených na předplatném produktů u existujícího farmáře (*producer-led / subscription CSA*), po komunitní farmy spravované skupinou členů - vlastníků (*community-led / co-operative CSA*) (Soil Association, 2011). Komunitou podporované zemědělství tedy může vypadat např. jako skupina třiceti rodin, které si předplácí na celý rok předem produkty od konkrétního zemědělce a každý týden si je někde odebírají, nebo také jako malá farma fungující jako občanské sdružení, jehož členové mají určité povinnosti vykonávat pravidelnou práci a také určitá práva dostat podíl z úrody, případně zaměstnávají farmáře.

2.2 Návaznost na alternativní potravinové systémy

V případě komunitou podporovaného zemědělství je potřeba vysvětlit jeho souvislost s dalšími často používanými termíny v oblasti udržitelné spotřeby potravin. Ačkoliv samotný název může působit jako zcela nový fenomén, ve skutečnosti má vývoj na tomto poli logickou návaznost a množství používaného názvosloví může čtenáře zmást.⁶

Sledujeme-li způsoby, jakými se ke spotřebiteli dostávají potraviny, můžeme je rozdělit na cesty konvenční, mainstreamové (dnešní nákup v běžném obchodě) a více či méně alternativní - čili takové přístupy, které jsou definovány jako kontra- ke konvenčním, jsou v menšině a zároveň doplňují určité chybějící funkce konvenčních přístupů. Robinson (2008) pojmenovává tyto přístupy jako alternativní potravinové sítě/systémy, kdy se produkce, zpracování, distribuce a konzumace potravin odehrává v jednom regionu a eliminuje se počet aktérů v potravinovém řetězci. Jiní autoři hovoří o místních potravinových systémech (Hinrichs, 2000), které jsou definovány relativně krátkou vzdáleností potravin od producenta ke spotřebiteli, a to nejen ve smyslu geografickém. V literatuře se setkáme také s pojmem občanské zemědělství (*civic agriculture*), které označuje potravinové sítě vytvářené z iniciativy spotřebitelů (Lyson, 2004; Zagata, 2013). Mezi alternativní potravinové sítě můžeme zařadit farmářské trhy, komunitní městské zahrady a farmy, školní farmy, potravinová družstva (co-ops), občanská sdružení a komise měst na podporu udržitelné spotřeby

⁶Používanému názvosloví se věnuji i při analýze výzkumu - sledovala jsem, jakými termíny ve skutečnosti svoji činnost popisují do CSA zapojení farmáři a organizátoři.

potravin, zahrádkářské osady a samozásobitelské praktiky, přímý prodej produktů koncovým spotřebitelům či faremní zpracování produktů, hnutí slow food; v podstatě jakoukoliv snahu o obejití globálních distribučních sítí při opatřování potravin (Robinson, 2008). Právě CSA je jedním z „nejalternativnějších“ typů alternativních potravinových sítí (Hayden 2012).

Rozvoj alternativních potravinových sítí reflektuje změny v chování spotřebitelů od 90. let. Robinson (2008) ho dává do souvislosti s rozvojem individualismu ve spotřebních vzorcích a s očekáváním vyšší kvality výrobků, služeb a nákupního prostředí v souvislosti s kauzami bezpečnosti potravin. Zároveň však alternativní potravinové sítě skýtají mnohé nevýhody v porovnání s konvenčním modelem nakupování - je to často vyšší cena produktů⁷, sezónní omezení, vyšší organizační a časová náročnost pro uskutečnění nákupu nebo také vnímání dlouhodobých vazeb s producenty jako svazující.

V Česku má pojem CSA ve vztahu k ostatním formám alternativních potravinových systémů jedno specifikum - je zaměňován za bedýnky. Pro pochopení tohoto opodstatněného jevu je potřeba se vydat na stručný exkurz do historie alternativních potravinových sítí u nás. Pomineme-li poměrně rozšířené, leč zvolna ustupující samozásobitelství⁸, pozorujeme, že jedním směrem jde neoficiální prodej zemědělských produktů ze dvora přímo na farmách, který se odehrává z velké části mimo ekonomické ukazatele a výzkumy, není zmapován a je nedostupný pro ty spotřebitele, kteří o něm nemají informace a nejsou zapojeni do neformálních sítí okolo něj. Dalším směrem jde pak vývoj odbytu produktů ekologického zemědělství, pro jehož produkty se hledala cesta od počátku 90. let 20. stol. - přes specializované zdravé výživy, biokluby v ekologických organizacích⁹, biojarmarky. Jiří Urban, jeden ze zakladatelů ekologického zemědělství v Česku, říká, že krátké vztahy mezi zemědělcem a spotřebitelem byly v ekologickém zemědělství proklamovány od začátku (Urban, 2012).

Zhruba od roku 2004 (také změně systému dotací do ekologického zemědělství a vstupu do EU) rostl však český trh s biopotraviny o stovky procent ročně, biopotraviny se dostaly do obchodních řetězců a podíl biopotravin z dovozu přesáhl polovinu z celkového prodeje (Václavík, 2010). Tím se produkty ekologického zemědělství dostaly mimo alternativní potravinové sítě na konvenční, globální trh. Paralelně s tímto vývojem ovšem sílila snaha vrátit biopotraviny lokální

⁷Výše ceny je vždy relativní, ve srovnání např. se slevami v supermarketech však může být „spravedlivá“, odrážející skutečné náklady na produkci.

⁸Ustupující, alespoň co se týče objemu produkce, ne nutně počtu samozásobitelů. Významně se ale mění se struktura samozásobitelství a motivace ho vykonávat. Výzkumům samozásobitelství ve středoevropském kontextu se věnuje např. P. Jehlička.

⁹Název biokluby se vžil pro systémy zakládané spíše ekologickými organizacemi za účelem získat potraviny ekologického zemědělství v době, kdy nebyly dobře dostupné - např. od roku 1996 fungující bioklub Hnutí DUHA v Brně s farmářem Alešem Horákem, bioklub v Hnutí DUHA Olomouc apod.

tvář¹⁰, neboť globální biopotraviny jednak odrazovaly vnímavější spotřebitele svým vnitřním rozporem v deklarovaných efektech ochrany životního prostředí, jednak tvořily do jisté míry konkurenci rozvoji českého ekozemědělství¹¹. Pro další vývoj trhu s biopotravinami viděl ostatně Václavík v roce 2010 jako velké příležitosti právě přímý prodej biopotravin a jejich znovuspojení s konkrétním místem, s rétorikou *lokálního*.

V návaznosti na tento trend se zhruba od roku 2009 začala pozornost českých spotřebitelů obecně obracet k lokálním potravinám, a to právě skrz alternativní potravinové sítě¹². Dokladem toho je rozvoj bedýnkových systémů a farmářských trhů v roce 2010 a mnohé články v médiích na tato témata, z nichž můžeme usuzovat na lokální spotřebu jako určitý druh módy.¹³ Spotřeba potravin s přidanou hodnotou (i biopotravin) se zde do jisté míry protнула se stále existujícím neoficiálním prodejem ze dvora v hesle *Najdi si svého farmáře*. Poptávka přišla ze strany městských spotřebitelů-gurmánů, kteří se věnují potravinám, jejich výběru, kvalitě a zpracování jako koníčku - šíření do tohoto prostředí mj. podpořil foodblogger Martin Kuciel v roce 2009¹⁴, když publikoval na svém blogu článek o bedýnkách, kde píše: *Už ani nevím, kdy a kde jsem o bedýnkách slyšel poprvé, určitě to ale bylo na některém z amerických foodblogů. Tenkrát ještě pod krkolomným heslem community supported agriculture (v překladu komunitou podporované zemědělství)* (cuketka.cz, 2009). Popsal tedy model CSA podle zahraniční literatury, včetně přímého vztahu farmář-zákazníci, celoročního odběru produktů a sdílení rizik, nicméně přidělil mu čtenářům srozumitelnější pojem *bedýnky*. Poukázal dále na variabilitu CSA, od ideálního modelu s výše popsanými charakteristikami, po „nejměkčí a hodně rozšířený“ model, kdy hotové naskládané bedýnky prodávají běžní obchodníci za cenu i s obchodní marží. Zároveň však uvádí rozporné tvrzení, že bedýnkové systémy si většinou spravují sami členové.

Významným impulsem pro rozvoj bedýnkování bylo založení webu www.bedynky.cz, který vznikl v roce 2010 původně s ideály komunitou podporovaného zemědělství¹⁵. Web definuje, jaké

¹⁰V roce 2008 např. proběhla kampaň Ministerstva zemědělství na podporu českého ekologického zemědělství (dodejme, že poněkud sporná, více o tom např. Dittrichová, 2008), nebo kampaň Hnutí DUHA Hledá se česká buchta, apelující na velké výrobce potravin s požadavkem začít s biozpracováním.

¹¹Dovozu biopotravin se ve své diplomové práci věnuje R. Jarušková (2009). Ve svém výzkumu naznačuje, že environmentálně příznivější z hlediska ekologické stopy jsou české konvenční potraviny oproti dováženým bioproduktům (byť v této tezi bychom nejspíše našli mnoho výjimek).

¹²Vývoj do jisté míry kopíruje situaci v západních zemích, jen s desetiletým posunem. Např. ve Velké Británii byla obnovena tradice farmářských trhů v roce 1997 v Bristolu a odtud se rychle rozšířily do prakticky každého města (Zagata, 2012)

¹³V této době odstartovaly weby www.najdisivehofarmare.cz, www.nalok.cz a četné další adresáře a mapy farem, začal také vycházet časopis *Farmářské trhy* (9/2010) a vyrojily se mlékomaty.

¹⁴Kuciel je pisatelem webu www.cuketka.cz, který je údajně nejčtenějším foodblogem v Česku; *Hospodářské noviny*, jakkoliv to může být novinářská nadsázka, hovoří o tom, že Kuciel je dnes „pro řadu českých gurmátů nejvyšší autoritou na poli jídla“ (HN, 2011)

¹⁵Web inicioval opět Martin Kuciel, na tvorbě se ale také podílel Jan Valeška, propagátor CSA v PRO-BIO LIZE a respondent mého výzkumu, který v té době už měl osobní zkušenost se zahraničními CSA.

by měly být obecné principy bedýnek - lokálnost (znát zemědělce je ideální případ), rozmanitost daná sezónností (ne výběr konkrétních produktů), pravidelnost (ne nákup jednorázově), vysoká kvalita (ne nutně certifikované bio), přiměřená cena. Podobné obecné principy jsou popsány i v publikaci pro farmáře o bedýnkování, kterou vydalo ji Ministerstvo zemědělství v roce 2008. Dále se na bedynky.cz dočteme o jednotlivých typech bedýnkových družstev, která se liší podle míry závazku, organizátora, typu plateb apod. Jedním z typů je i „zemědělství podporované místní komunitou“. V této podobě však prakticky žádný bedýnkový systém nezačal fungovat. Jan Valeška, organizátor a respondent mého výzkumu, to popisuje takto: *„...bedýnkovalo se dřív už, ale ten boom byl právě v té době, kdy jsme do toho začali tlačit KPZ. Ale to byla asi tenkrát chyba mediální a marketingová, že jsme přistoupili na ten jakoby bedýnkovej koncept.... já jsem KPZ říkal bedýnky, tak jsme to tenkrát medializovali. No ale pak se to překlátilo, bedýnky jsou to, co dneska jsou. Těch bedýnek, co by se dělaly aspoň nějak jako KPZ je minimum.“*

V tomto bodě je užitečné, osvětlím-li podrobněji rozdíly mezi různými typy bedýnek, komunitou podporovaným zemědělstvím a dalšími způsoby prodeje. Na základě informací o povaze alternativních potravinových sítí jsem vytvořila škály různých faktorů, které pomáhají určit míru participace spotřebitele. Na jedné straně stojí konzumní model, kdy se producent/obchodník plně řídí rozmary spotřebitele - přizpůsobuje se zákazníkovi ve snaze neztratit ho v konkurenčním prostředí. Na druhé straně je participativní model, kdy se spotřebitel vědomě podílí na podpoře producenta a přistupuje na určité obětování svého pohodlí.

Tab. 1. Škály modelů alternativních potravinových systémů

	konzumní model (vyjít vstříc spotřebiteli) ----- participativní model (vyjít vstříc producentovi)		
Způsob platby	nákup se platí po uskutečnění	nákup se platí předem (za dodávku, za měsíc) a platba se obvykle nevrací	nákup se platí předem na celou sezónu a platba se nevrací
Vztah farmáře a zákazníka	farmář a zákazník se neznají	zákazník zná jméno farmáře, případně ho viděl (na trhu, při odběru, na farmě)	farmář a zákazník se znají/vídají pravidelně
Možnost výběru	je možnost si přesně vybrat produkty (např. druhy zeleniny)	skladba nákupu je daná farmářem/obchodníkem, je možnost dělat změny	skladba nákupu je pevně daná farmářem/obchodníkem - co se urodí
Odběrné místo	nákup je dovezen do domu	nákup probíhá v obchodě či na trhu s klasickou otevírací dobou	nákup probíhá na odběrném místě v krátkém časovém úseku nebo na farmě
Dlouhodobost závazku	produkty jsou nakupovány jednorázově	produkty jsou odebírány víceméně pravidelně, s možností zrušit odběr/neobjednat si	existuje závazek odebírat produkty celou sezónu
Způsob odběru	nákup balí a předává obchodník při nákupu	nákup je připraven v bedýnce/tašce, zákazník si ho vyzvedne	podíl si seskládá sám zákazník podle cedule od farmáře
Provozovatel systému	firma či podnikatel - obchodník, distributor, který produkty překupuje od zemědělce	zákazník/pomocník/nezisková organizace/farmář za přiměřenou odměnu za organizaci	zákazníci organizují systém dobrovolnický
Další závazky	kromě nákupu neexistují další aktivity mezi farmářem a zákazníkem	existují určité další aktivity mezi zemědělcem a zákazníkem, ale ne ve formě závazku	zákazníci se zavazují podporovat zemědělce v případě neúrody/katastrofy

Vidíme, že nejvíce participativní model odpovídá plně principům CSA, kdy motivací spotřebitele může být také snaha ulehčit práci zemědělci. Nejvíce konzumní model pak odpovídá spíše „obyčejnému“ nákupu v běžné obchodní síti nebo na internetu. Mezi nimi je kontinuum způsobů, kam můžeme řadit další alternativní potravinové systémy. Např. praxe českých bedýnkových systémů v posledních dvou letech se odklonila od více participativního modelu ke konzumnímu modelu¹⁶. Bedýnky zkrátka absorboval klasický trh; dnes je jich velké množství nabízeno jako položka v e-shopu distribuční firmy/osoby, kdy se často nedovíte, z jaké farmy jsou

¹⁶Domnívám se, že analýza tohoto posunu by stála za kvalitativní výzkum v diplomové práci. Fungují dnes ještě bedýnková družstva zapsaná např. v adresáři Kam pro bedýnky z roku 2010? Jak se změnila jejich organizace a postoje farmářů od doby „bedýnkového boomu“?

produkty v bedýnce, objednáte si, kdy chcete, a platíte jednorázově za uskutečněný nákup¹⁷. Na druhou stranu není potřeba tento posun vnímat a priori jako posun směrem od ekologicky šetrnější formy spotřeby, pokud jakoukoliv cestou stále pomáhá udržitelně hospodařícím farmářům prodat svoje produkty. Martin Kuciel (cuketka.cz, 2009) považuje právě některé principy odpovídající více participativnímu modelu za přechodné, způsobené nedostatkem kapacit farmářů vybudovat vhodné distribuční kanály. Jako ideální model pro spotřebitele hledajícího především kvalitní potraviny vidí rozsáhlé, marketingově silné bedýnkové systémy typu britského Riverfordu¹⁸. K situaci v Česku dodává: „*K pokročilé fázi, kdy si celý marketing, správu i rozvoz až do jednotlivých domů dělají samy farmy, máme ještě daleko. Nezbyvá než improvizovat!*“

CSA můžeme tedy v zásadě v českém kontextu chápat jako druh bedýnkování, a to ten nejvíce participativní s největším podílem spotřebitelského závazku. Nebo také naopak, bedýnkování v užším smyslu může znamenat pouze technické provedení odběru produkce v CSA - způsob doručování produktů v každotýdenní bedýnce¹⁹. Ve vztahu k dalším alternativním potravinovým systémům se nabízí podobné otázky. Z pohledu legislativy bychom mohli například zařadit CSA mezi prodej ze dvora, kam patří veškerý prodej produktů farmy koncovému spotřebiteli - jak přímo na farmě, na tržnici, tak i přes maloobchodní prodejnu blízkou sídlu farmy (Drobníček, 2011). Můžeme tedy označit situaci, kdy např. na farmu pravidelně jezdí určitý okruh zákazníků pro hovězí maso v době porážky, jako komunitou podporované zemědělství? Záleží právě na tom, definujeme-li CSA jako *soubor principů* nebo *model organizace*. Z hlediska některých principů - krátká cesta potravin, osobní vztah s farmářem, transparentnost vzniku potravin - je takový způsob blízký CSA. Z hlediska organizace (to můžeme posoudit pomocí výše zobrazených škál) se o CSA spíše nejedná, neboť zde chybí spotřebitelská skupina, která by se s farmářem před sezónou domluvila na počtu chovaných zvířat, frekvenci porážky a způsobu distribuce, maso by si předplatila na určité období a byla by ochotna nést případná rizika.

V českém prostředí najdeme ostatně více příkladů aktivit, založených vědomě či nevědomě na CSA jako *souboru principů*. Ekologická farma Sasov například v roce 2013 spustila „komunitní projekt faremní výroby“, kdy nabídla svým zákazníkům a podporovatelům možnost předplatit si dodávky masných výrobků v hodnotě min. 5.000 Kč, aby tak mohla získat kapitál na investici do

¹⁷Poslední zprávy na bedynky.cz jsou staré kolem jednoho roku a dokládají posun v původních hodnotách: „Již nemusíte běhat na odběrná místa, Vaše bedýnka přijede rovnou k Vám domů, po celé ČR!“ nebo „Poskládejte si bedýnku dle Vaší chuti a libosti! Je jen na Vás co si do bedýnky dáte.“

¹⁸Riverford je původně zeleninová farma, která se za dvacet let existence rozrostla do profesionálního distribučního centra farmářských potravin a biopotravin. Riverford vlastní několik farem po Anglii a pomocí nákupů od dalších biofarmářů a ze zahraničí nabízí prakticky po celé Anglii dovoz mnoha druhů bedýnek (zelenina, maso, mléčné výrobky) až do domu. Jeho zakladatel Guy Watson byl oceněn BBC Food and Farming Award, „Oskarem ve světě jídla“.

¹⁹Tak o něm často mluví také respondenti mého výzkumu.

nové faremní výroby, když s ní stávající zpracovatelé masa ukončili spolupráci. CSA principy jsou patrné třeba i v přes deset let starém projektu Přiveď ovečku do valašské krajiny (jak ho popisuje Librová, 2003), kdy spotřebitelé umožnili existenci drobného chovu ovcí příznivého pro valašskou krajinu právě tím, že do projektu předem vložili finanční vklad splatný v jehněčím mase. CSA je tedy v Česku do jisté míry novou variací na staré téma a snahou o naplnění ideálu, který stál v počátku ekologického zemědělství. Jako zahraničním inspirovaný *model organizace* však dorazilo CSA do Česka až kolem roku 2008 a ekologické zemědělce příliš nezaujalo. Podrobněji toto téma objasňuji na základě svého výzkumu v kapitole 5.1.

2.3 Udržitelná spotřeba potravin

V této práci zasazují komunitou podporované zemědělství do rámce udržitelné spotřeby potravin, abych zhodnotila jeho existenci podle určité teorie, ke které se alespoň deklaratorně vztahuje současné politické a strategické rozhodování. Vede mě k tomu také to, že v zahraniční literatuře se velmi často používá slovo *udržitelný (sustainable)* jako automatický přívlastek k CSA²⁰.

Udržitelná spotřeba obecně je konceptem, který vychází z trvale udržitelného rozvoje. Termín udržitelný rozvoj²¹ byl formulován ve zprávě OSN Naše společná budoucnost v roce 1987 a dále na konferenci OSN v Rio de Janeiru v roce 1992, která je považována za jeden z významných milníků v environmentální politice. V dokumentu Agenda 21, který z konference vzešel, se hovoří o právě o neudržitelných spotřebních vzorcích současných vyspělých společností jako o jedné z klíčových hnacích sil zvyšující se globální zátěže životního prostředí (Kušková, 2009). V roce 2002 na konferenci OSN v Johannesburgu se vlády zavázaly přijmout desetileté rámce udržitelné spotřeby a výroby a akcentovat tím důležitost tématu spotřeby pro trvale udržitelný rozvoj (Michaelis a Lorek, 2004). Zároveň byla zdůrazněna nutnost integrace tří klíčových oblastí udržitelného rozvoje - ekonomické, ekologické a sociální (Robinson 2008).

Jaký rámec má udržitelná spotřeba v Česku? Ministerstvo životního prostředí ČR se drží mezinárodní definice, že udržitelná spotřeba a výroba (USV) znamená používání takových služeb a výrobků, které uspokojují základní potřeby společnosti a zlepšují kvalitu života, zároveň však minimalizují spotřebu přírodních zdrojů, používání toxických látek, produkci odpadů a škodlivin v

²⁰Na druhou stranu např. Henderson naznačuje, že slovo „udržitelné“ je žargonem, který není potřeba používat ke komunikaci, pokud zakládáme CSA (1999:20). Namísto toho můžeme zdůraznit potřebu dlouhodobého fungování farmy, zajištění výživného jídla pro všechny, život v souladu s limity životního prostředí - což jsou konzervativní hodnoty, které by mohly zajímat maloměstskou střední třídu.

²¹Překlad anglického sustainable development. V českém překladu se dříve používal pojem trvale udržitelný rozvoj, dnes se od přívlastku „trvale“ upouští.

průběhu celého životního cyklu služby nebo výrobku, a to tak, aby nebylo ohroženo uspokojování potřeb budoucích generací. Vláda ČR ustanovila v roce 2003 poradní orgán - Radu vlády pro udržitelný rozvoj, která vypracovala několik dokumentů, mj. *Rámec udržitelné spotřeby a výroby*, který stanovuje politické priority v této oblasti²². Jednou z priorit jsou zde místní iniciativy USV (kam bychom mohli zařadit i CSA), neboť „*místní komunity mají potenciál realizovat udržitelnější vzorce spotřeby a výroby na základě místních cílů a sociálního kapitálu jako první.*“ Oblast jídla se v dokumentu omezuje na propagaci biopotravin a nutnost zvýšení jejich dostupnosti v obchodní síti (MŽP, nedatováno).

Rámec USV vychází ze dvou základních přístupů, a to snižování materiálové a energetické náročnosti výroby a spotřeby a optimalizace systémů výroby a spotřeby. Tato optimalizace má tři dimenze: spotřebu změněnou (dostupnost udržitelnějších možností volby), odpovědnou (výběr udržitelnějších možností na základě vědomí souvislostí) a přiměřenou (otázka dostatečnosti a korelace spotřeby a spokojenosti). Michaelis a Lorek (2004) v této souvislosti poukazují na to, že existuje základní otázka, na niž neznáme jednoznačnou odpověď - jestli udržitelná spotřeba jako celek znamená spotřebovat *méně nebo jinak*. Snižování objemu spotřeby se totiž dostává do konfliktu s paradigmatem ekonomického růstu, na němž je založena funkčnost našeho současného ekonomického systému. Celá idea udržitelného rozvoje, potažmo udržitelné spotřeby, bývá proto z těchto pozic kritizována pro ambici sloučit neslučitelné. Existuje zde paradox touhy po udržení statu quo a zároveň po radikální změně (Robinson 2008:3).

Jak můžeme míru udržitelné spotřeby potravin měřit? Je užitečné vzít v úvahu nějaké indikátory, které nám pomohou kategorizovat různé způsoby spotřeby ne více a méně udržitelné. Často používaným indikátorem v hodnocení udržitelné spotřeby a udržitelného rozvoje obecně je ekologická stopa (Zelený kruh, 2010)²³. Způsob pěstování potravin, použité ochranné prostředky, vloženou energii, obaly a dopravní vzdálenost a lze zhruba přepočítat na pomyslnou jednotku plochy - globální hektar. Na základě těchto informací pak můžeme vyhodnotit např. to, že ekologicky šetrnější je vegetariánský způsob stravování oproti masitému jídelníčku - spotřebovává menší množství zdrojů přepočítaných na plochu (Čermáková, 2008). Jde však tímto způsobem měřit i CSA? Jak zahrnout do výpočtu jeho klíčové aspekty sociální (osobní vztahy) a ekonomické (platba předem, dlouhodobý závazek)? Narážíme na to, že udržitelná spotřeba v definicích veřejných politik je zaměřena hlavně na dopad na přírodní prostředí a příliš nereflexuje případné pozitivní či negativní ekonomické a sociální externality, přestože koncept udržitelného rozvoje je do těchto tří

²² Z pohledu o deset let později po jeho vzniku mohu na základě znalostí české politiky životního prostředí konstatovat, že většina z nich nebyla naplněna.

²³ Existují i další podobné indikátory - emise skleníkových plynů na obyvatele ČR, uhlíková stopa či European Common Indicators - sada deseti indikátorů pro udržitelný rozvoj měst (Zelený kruh).

dimenzí členěn. Výzkumy navíc prokazují, že lidé nejsou k ekologicky šetrnému chování často motivováni primárně zájmem na ochraně životního prostředí nebo vztahem k přírodě, ale možností uplatnit svou kreativitu, získat sociální kontakty, smysluplně se zabavit nebo ušetřit peníze (např. Krajhanzl, 2009).

Nereflektují-li veřejné politiky udržitelného rozvoje dostatečně aspekty alternativních potravinových systémů, kde jinde bychom toto téma našli? Problematice se věnují někteří autoři píšící o udržitelném zemědělství²⁴. Hinrichs (2000) poukazuje na to, že udržitelné zemědělství se sice zaměřuje na ekologicky šetrné pěstovací praktiky a technologie a i na mobilizaci proti konvenčnímu zemědělskému paradigmatu, ale jen do doby, než jeho produkty opustí brány farmy. Přidaná hodnota potravin produkovaných v udržitelném zemědělství se pak může do jisté míry rozpustit v globalizovaném obchodním řetězci.

Podobně argumentují Ulčák a Pall (2003): udržitelné zemědělství by nemělo být redukováno jen na soubor environmentálně šetrných technologií, jak je často chápáno, ale je potřeba do něj zahrnout i socio-ekonomické aspekty. Autoři nabízí soubor kritérií podle tří dimenzí udržitelnosti. Sociální udržitelnost odráží vztah mezi rozvojem a sociálními normami a je dosažena neporušováním těchto norem, účastí lidí na rozhodování a fungující občanskou společností. Ekonomická udržitelnost je obrazem nákladů a výnosů, rozvoj by tedy měl být dlouhodobě ekonomicky efektivní, stabilní. Ekologická udržitelnost pak znamená nepřekračovat únosnou míru zatížení ekosystémů nutnou k jejich regeneraci, naopak zdroje využívá šetrně.

Pretty (1998) popisuje cestu k udržitelnému zemědělství ve venkovském prostoru jako postupný vývoj těchto tří dimenzí. První z nich jsou právě technologická opatření, např. tzv. precizní zemědělství - dávkování postřiků a hnojiv pomocí navigačních systémů přímo k plodinám, aby se omezil jejich dopad na okolí. Druhým krokem jsou principy ekologického zemědělství, tedy pěstování zaměřené na péči o půdu a biodiverzitu, používání smíšených kultur a střídání plodin, vytváření biotopů pro volně žijící živočichy, biologická ochrana rostlin. Třetím krokem je pak změna na úrovni společenské a ekonomické; vytváření místních komunit, které chápou zemědělství jako aktivitu stěžejní pro rozvoj venkova, navazování vztahů mezi zemědělci a spotřebiteli. Sem Pretty řadí aktivity jako zpracování potravin na venkově, místní měny i CSA.

Další podnětnou reflexi nabízí koncept potravinové suverenity²⁵. Ten bývá v českém kontextu především předmětem debat o rozvojových zemích a je často zaměňován s potravinovou

²⁴Udržitelné zemědělství je v literatuře chápáno spíše jako širší pojem než ekologické zemědělství (např. Pretty, 1998 a 2002).

²⁵V českých popularizačních textech o CSA je potravinová suverenita přímo zmiňována jako zastřešující myšlenka CSA, což je také ovlivněno faktem, že někteří z organizátorů CSA se zúčastnili v roce 2011 konference Nyeleni - Evropského fóra pro potravinovou suverenitu.

bezpečností. Zatímco potravinovou bezpečnost můžeme chápat spíš jako cíl při tvorbě potravinových systémů, potravinová suverenita je jedna z cest k němu (Maritz, 2009). Představuje tak právo občanů, místních komunit a národních států vytvářet vlastní, na globálním systému nezávislé politiky pro zemědělství a potravinářství, které odpovídají jejich specifickým podmínkám. Právo občana a společnosti je zde nadřazeno zájmům trhu (deklarace Nyeleni, 2011).

Oproti udržitelné spotřebě potravin je potravinová suverenita o poznání radikálnější: „*Je nezbytné přetvořit potravinový systém podle principů potravinové suverenity, zejména v Evropě, a je nutné to udělat ihned*“ (deklarace Nyeleni, 2011). Zastánci potravinové suverenity otevřeně kritizují kapitalistický systém a s ním související globalizované zemědělství, odmítají liberalizaci a deregulaci potravinového trhu, spekulaci s cenami potravin, ničení životního prostředí a plýtvání v potravinovém řetězci. Vyzdvihují hodnoty spolupráce a solidarity oproti soutěživosti a zároveň naznačují překročení k širší změně společnosti²⁶. V konceptu potravinové suverenity vidíme tedy určité paralely s tím, jak je v literatuře popisováno CSA jako *soubor principů* - jde o alternativní potravinovou síť s inherentním požadavkem po změně samotného systému zemědělského trhu (Hayden, 2012).

2.4 Co víme o českých zemědělcích

Ukázali jsme, že komunitou podporované zemědělství je modelem, který nahlíží alternativně na zemědělský systém. Pro jeho potenciál v Česku je důležité znát situaci mezi místními farmáři. Podle šetření Agrocensus hospodařilo v ČR v roce 2010 celkem 22 864 zemědělských subjektů, z čehož 19 781 tvořily fyzické osoby a zbytek právnické osoby. Celková zemědělsky obhospodařovaná plocha činila v ČR 44% rozlohy země. 71% z této rozlohy obhospodařují právě právnické osoby, přestože jich je početně mnohem méně než fyzických osob. Průměrná rozloha jedné farmy je 152 ha, ale najdeme zde markantní rozdíly - u právnických osob činí 801 ha a u fyzických osob 51 ha. Průměrná rozloha farmy je v Česku dlouhodobě vysoká ve srovnání s jinými evropskými státy - po období komunismu a scelování pozemků pod jednotná zemědělská družstva zůstal centralizovaný systém do velké míry zachován. Co se týče zaměstnanosti, v zemědělství dnes pracuje necelých 133 tis. osob, před deseti lety to bylo o 18% více. Farmáři-podnikatelé a jejich rodinní příslušníci přitom tvoří jen 21,5% pracovní síly v zemědělství, což je opět oproti západním zemím malé číslo; zbytek jsou pak zaměstnanci, (ČSÚ, Agrocensus 2010, Víze českého zemědělství 2010).

²⁶Zde vidím jistou analogii např. s pojetím environmentální a ekologické, či zelené ekonomie. Zatímco co environmentální ekonomie usiluje o zahrnutí nepeněžních následků stávajícího ekonomického systému pomocí podrobné kalkulace externalit, ekologická, případně zelená ekonomie odmítá stavět na paradigmatu, jehož předpoklady jsou špatné (Catto, 2009).

Pro CSA jsou obzvláště relevantní také statistiky o ekologickém zemědělství (EZ). Počet zemědělců hospodařících tímto způsobem byl v Česku v roce 2012 celkem 3934, což je okolo 15% z celkového počtu registrovaných zemědělců. Cca 11,46% zemědělského půdního fondu je zařazeno v režimu EZ, přičemž 83% z této rozlohy tvoří trvalé travní porosty. Zelenina byla v roce 2011 v režimu bio pěstována na 422 ha (počítaje v to i přechodné období), což není ani 1% celkové výměry ploch v EZ. Průměrná rozloha ekofarmy je u nás 123 ha, přičemž evropský průměr se pohybuje kolem 40 ha (ÚZEI, 2013).

Co se týče prodeje produktů ekofarem, podle provedeného šetření na 2027 ekofarmách jich v roce 2010 20% neprodalo žádnou produkci a 51% prodalo veškerou produkci bez certifikátu bio na konvenčním trhu. Nejčastějším důvodem tohoto stavu je podle zemědělců nízká poptávka odběratelů (tedy hlavně výrobců biopotravin) po bioproduktech²⁷. Jenom 516 ekofarem tedy prodalo nějakou svoji produkci s biocertifikátem, z toho ji prodalo jen 107 ze dvora (ÚZEI, 2012). Můžeme se nicméně oprávněně domnívat, že mnoho zemědělců prodává svoje produkty ze dvora i jinde neoficiální cestou a ve výzkumu to nepřiznalo

Statistické šetření ÚZEI (2012) hovoří o tom, že „*přímý prodej je neúčinnější způsob propagace ekologického zemědělství a biopotravin s jasným multiplikačním efektem*“. Přímý odbyt řeší nízkou výkupní cenu za produkty, nejistotu odbytu, vysokou konkurenci v tradičních způsobech odbytu. Co se ovšem týče faremního zpracování, podmínky přidávání hodnoty produktům pro přímý prodej, tak statistické šetření uvádí, že k roku 2011 v ČR „*téměř neexistuje*“; oficiálně zpracovává biopotraviny jen 48 farem. Aktuální poptávka u některých komodit je údajně nižší, než potenciální nabídka, a ekofarmy jsou opatrné v budování zařízení vlastního zpracování. Významným důvodem je také vysoká legislativní náročnost.

České zemědělství a potravinářství obecně čelí četným problémům: vysoký průměrný věk zemědělců a neochota mladých lidí vstupovat do sektoru, velmi nízká přidaná hodnota produktů na plochu zemědělských pozemků, vysoký podíl zemědělských ploch v nájmu, klesání potravinové soběstačnosti a zvyšování dovozu potravin, ale napětí mezi různými zájmovými skupinami a nepříliš pozitivní mediální obraz. Vize českého zemědělství 2010, která analyzuje silné a slabé stránky, zmiňuje také nízkou produktivitu výroby díky zastaralým technologiím.

²⁷Což výmluvně dokládá např. tisková zpráva Svazu PRO-BIO z prosince 2012, podle které našly české farmy z Vysočiny a Jižních Čech významného odběratele z Německa pro 23 tis. litrů biomléka denně. České mlékárny neměly o biomléko zájem, spolupráce s nimi nebyla stabilní a poskytovaly příliš nízkou výkupní cenu.

2.5 Co víme o českých spotřebitelích potravin

Je zřejmé, že komunitou podporované zemědělství klade jako *model organizace* specifické nároky na spotřebitele. Je však český spotřebitel ochoten se touto cestou vydat? Jaké místo může mít CSA ve spotřebních vzorcích společnosti? Užitečná data o českých spotřebitelích a jejich vztahu k udržitelné spotřebě poskytuje Kušková (2009) ve své analýze spotřeby českých domácností v minulých dvaceti letech.

Důležitou socio-ekonomickým pohybem ve vyspělých zemích jsou stále se snižující výdaje domácností na potraviny - zatímco v Česku v roce 1960 tyto výdaje činily 47%, celkových výdajů domácnosti, v roce 2005 už pouze 20%²⁸. Výdaje na potraviny v absolutních číslech ovšem mírně rostou, stejně jako příjem domácností - na osobu tak připadá měsíční útrata za potraviny asi 2000 Kč²⁹. 79% spotřebitelů považuje za hlavní nákupní místo potravin prodejnu typu hypermarket, supermarket či diskont, deset největších maloobchodních značek inkasuje v Česku více než dvě třetiny tržeb za rychloobrátkové zboží (Kušková, 2009). Za minulých dvacet let se ale také u Čechů zlepšila struktura jídelníčku. Objemová spotřeba zeleniny vzrostla a dostihla tak stejnou úroveň jako mírně klesající spotřeba masa (cca 80 kg/osoba/rok). Zároveň ale roste podíl více zpracovaných, balených a dovážených potravin - např. v roce 2008 činila zelenina z dovozu, především z Německa, Polska, Španělska a Nizozemska zhruba 62% z celkového spotřebovaného objemu zeleniny. Reálná soběstačnost v míře zeleniny je tedy poměrně nízká (Kušková, 2009).

Biopotraviny mají stále minimální podíl na spotřebě potravin (pod 1% celkových spotřebovaných potravin), i když trh s nimi prošel v minulých letech meziročním nárůstem o desítky procent. Spotřebitelé biopotravin jsou veskrze vzdělanější, mladší, rodiny s dětmi, z velkých měst, které kladou důraz na zdravý životní styl a hledají nové formy dostupného luxusu (Kušková, 2009). Tyto demografické charakteristiky by zároveň odpovídaly některému z *mobilních typů* zákazníka podle typologie zákazníků ve výzkumu marketingové agentury Incoma Research; používá k nákupům automobil, je spíše méně citlivý na cenu a více náročný na výběr zboží (Incoma, 2008).

V domácnostech obecně pak můžeme pozorovat klasické demografické trendy vyspělých zemí - klesá počet členů domácnosti, individualizují se spotřební preference jejích jednotlivých členů, snižuje se objem domácího vaření na celkovém stravování na úkor návštěv restaurací, jídelen a občerstvení. Česká společnost bývá obecně vnímána jako více konzumně zaměřená: spotřebitelé

²⁸Nicméně v západních zemích je rozdíl ještě markantnější - ve Velké Británii utratily domácnosti za potraviny okolo 28% celkového příjmu, v roce 200 jen 11% (Michaleis a Lorek, 2009). Ukazuje to pro Česko trendy budoucího vývoje?

²⁹Ze studie není patrné, jestli jsou zde zahrnuty i výdaje na veřejné stravování; domnívám se, že možná ne.

nakupují v hypermarketech i o víkendech³⁰, velký vliv na ně má reklama, jsou ochotni k zadlužování se kvůli spotřebě a jsou relativně sekularizovaní, takže preferují spíše materiální hodnoty místo duchovních. Stále jsou ve fázi post-komunistického „okouzlení“ rozšířenými možnostmi spotřeby (Večerník 2008). V marketingových agenturách vládne přesvědčení, že český spotřebitel je při nákupech obzvláště zaměřen na cenu, kterou preferuje před kvalitou. Podle průzkumu Incoma Research čte 75% českých spotřebitelů slevové letáky supermarketů a nakupuje podle nich (Incoma in Kušková, 2009).

Při přemítání o českých spotřebitelích potravin může být také zajímavý exkurz do hodnot české společnosti. Hodnoty totiž do velké míry stojí v pozadí vzorců spotřeby, formují je. Prudký (2009) provedl rozsáhlou analýzu výzkumů hodnot v české společnosti³¹ a charakterizuje ji především nesourodostí, neusazeností hodnot ve společnosti jako celku - objevují se tu významné skupiny, které mají od sebe vzdalující se hodnoty. Podle dat z roku 2007 jsou v české společnosti silné hodnotové orientace hedonistické³² oproti skromnosti a altruismu (hlásí se k nim 90% populace). Dále převažují rovnostářské hodnotové orientace nad diferenciačními (75% obyvatel dává přednost spíše snižování rozdílů ve společnosti), orientace individualistické nad spoluprací, sekulární nad náboženskými, konformita nad prosazováním se (Prudký 2009:292). Autor poznamenává, že v české společnosti se vytvořila specifická podoba liberalismu: spojení individualismu s uzavřeností³³, které se projevuje tendencí uzavřít mikrosvět rodiny vůči vnějším vlivům, oddělit soukromé od veřejného. Významným rysem české společnosti je také chybějící důvěra, jak mezilidská, tak ke všemu novému a cizímu, a pokles transcendentu - sebepřesahujících hodnot. Mladí lidé sice mají o něco větší tendence ke změnám, ale časem se ve většinou stávají rovněž konformními a přejímají hodnoty svých rodičů (Prudký, 2009).

Podle typologie Ingleharta³⁴ můžeme o české společnosti říci, že je v ní patrný mírný posun k post-materialistickým hodnotám, který může souviset se zvyšováním hmotné životní úrovně (Prudký, 2009:27, cit. výzkum z roku 2005)³⁵ Nositelé postmaterialistických hodnot však tvoří specifickou, rozpoznatelnou skupinu obyvatel, kolem 20% populace: jsou to mladší lidé s vyšším

³⁰což není ve většině západoevropských zemí obvyklé

³¹Analýza mapuje a interpretuje sociologické průzkumy hodnot v Česku za posledních několik desetiletí. Můj odstavec je velmi stručnou extrakcí ze závěrů práce, proto může působit zkresleně.

³²Hedonistické orientace zde ale nemusí znamenat nutně sobectví a snahu o predační luxus, jak ho definuje Librová (2003). ale spíše důraz na pěkný, pohodlný, pohodový život bez problémů.

³³V západních zemích je přitom obvyklejší spojení individualismu spíše s otevřeností.

³⁴Ronald Inglehart vytvořil v 70. letech 20. století jednu z neznámějších sociologických teorií o transformaci západní společnosti. V nové generaci pozoroval vytváření post-materialistických hodnot svobody, autonomie, sebevyjádření, otevřenosti ke změnám, tolerance, občanské participace. Měření post-materialistických hodnot, které se od té doby pravidelně odehrává v různých státech, ale bývá také ze sociologických pozic kritizováno (např. Librová, 2003).

³⁵Mírně odlišné závěry podává např. šetření Sociologického ústavu Akademie věd: podíl post-materialistů v Česku byl v letech 1993-2000 stabilní, kolem 10%. Materialistů je pak kolem 30% většina obyvatelstva je definována jako smíšený typ.

vzděláním a vyššími příjmy, z větších měst, zaměření spíše pravicově, na rozdíl od spíše levicové orientace post-materialistů ve vyspělých zemích. Nutno říci, že post-materialistické hodnoty mají větší tendenci inklinovat k udržitelné spotřebě než materialistické hodnoty, ačkoliv nejsou s nimi vždy v souladu - např. benevolence ke GMO potravinám (Kušková, 2009).

Z provedeného exkurzu do podoby české spotřeby se zdá, že typický český spotřebitel potravin má daleko k ideálu udržitelné spotřeby potravin, natož potravinové suverenity, a při svém jednání se řídí jinými faktory, než environmentálními souvislostmi nákupu. Kušková (2009) se domnívá, že ekologičtější spotřeba pravděpodobně půjde cestou menšin s vyššími příjmy, než aby se stala v dohledné době dostupná pro všechny občany.

3 Komunitou podporované zemědělství ve světě

3.1 Motivy pro vznik CSA ve světě

Historii CSA můžeme volně rozdělit na tři období. První souvisí s celkovým probouzením zájmu o problémy životního prostředí od 60. let 20. století, kdy jsou lidé ve vyspělých zemích čím dál více konfrontováni s environmentálními riziky průmyslové výroby. V tomto období vznikají první partnerství producentů a spotřebitelů v Japonsku, základy jsou položeny také v německy mluvících zemích. Druhé období je časem vzniku samotného pojmu Community Supported Agriculture, a to v USA skrz původní inspiraci pocházející z Evropy. Třetí období je dobou „objevování“ konceptů přímého prodeje v Evropě v 90. letech - přes farmářské trhy a bedýnkové systémy až k samotnému CSA.

3.1.1 Zemědělství a komunita v Japonsku, Německu a Švýcarsku

Jako první skupiny fungující na principech CSA se označují družstva „teikei“³⁶, které vznikaly od 60. let 20. století v Japonsku. (JOAA 1993, Henderson 1999, Douthwaite 1996). K jejich vzniku přispělo několik faktorů: Japonsko se po druhé světové válce snažilo o obnovení produkce potravin a intenzifikaci zemědělství, aby nasýtilo rostoucí populaci, která migrovala z venkova do měst. Od 50. let se do Japonska dováželo obilí a postupně i další komodity z USA, jejichž ceně nemohli na trhu konkurovat drobní farmáři. Se „zelenou revolucí“ v zemědělství, používáním chemické ochrany rostlin, umělých hnojiv, rozsáhlých monokultur a pokročilé mechanizace, se u spotřebitelů začaly objevovat také obavy z kontaminace potravin, spojené s nemožností kontroly složitého výrobního a dovozního řetězce. K zájmu o bezpečnost potravin přispěla aktivistka Sawako Ariyohsi³⁷, která upozorňovala na rizika průmyslových pesticidů v ekosystémech. Některé japonské ženy proto začaly uzavírat smlouvy s drobnými zemědělci o dodávkách potravin a tyto skupiny získaly charakter místních spotřebních družstev (JOAA, 1993).

V roce 1965 vznikla asociace Seikatsu, která sdružila některé skupiny teikei. V roce 1971 byla založena asociace pro ekologické zemědělství v Japonsku - Japan Organic Agriculture Association (JOAA), která vyrostla právě na kořenech družstev teikei, a zastává názor, že pro produkty ekologického zemědělství obecně je vhodnější přímý prodej a krátké spojení producentů a spotřebitelů než konvenční model velkoobchodu a maloobchodu (JOAA 1993).

Druhým, evropským proudem vzniku CSA byly myšlenky německého filozofa Rudolfa Steinera, který je mj. zakladatelem biodynamického zemědělství. To klade důraz na fungování

³⁶Teikei znamená japonsky spolupráce, vzájemnost.

³⁷přezdívaná japonská Rachel Carson

farmy jako organismu, s maximem lokálních zdrojů a uzavřených koloběhů. S tím souvisí také logicky úzké spojení mezi farmáři a spotřebiteli - Steiner přikládal velkou váhu komunitním procesům, spolupráci a sdružování za účelem společných zájmů. Biodynamické farmy, které působily od 20. let v Německu a Švýcarsku, proto tíhly k modelu CSA, ačkoliv v té době ještě neměly promyšlený koncept jeho fungování. Jednou z nejstarších biodynamických farem v Rakousku je statek Buschberghof. Od roku 1968 zde pracoval farmář Trauger Groh, který se později přestěhoval do USA. Dalším „poslem z Evropy“ byl Jan Vander Tuin, který pracoval na biodynamických farmách u Curychu, Ženevy a Basileje a v roce 1985 se také přestěhoval do USA (Henderson, 1999; Stranz, nedatováno).

3.1.2 CSA dostává podobu v Americe

V 80. letech postihly drobné farmáře v USA finanční problémy díky zvětšující se intenzifikaci zemědělství a konkurenci velkých zemědělských firem, které ovládly trh s potravinami. Někteří farmáři využívali model týdenního/měsíčního předplatného pro skupinu zákazníků, který se ještě více rozšířil díky knize od Booker T. Whatley - *How to Make \$100,000 Farming 25 Acres* (Van En, 1995). Nicméně předplatné neřešilo problém nedostatku finančních prostředků na začátku sezóny a celkovou chybějící podporu komunity lidí okolo farmy (Henderson, 1999).

McFadden (2003) popisuje, jak inspirace z Německa a Švýcarska dala vzniknout prvním dvěma CSA farmám. Jan Vander Tuin začal krátce po příjezdu do USA spolupracovat s Robyn Van En³⁸, farmářkou na Indian Lane Farm v Massachusetts, a se Susan Witt z Schumacher Society. Myšlenky E. F. Schumachera³⁹ měly vliv na environmentálně orientované skupiny v USA - z propojení filozofie Schumachera a Steinera vyplynula potřeba posilování lokální ekonomiky v oblasti zemědělství. V roce 1985-6 byly založeny první dva CSA systémy na jihozápadě USA - první na Indian Lane Farm pod názvem CSA Garden at Great Barrington, kde byl poprvé použit termín Community Supported Agriculture. Druhou skupinu pak inicioval Trauger Groh s dalšími farmáři na Temple-Wilton Community Farm v New Hampshire. Obě farmy víceméně nezávisle na sobě představily lidem žijícím v okolí systém, ve kterém vyčíslili náklady farmy na hospodaření a požádali budoucí zákazníky o příspěvek na celou sezónu výměnou za podíl z úrody, a to podle jejich finančních možností. Experiment byl úspěšný, pokračoval další sezóny a rozšířil se na další

³⁸Farmářka Robyn van En se stala mezinárodně známou propagátorkou CSA, napsala první manuál pro zemědělce s názvem *Basic Formula to Create Community Supported Agriculture* a natočila video „It Is Not Just About Vegetables“, které putovalo na videokazetách po celých Spojených státech. Zemřela v roce 1997 a dnes pečuje o její odkaz Robyn Van En Center for CSA Resources pod Wilson College (Adam, 2006).

³⁹E. F. Schumacher byl britský alternativní ekonom, velký propagátor lidského měřítka a decentralizace v ekonomice. Jeho odkaz podnítil od 70. let 20. století vznik řady institutů: ve Velké Británii např. funguje Schumacher Circle, volné sdružení respektovaných neziskových organizací.

farmy: autoři uvádějí, že kolem roku 1996 jich bylo v USA a Kanadě až 600 (Henderson 1999, McFadden 2003, Adam 2006, Van En 1995). Ne všichni ovšem převzali model ve stejné podobě, většina farmářů ho začala využívat jako odbyt pouze pro část svojí produkce.

Po rozšíření v USA se CSA vrací do Evropy, kde bylo na základě zpráv z americké Temple-Wilton Farm založeno CSA v roce 1988 na německém statku Buschberghof. Úrodu si předplatilo zpočátku 40 rodin, což tvořilo polovinu produkce farmy. V té době byl v Německu již známý bedýnkový systém podobně jako v USA či Francii, ale také mu chybělo sdílení přínosů a rizik komunitou zákazníků, které farmáři přímo znají - byl to spíše čistě obchodní model, byť podporující také lokální ekonomiku (Henderson 1999, Stranz, nedatováno). V Německu se CSA rozšířilo na několik dalších farem, ale jeho rozsah zůstává významně limitován: k roku 2012 je zde CSA systémů evidováno 19, z nichž pět má za sebou teprve první sezónu fungování (Schlicht, nedatováno).

3.1.3 Nedávná renesance CSA v Evropě

Ve Francii se zformovalo CSA kolem roku 2001: jako jeden z impulsů uvádí Malíková (2011), že bývalá učitelka dějepisu Annie Weidknet slyšela v rádiu rozhovor o CSA a napadlo jí, že by tento systém mohl být řešením finančních problémů francouzských drobných farmářů: tisíce jich každoročně krachovaly bez většího zájmu spotřebitelů. Zároveň v té době již systémem CSA prodával své produkty farmář Daniel Vuillon, který se od dcery v roce 1999 dověděl o modelech v USA a následně je navštívil (urgenci.net, 2010). Díky spolupráci více zainteresovaných stran vznikla národní asociace AMAP - Sdružení za zachování venkovského zemědělství (vlastní překlad). Filozoficky je oproti americkým a německým systémům spíše konzervativní: klade důraz na udržitelnost venkovských společenství, tradic, drobného podnikání, ochrany krajinného rázu skrze zemědělství. CSA jako *model organizace* zde funguje obvykle tak, že více farmářů je spojeno s jednou skupinou spotřebitelů (multi-farm CSA). V AMAP je zapojeno na 8.000 farmářů a 250.000 spotřebitelů (Valeška, 2012). Vzniku nových AMAPů pomáhají regionální kanceláře sdružení: vytvoří-li se skupinka alespoň pěti zájemců v regionu a farmář, pracovník sdružení zprostředkuje setkání, předá zkušenosti a domluví detaily systému. Počáteční spotřebitelé pak šíří nabídku mezi svými známými a kolegy, až se nasbírá dostatečný minimální počet lidí pro fungování AMAPu (Valeška in Kotěra, 2010).

Díky kulturní a jazykové příbuznosti s USA se CSA rozšířilo koncem 90. let také do Velké Británie. Od roku 1999 ho zde systematicky podporuje a propaguje především organizace Soil Association, která do současnosti koordinovala dva velké národní čtyřleté projekty zaměřené na

alternativní potravinové sítě, v rámci kterých se pořádaly CSA konference, vznikly studie, manuály a především mnoho nových CSA skupin: k roku 2011 jich zde mělo být kolem 80 se zapojením až 5000 spotřebitelů (Soil Association, 2011). Britský přístup CSA do určité míry navazuje na tradici anglického družstevnictví a společného vlastnictví půdy v pozemkových spolcích, ve větším relativně zastoupení se tu objevují komunitní farmy (*community-led CSA*).

V roce 2004 vznikla na popud francouzských CSA organizátorů také mezinárodní CSA síť Urgenci, která si klade za cíl rozšiřovat povědomí o komunitou podporovaném zemědělství do zemí, kde dosud není známé. Urgenci je velmi aktivní v navazování mezinárodních kontaktů, pořádá celosvětové konference, exkurze, shromažďuje materiály. Podle jejích informací existují začínající CSA systémy v Portugalsku, Španělsku, Polsku, Maďarsku, Bulharsku, pobaltských zemích, Rakousku, Řecku, Číně, Indii, na Tchajwanu a v dalších zemích. Urgenci také zpětně ovlivňuje podobu CSA v samotných Spojených státech amerických, kde McFadden hovoří o tom, že model je nyní na určité křižovatce. Je obtížné odhadnout, kolik je zde CSA skupin, za relevantní číslo je považováno asi 6500 CSA skupin⁴⁰ (McFadden, nedatováno). Mnohé CSA skupiny přitom přecházejí na více obchodní model, stírá se v nich hranice mezi velkými bedýnkovými systémy či potravinovými družstvy operujícími s více farmami (Urgenci, 2013).

3.2 Významné faktory ve fungování CSA v zahraničí

Zahraniční literatura v četných studiích a manuálech poskytuje náhled do množství forem CSA systémů, jak jsou aplikovány v současnosti. Vybírám z nich faktory, které jsou důležité pro správné fungování farmy, i přínosy a limity, které má CSA pro farmáře a spotřebitele. V českém prostředí neexistuje zatím manuál pro zemědělce a spotřebitele, jak CSA systémy zakládat, do jisté míry ale plní jeho funkce manuál pro zakládání bedýnkových družstev (od Václavík, 2008)⁴¹. V poznámkách pod čarou proto srovnávám zahraniční přístupy s tímto zdrojem.

3.2.1 Velikost a efektivita farmy

Z hlediska principů CSA bychom mohli očekávat, že do něj budou zapojeny spíše menší rodinné farmy, které mají blíže ke spotřebitelům, kloní se k šetrným praktikám hospodaření a produkují pestřejší škálu komodit. Výzkumy tuto hypotézu potvrzují, ale v souborech se vždy

⁴⁰Nepřesné údaje počtu CSA skupin se objevují u všech zemí, někdy si i v oficiálních materiálech údaje poměrně významně liší. Nemožnost CSA skupiny spočítat vychází ze samotné voné definice CSA, kdy různými metodologiemi je do něj zahrnuto různé množství subjektů. Mnoho systémů na principech CSA také může působit neoficiálně, mimo statistiky.

⁴¹V manuálu je reflektováno CSA jako jeden ze způsobů marketingu, odlišného proti bedýnkám, protože se zde platí na sezónu předem. Václavík pojem překládá jako přáteli podporované zemědělství.

objevuje také několik velkých farem, které prodávají produkci až několika tisícům spotřebitelů⁴² (Adam, 2006; Soil Association, 2001 a 2001).

Ne náhodou se v CSA systémech prodává ve velké většině zelenina. Ta je totiž na rozdíl od mnoha jiných potravin hotovým produktem, kterému není třeba přidávat hodnotu a lze ho prodat koncovému spotřebiteli. Zelenina je také spojena se zdravým životním stylem, s redukcí spotřeby masa, s lokalizací jídelničky, což jsou často praktiky zákazníků, kteří mají potenciál se do CSA zapojit. Zelenina se zdá být vstupní bránou do systému CSA pro spotřebitele, přičemž si pak začnou objednávat individuálně i další produkty z farem. Pokud farma na CSA systém přechází z jiného způsobu odbytu, mění se často její struktura pěstování zeleniny; začíná pěstovat více druhů a klade důraz na celoroční produkci, oproti pěstování na vizuální podobu zeleniny, které je vhodné více pro farmářské trhy, nebo velkých množství jedné komodity pro velkoobchody. Henderson uvádí jako optimální produkci 30-50 druhů zeleniny v sezóně (1999:168)⁴³.

Jaký je udávaný poměr plochy na zákazníka z hlediska pěstování zeleniny? (Henderson (1999:49) udává průměrně 50 podílů na hektar⁴⁴. To ovšem velmi záleží na kvalitě půdy, podmínkách pěstitele a množství pracovníků. Při uvažování o efektivitě pěstování také záleží na velikosti zeleninového podílu. Henderson (1999:162) varuje farmáře před tendencí sestavit spotřebitelům podíl příliš velký, protože často vycházejí ze svých osobních, poměrně vysokých norem spotřeby zeleniny. Velký podíl pak odrazuje spotřebitele od setrvání v CSA, protože ho nestíhají zpracovat a neví si s ním rady. Optimální podíl může mít v průměru kolem 5 kg zeleniny týdně a počítá se spotřebou rodiny se 3-4 členy⁴⁵.

3.2.2 Nastavení rozpočtu a ceny

V literatuře (Henderson 2007, Adam 2006, Ulčák 1997, Robinson 2008, Pretty 2002) je systém komunitou podporovaného zemědělství nahlížen jako ekonomicky výhodný pro udržení drobného zemědělství, tj. malých farem s rodinnými pracovníky nebo jen s několika zaměstnanci, neboť garantuje jistotu odbytu a příjem pro zemědělce v době, kdy potřebuje investovat – spotřebitelé si předplácí úrodu konkrétní farmy předem, zpravidla na jaře. Vytvoření ceny podílu

⁴²U takových farem je diskutabilní, nakolik patří do organizačního modelu CSA. Příkladem je Fordhall Community Farm, slavná britská komunitní farma, která odstartovala v roce 2005 medializovaný projekt na „záchranu rodinné farmy“ a nabídla spotřebitelům investici do sociálně prospěšného podnikání. Do farmy investovalo několik tisíc lidí z celého světa, dnes má farma 8000 členů, kteří ji vlastní. Na 100 ha plochy produkuje především maso a věnuje se vzdělávání a osvětě.

⁴³Václavík (2008) uvádí pro českého bedýnkového zelináře pěstování kolem 50 druhů zeleniny během sezóny jako normu.

⁴⁴Václavík (2008) dochází k mírně většímu číslu pro bedýnkování, 60 podílů na hektar.

⁴⁵Václavík (2008) doporučuje bedýnkovým farmářům tři velikosti bedýnek - malou pro domácnosti jednotlivců, větší pro běžné rodiny a největší pro rodiny vařící převážně ze zeleniny, např. vegetariány. Rodinnému podílu dle Henderson odpovídá tedy větší bedýnka.

je nicméně jedním z nejtěžších úkolů pro CSA farmáře, neboť v převládajícím potravinovém systému jsou potraviny tak levné, že zkreslují vnímání spotřebitelů; příliš nízké ceny jsou pak často vykoupeny externalitami v podobě škod na životním prostředí a ekonomické neudržitelnosti producentů potravin. Nejjednodušší cestou pro farmáře, na kterou jsou zvyklí v případě již existujících jiných trhů, je počítat cenu podílu na základě tržní hodnoty produktů - operovat s ceníkem jednotlivých produktů za kus (Henderson 1999:94). CSA funguje v okolním tržním ekonomickém prostředí, proto je cena stanovována také s přihlédnutím ke „konkurenčním“ nabídkám, neboť i spotřebitelé srovnávají s možnostmi nakoupit si produkty jinde.

CSA se nicméně liší od dalších alternativních potravinových systémů snahou o dekomodifikaci potravin (Hinrichs 2000, Hayden 2012). Ideální model CSA představuje skutečnou alternativu k tržnímu fungování ve smyslu operacionalizace ceny do podílu (share), který jej vytvořen na základě odhadu ročních nákladů farmy. Zatímco u běžného obchodování jsou náklady i zisk producenta konečnému spotřebiteli pečlivě utajeny, v CSA je přítomna tendence maximálně zprůhlednit finanční toky farmy tak, aby spotřebitelé porozuměli zemědělskému podnikání a účastnili se procesu tvorby ceny podílu. Tímto způsobem fungují CSA především v Japonsku⁴⁶. a v Německu (Schlicht, nedatováno, JOAA, 1993), ale také mnoho skupin v USA a Velké Británii. CSA zde operuje s podílem, který můžeme chápat jako akcii⁴⁷, která svému majiteli v delším horizontu poskytuje určitý výnos. Nicméně zatímco držitel akcie ve firmě očekává výnos finanční a činnost firmy pro něj může být zcela vzdálená a anonymní, držitel podílu v CSA dostává výnos jednak v produkci potravin, jednak se také podílí na rozvoji udržitelného zemědělství se všemi pozitivními dopady na životní prostředí (Hinrichs 2000).

V Severní Americe má většina CSA farem zároveň další odbyt; Henderson (1999) zmiňuje že „jedna ze třiceti farem ve Vermontu je čisté CSA“ (vlastní překlad). Jeden z příkladů v Kanadě popisuje Hušková (2010): farma dodává celý rok zeleninu, maso a vejce 100 podílníkům, zároveň do několika místních škol, obchodů a restaurací, v sezóně prodává na farmářských trzích v okolí. Jednotlivé trhy se vzájemně doplňují - na každém se dá prodat jiný typ produkce. CSA pak často v odbytovém mixu tvoří ne nutně finančně nejvýnosnější část - jeho výhodou pro farmáře jsou jiné aspekty, jako platba předem, předvídatelný odbyt a také sociální přínos.

Jaký efekt má nakonec nastavení ceny na spotřebitele? V popularizačních textech o CSA se můžeme setkat s názorem, že cena za CSA produkty je běžně nižší než tržní, protože odpadá distribuce, marketing, balení (Valeška, 2012), je však složité takto paušálně srovnávat. Ekonomické chování spotřebitelů každopádně není řízeno primárně racionálním uvažováním a důležitou roli v

⁴⁶Vzájemná dohoda při tvorbě cen je jedním z deseti pravidel CSA definovaných JOAA.

⁴⁷V angličtině existuje jazyková podobnost - share jako podíl zároveň může znamenat share jako akcii na burze.

něm hrají sociální vazby a sítě, které se v ekonomické sociologii označují jako zakořenění⁴⁸. Hinrichs (2000) v této souvislosti srovnává farmářské trhy a CSA a dochází k závěru, že CSA je sice také založeno na ekonomické směně, ale zahrnutí dalších, převážně sociálních motivů změkčuje vnímání samotné ekonomické hodnoty potravin směrem k určité formě pohostinnosti. Míra zakořenění je zde tedy nejvyšší ze všech dalších alternativních potravinových systémů. Může to znamenat, že spotřebitel není v případě CSA systému tak cenově citlivý a má menší tendenci porovnávat produkty podle cen za komoditu.

Jak Henderson (1999), tak Ostrom (in Hinrichs 2000) popisují zajímavé zjištění z výzkumů ze Spojených států, kde je celkový příjem farmářů v CSA většinou podstatně nižší než většiny jejich spotřebitelů⁴⁹. Ačkoliv se tedy CSA svým systémem tvorby ceny snaží vytvořit spravedlivou cenu pro farmáře, plodí zároveň tuto novou nerovnost, kdy si „podporu farmáře“ mohou dovolit ti spotřebitelé, kteří sami mají prostředky nazbyt. Henderson (1999:224) popisuje rozhovory s dvanácti americkými farmáři, kteří skončili s CSA; častým důvodem je právě opuštění zemědělského hospodaření obecně za nabídkou lépe placené práce. Obzvláště pokud má farma v systému příliš malé množství podílů, jejich složitá organizace nemusí být pro farmáře rentabilní.

Nerovnosti jsou ovšem reflektovány aspoň v rovině skupiny spotřebitelů: prvkem mnoha zahraničních CSA bývá solidarita s nízkopříjmovými skupinami obyvatel, která narušuje častou představu, že kvalitní potraviny/biopotraviny jsou spíše luxusním zbožím pro bohaté zákazníky. Např. Hušková (2010) popisuje osobní zkušenost z farmy v Kanadě, kde asi třetina ze 100 podílníků platí více, než je jejich podíl, a z přebytku se dotují podíly lidí, kteří prokážou, že jejich domácnost má příjem pod určitou minimální hranici. Další možností je část svého podílu si v sezóně odpracovat.

3.2.3 Množství zákazníků a jejich motivace

CSA může mít od desítky i stovky členů, v některých případech i tisíce (Soil Association, 2001). Farmáři však zmiňují, že od určité velikosti skupiny, která se pohybuje kolem 60 lidí, je pak značně obtížné všechny zákazníky osobně znát (Valeška in Biospotřebitel, 2012)⁵⁰. Udržení přijatelné velikosti skupin je také jedním z deseti základních pravidel podle JOAA, jakkoliv toto pravidlo není definováno maximálním číslem spotřebitelů (Henderson 1999:215). Důležitým prvkem je zajištění co nejvyšší míry udržení stejných zákazníků farmy v dlouhodobé perspektivě,

⁴⁸Anglicky embeddedness. Koncept pochází od ekonoma Karla Polanyiho (1957).

⁴⁹Jakkoliv zde můžeme zohlednit, že to neznamená nutně nižší životní úroveň; farmáři jsou do jisté míry např. samozásobeni potravinami.

⁵⁰Přímé vazby přitom nemají jenom sociálně-psychologický přínos pro farmáře, ale také větší marketingový potenciál (Václavík, 2008),

protože stálí zákazníci znají farmáře déle, mají větší tendenci chápat principy systému a farmáře podporovat. Za relativně stabilní je považována roční obměna do 10-15% zákazníků (Henderson, 1999:114).

Zákazníci pocházejí jednoznačně z řad lidí promýšlejících více svoji spotřebu potravin, ať už z důvodů zdravotních, gurmánských nebo ekologických⁵¹. Henderson (1999:113) udává, že zákazník drží u CSA především dvě věci: kvalita zeleniny, příp. dalších druhů produkce, a možnost interakce s farmou ve formě exkurzí či práce. Filozofické motivy hrají roli v pozadí; CSA poskytuje pozitivní vizi světa, které chtějí být lidé součástí. Motivace spotřebitelů odkrývá např. výzkum zákazníků pěti alternativních potravinových sítí ve Velké Británii - CSA farmy, bedýnkového systému, farmy prodávající maso ze dvora a na trzích, farmářského obchodu a komunitní zahrady (Robinson 2008). Pro zapojení do CSA uváděli spotřebitelé v menší míře motivy environmentální - eliminace dopravy potravin, přínosy pro krajinu a biodiverzitu díky ekologickému zemědělství a uvědomění si negativních dopadů globalizované spotřeby. Ve větší míře pak hrály roli motivy ekonomické - výhodná cena za produkci, ale také podpora místní ekonomiky a zaměstnanosti, a nejvíce motivy pak sociální - kontakty a přátelství, interakce s producenty, pocit identifikace s určitou skupinou, sebevědomí, osobní rozvoj a vzdělávání, pocit soběstačnosti, sdílení kultury jídla. Robinson (2008:67) na základě výzkumu dokládá, že účast v alternativních potravinových sítích může spotřebitelům přinést větší promyšlení souvislostí jejich životního stylu a obrát k dalším praktikám udržitelné spotřeby. Také proto, že v potravinách je názorně viditelné spojení vlastního těla a okolním prostředím. Ke stejnému závěru dochází i výzkum Hayden (2012): zapojení v CSA má vliv na environmentální etiku spotřebitelů.

Přistoupení na systém CSA má vliv na životní styl zákazníka – mění se jeho způsob opatřování potravin, postupy přípravy jídla i vztahy k ostatním účastníkům potravinového řetězce. Například je nutné umět při vaření improvizovat, zpracovávat přebytky, využívat netradiční a krajové odrůdy zeleniny a ovoce nebo respektovat, že některé plodiny se v rozporu s očekáváním neodrodily. Ulčák (1997) zmiňuje v této souvislosti koncept zodpovědného spotřebitele od W. Berryho⁵²: *„Zapojení do CSA či do jiného sdružení může představovat změnu dosavadního způsobu života, skrze kterou Berryho zodpovědný konzument opouští kategorii konzumentů, jimž jde jen o jejich „práva“, a uvědomuje si svou zodpovědnost.“* (Ulčák, 1997).

⁵¹Václavík (2008) doporučuje bedýnkujícím farmářům hledat odbyt v místech, kde se pohybují alternativnější spotřebitelé biopotravin: mateřská centra, prodejny zdravé výživy, ekologické organizace, školy.

⁵²Wendel Berry ve své knize *Zemědělská krize : krize kultury* (1977) formuluje myšlenku, že za problémy vyplývajícími z průmyslového zemědělství stojí tradiční organizovaný systém prodeje potravin, který přiznává spotřebitelům práva, ale žádné povinnosti a zodpovědnost.

3.2.4 Míra komunitního fungování

Douthwaite (1996) zdůrazňuje klíčový aspekt CSA pro zemědělce: má větší uspokojení ze své práce, pokud zajišťuje obživu konkrétním lidem z regionu. Podle Douthwaiteho je primárním cílem zemědělce provozujícího CSA ne zisk, ale „posílení komunity lidí, kteří berou vážně odpovědné správcovství země.“ Sami farmáři zmiňují, že je pro ně příjemné a přínosné mít kolem sebe komunitu spotřebitelů, a to nejenom jako stabilitu odbytu, ale také jako zpětnou vazbu a prostý mezilidský kontakt, protože se mohou někdy cítit ve svých snahách osamělí, pokud v jejich okolí např. nejsou další podobně hospodařící farmáři (Hednerson, 1999:20). 79% farmářů v USA např. udává větší spokojenost ze své práce po připojení se do CSA (Soil Association, 2001)⁵³. Na druhou stranu, významným rizikem je, že v případě předplatitelského (*producer-led*) CSA může udržování a organizování kontaktů ve skupině zůstat na samotném farmáři; v případě, že mu spotřebitelé nevycházejí vstříc, ztrácí farmář čas, energii i motivaci. CSA se pak stahuje zpět do obchodního modelu, příp. bedýnek (Hinrichs 2000, Hayden 2012)⁵⁴.

Jak moc práce tedy v CSA „musí“ dělat spotřebitel? Platí, že CSA systémy se různí v míře zapojení svých členů jak do organizace, tak do pěstování - od komunitních farem, kdy není vyčleněn zvláště farmář a všichni pěstují společně, po čistě předplatitelský systém, kdy spotřebitelé jenom pravidelně obdrží předplacenou bedýnku. Henderson (1999) naznačuje, že většina amerických CSA leží někde na škále mezi oběma póly - členové se účastní občasných pracovních dnů na farmě, odpracují si část svého podílu místo finančního vkladu nebo pomáhají s distribucí. Ze studií CSA farem ve Spojených státech a Velké Británii můžeme odvodit častou strukturu CSA komunity - jádro několika aktivních členů, kteří organizují vzdělávací a společenské aktivity, a většinu, která si pouze vyzvedává podíl (Hinrichs 2000, Adam 2006). CSA bojuje s touhou po spotřebitelském výběru, ke kterému svádí spotřebitele všudypřítomná reklama a nadbytek možností volby v obchodech. Mohou být v této situaci silnější motivy pro podporu konkrétního zemědělce, čímž zákazník přijde na celou sezónu o možnost výběru? CSA farmář má před sebou nelehký úkol, jak tuto možnost výběru alespoň suplovat pestrou paletou sezónní produkce.

Henderson (1999) si v této souvislosti všímá posunu původního amerického modelu CSA k systému „předplatného“, který začaly v 90. letech aplikovat zvláště větší farmy v Kalifornii. Z CSA se tak vytratil prvek osobního vztahu farmáře a zákazníka, prvek závazku vyplývající z vzájemné známosti a také vědomí sdíleného rizika; velké farmy jednak hospodařily v nejpříznivějších

⁵³Což může být dáno nejen komunitním aspektem CSA, nicméně se domnívám, že právě ten hraje pro farmáře významnou roli v ocenění hodnoty své práce.

⁵⁴Nedostatek komunitního aspektu vede také k úplnému krachu CSA skupin. Farmáři, kteří opouštějí model CSA, zmiňují, že se nevytvořilo se jádro skupiny, které by pomáhalo s organizací, lidé bydlí daleko od farmy (30-40 km), je nemožné získat zákazníky v odlehlých venkovských oblastech (Henderson, 1999:224)

klimatických podmínkách, jednak byly schopny v rámci svých dalších obchodních aktivit při neúrodě nakoupit produkty z jiných farem, takže zákazníci vždycky dostali produkty v plném rozsahu. V tomto smyslu velké farmy vytvořily konkurenci menším farmám zavedením „bezzávazkové“ kultury.

Komunitní aspekt nicméně spotřebitele na CSA i přitahuje (viz kapitola Množství zákazníků a jejich motivace). Hinrichs (2000) hovoří o „nové“ zkušenosti spotřebitelů s přímou interakcí s farmáři, díky čemuž získávají místní potravinové systémy na popularitě. CSA obsahuje záměrný prvek rozvoje komunity (community development), kdy má ambici spotřebitele vzdělávat a spojovat dohromady na pořádaných akcích, návštěvách farmy atd. CSA tím tvoří společnou identitu spotřebitelů jako „jedlíků“ potravin⁵⁵.

3.2.5 Principy ekologického zemědělství

Není náhodné, že CSA je provázáno s ekologickým zemědělstvím - pokud je motivací pro zakládání bližší vztah mezi farmářem a spotřebiteli, především se do něho pouštějí lidé, kteří promýšlejí potravinový systém v jeho širokých souvislostech. Různí se ovšem přístupy k samotné certifikaci bio - je pro CSA systémy potřebná? Nenahrazuje osobní vztah farmáře a spotřebitelů zprostředkovanou důvěrou skrz značku bio? Henderson (1999:109) se domnívá, že biocertifikace je pro farmy rozhodně výhodná, protože především pomůže získávat nové členy. Potenciál pro CSA totiž leží mezi spotřebiteli, kteří značku bio spíše znají než neznají, a proto pro ně může být prvním impulsem k zapojení se v případě, kdy ještě neznají farmáře. Henderson zároveň jmenuje výhody jako síťování s ostatními farmami, informační servis skrz organizace poskytující podporu biofarmám, „reflexe metod farmaření“ ve formě každoroční kontroly či motivace vést si podrobné záznamy o farmaření, které pomohou zpětně zlepšit chod farmy. Certifikace znamená členství v určitém „klubu“ - skupině lidí, kterým jde o stejnou věc a společně prosazují její principy⁵⁶. Zároveň Henderson poukazuje na to, že většina CSA farem prodává vícero způsobů a pro vnější trhy bez přímého kontaktu se zákazníkem je biocertifikace relevantní.

Jiný pohled nacházíme ve francouzských AMAPEch; je zde místy rozšířený systém participační záruky (participatory-guarantee system), kdy vzájemnou kontrolu dodržování pravidel ekologického zemědělství provádějí v AMAPEch sami farmáři bez nutnosti udílet certifikát třetí

⁵⁵Slovo komunita je ostatně definováno právě sdílenou identitou - jako sociální útvar, jehož příslušníci jsou spojeni nějakou spřízněností (Jandourek 2007).

⁵⁶Henderson zde popisuje počátky ekologického zemědělství jako hnutí, do něhož bylo investováno mnoho úsilí, dobrovolnické práce a výzkumu, aby se stalo respektovaným proudem v zemědělském hospodaření. Symbolickým připojením se k tomuto hnutí má CSA možnost čerpat výsledky této dlouholeté práce. Dokonce to můžeme chápat dle principů CSA jako splacení určitého dluhu, který má ekologicky hospodařící farma vůči těm, kteří v minulých desetiletích vyvinuli biocertifikaci.

stranou⁵⁷ (Henderson, 2011). Podobně funguje sdružení drobných farmářů ICBINO⁵⁸ ve Velké Británii, kteří vystupují z biocertifikace pro její velkou administrativní náročnost, vysoké náklady a a přísně svazující pravidla; mnozí z nich se přitom hlásí k *souboru principů* CSA a jsou u nich výrazné prvky hnutí za potravinovou suverenitu (The Land, 2012).

⁵⁷Mezinárodním svazem pro ekologické zemědělství IFOAM je tento postup akceptován. Ostatně tímto způsobem vzniklo ekologické zemědělství jako celé hnutí, než se vyvinulo do podoby struktury s nezávislými kontrolními organizacemi.

⁵⁸Zkratka znamená I Can't Believe It's Not Organic.

4 Metodologie výzkumu

Tento výzkum je primárně pojat jako kvalitativní, tedy jeho plán se vyvíjel po celou dobu jeho trvání. Podle teorie (Hendl 2005, Maxwell 2003) umožňují metody kvalitativního výzkumu popsat několik případů hloubkově a na základě toho generovat hypotézy a teorie, což je v případě tématu této práce žádoucí.

4.1 Výzkumné cíle

Na začátku této práce v době jejího zadání v září 2011 stál fenomén komunitou podporovaného zemědělství, který byl zvolen za základní zkoumaný jev v českém prostředí. Potřeba zkoumání vycházela jednak na zahraniční teoretické literatury, jednak z diplomových prací zpracovávaných v posledních letech na katedře environmentálních studií FSS MU. Tato práce tedy v tomto smyslu navazuje na práce těch mých kolegů, kteří ve svých výzkumech zmínili potřebu dále se fenoménu CSA věnovat (Vávrů, 2007; Lokoč, 2009; Kotouček, 2010; Suchá, 2010; Unčovská, 2011).

Hlavní výzkumný cíl práce byl původně definován jako popsání potenciálu CSA v Česku skrze zkoumání postojů subjektů, které mají podmínky pro jeho založení (ať už zemědělci či spotřebitelé). To se v počátečních fázích výzkumu ukázalo jako problematické ze dvou důvodů. Za prvé by byl výzkum orientován více na „co by mělo být“ místo toho „co je“, což s sebou nese riziko snížené validity. Na toto riziko „sollen“⁵⁹ perspektivy upozorňuje např. Librová (2003) při psaní environmentálně laděných textů o životním způsobu. Za druhé byla zvolena strategie akčního až kritického výzkumu, vycházející přímo z filozofického rámce přínosnosti CSA systémů a potřeby jejich šíření. Tento přístup k výzkumu s sebou nese větší riziko zkreslení osobou výzkumníka a ve chvíli novosti zkoumaného fenoménu v českém prostředí neumožňuje kriticky reflektovat jeho fungování.

Nicméně situace CSA v Česku se od doby zadání práce změnila natolik, že bylo možné výzkum zaměřit na získání dat o skutečném fungování systémů CSA v Česku. Výzkumný cíl byl proto na podzim 2012 redefinován jako: *popsat způsoby organizace systémů CSA a porozumět jejich výhodám a nevýhodám pro zapojené zemědělce a spotřebitele*. V tomto případě se dá vycházet ze zahraniční literatury a ověřovat teoretické koncepty na praktickém fungování českých systémů CSA. Skrz naplnění hlavního výzkumného cíle bude možné v diskuzi dále posoudit, zda a jak rozvíjet CSA jako model odbytu zemědělské produkce v prostředí českého zemědělství.

⁵⁹Sollen je německé způsobové sloveso, znamená „mít za povinnost“.

4.2 Výzkumné otázky

Výzkumné otázky stojí v centru modelu výzkumného projektu a měly by být plně kompatibilní se všemi dalšími prvky výzkumu (Hendl, 2005). Otázky se vyvíjely a upřesňovaly v průběhu výzkumu, neboť kvalitativní výzkum umožňuje data současně jak sbírat, tak analyzovat a modifikovat výzkumné otázky na základě nových poznatků. Okruh výzkumných otázek bylo nutné omezit a přizpůsobit možnostem diplomové práce, stanovila jsem si je proto takto:

Hlavní výzkumná otázka

Jaké jsou charakteristiky fungujících systémů CSA v Česku a jak jejich fungování vnímají jejich aktéři?

Specifické výzkumné otázky

Jaké jsou charakteristiky lidí, kteří se zapojují do systémů CSA?

Jak jsou systémy CSA organizovány?

Jak jejich členové, zemědělci a organizátoři hodnotí jejich fungování po uplynulé sezóně?

První specifická výzkumná otázka zkoumá osobní charakteristiky aktérů, jejich věk, vzdělání, zaměstnání, délku zapojení do CSA, případně podmínky a historii hospodaření, strukturu odbytu. U organizátorů také odkrývá osobní motivace se CSA účastnit a šířit jejich aktivit na tomto poli. Druhá specifická výzkumná otázka míří na praktické uspořádání systému CSA - tedy jakým způsobem systém vznikl, jak vypadá smlouva a platby, jakým způsobem se stanovuje cena, jaká je spotřebitelská skupina a míra její aktivity, jakým způsobem se produkty dostávají ke spotřebitelům, jak jsou prováděna rozhodnutí, jak funguje komunikace ve skupině apod. Třetí specifická výzkumná otázka zkoumá názory na fungování systému CSA jeho aktéry - tedy jaké problémy se vyskytly během sezóny, jaké výhody tento systém přinesl, jaké principy jsou pro aktéry v jeho fungování nejdůležitější, jak si představují budoucí fungování. Obsahuje také porovnání zahraničních a českých systémů ze strany aktérů a zobecnění nad rámec jejich vlastního CSA systému.

4.3 Plán výzkumu a výběr případů

Plán výzkumu slouží jako opora pro výzkumníka, jako rámec pro výběr určitých metod a postupů (Hendl, 2005). Pro tuto práci byla zvolena strategie případové studie, která má ambici porozumět určitému sociálnímu objektu v jeho jedinečnosti a komplexitě (Stake 1995 in Hendl 2005). Popisuje vztahy a aktivity u určitého případu či případů a demonstruje na nich fungování

určitého fenoménu. V této práci jsou jako případy zvoleny jednotlivé systémy CSA v Česku, které demonstrují fungování fenoménu CSA jako takového; jedná se tedy o mnohonásobnou případovou studii.

V případové studii se případy vybírají cíleně za určitým účelem (Hendl 2005). Pro tento výzkum jsem předem stanovila strukturu výběru a uplatnila kritériální vzorkování, tedy výběr podle určitého kritéria. Jelikož mě zajímají systémy fungující na principech CSA v ČR, rozhodla jsem zahrnout do zkoumání ty systémy, které se k těmto principům veřejně hlásí a zároveň mají za sebou alespoň jednu sezónu fungování⁶⁰. První kritérium směřuje ke snadné dohledatelnosti případů, druhé k nutnosti mít zkušenost s fungováním z nedávné doby, nejenom představu o budoucím fungování.

61

Na podzim 2012 se v Česku nacházelo šest skupin hlásících se k principům CSA, které jsou popsány na webu www.kpzinfo.cz⁶², a všechny měly za sebou minimálně jednu sezónu fungování. Zahrnula jsem do výzkumu všech těchto šest případů, vzorek tedy představuje základní zkoumanou populaci. Vzorek zároveň naplňuje strategii replikace v mnohopřípadových studiích (Yin in Hendl 2005), kdy se případy vybírají tak, že lze očekávat buď srovnatelné interpretace, nebo naopak rozdíly v komparaci.

Dále proběhl výběr zdrojů pro čerpání dat uvnitř případů - každý systém se skládá z desítek aktérů a bylo by nad rámec této práce získat podrobné odpovědi na výzkumné otázky od každého z nich. Vzhledem k tomu, že mne zajímá detailní vhled do fungování CSA, rozhodla jsem se zahrnout do vzorku přednostně zemědělce a organizátory těchto systémů, neboť ti mají nejvíce informací a jsou samotnými iniciátory a „designéry“ systémů. U každého systému jsem proto nejprve zjistila základní data - kdo skupinu z organizačního hlediska založil, kdo potraviny skutečně produkuje a kde se skupina geograficky nachází.

⁶⁰Sezónou se myslí jeden kalendářní rok s přihlédnutím k cyklu produkce potravin - tedy u zeleniny např. odběry od konce jara do začátku zimy.

⁶¹Nepracuji tedy se skupinami CSA nově vznikajícími pro sezónu 2013, nicméně informace o těchto skupinách a jejich hodnocení zaznívají v rozhovorech s respondenty.

⁶²Web www.kpzinfo.cz byl vytvořen zaměstnanci pražské PRO-BIO Ligy v roce 2012 jako základní informační platforma pro komunitou podporované zemědělství v Česku.

Tab. 2. Přehled fungujících systémů CSA v Česku ke konci roku 2012

název	klíčoví aktéři	lokality
Komunita podporujeme svého sedláka Toulcův Dvůr	organizátor a tři zemědělci	Praha a okolí
Komunita dvora Vyšíněk	pouze zemědělec	Praha a okolí
KomPot - komunitní potraviny	pouze organizátor	Praha a okolí
Komunitou podporované zemědělství Brno	organizátor a zemědělec (pár)	Brno a okolí
Hospodářství Hodonice	pouze zemědělec	České Budějovice a okolí
Komunitou podporované hospodářství manželů Šelongových	organizátor a zemědělec (pár)	Kopřivnice a okolí
	celkem 11 klíčových aktérů	

V kvalitativním výzkumu není výběr případů předem uzavřen, výzkumník zpravidla zkoumá tak dlouho, dokud nenastane stav teoretické saturace, kdy nová data nepřinášejí už další nové zásadní poznatky (Hendl 2005). V této práci jsem se držela předem vybraných šesti případů, uvnitř kterých jsem pak sbírala data do stavu teoretické saturace. V průběhu sběru a analýzy dat jsem však zvažovala i rozšíření případů o několik českých zemědělců, kteří osobně navštívili zahraniční CSA systém, nicméně sami CSA neprovozují. Jejich charakteristiky a postoje k CSA by mohly mi pomoci lépe porozumět obzvláště bariérám v zakládání CSA systémů. Toto zkoumání se však již ukázalo být rozsahem nad rámec této práce a pro zodpovězení výzkumných otázek není nezbytně nutné.

4.4 Metody sběru dat

V případové studii může výzkumník použít různé metody sběru dat, jako rozhovory, pozorování či rozbor dokumentů. Cílem je poskytnout co nejkomplexnější popis případu, kdy se předpokládá, že skrze ně pak lépe porozumíme jiným podobným případům (Hendl 2005). Ve své práci jsem kromě teoretické literatury o sociologickém výzkumu vycházela také z metodologie výzkumu *The Impact of Community Supported Agriculture* (Soil Association, 2011), který ve Velké Británii zkoumal charakteristiky CSA a jeho dopady na zapojené aktéry. Autoři kontaktovali s online dotazníkem členy všech 80 britských skupin CSA, přičemž získali 440 odpovědí. Tuto kvantitativní část doplnili sedmi případovými studiemi, kdy s vybranými skupinami CSA strávili jeden den, prováděli pozorování a rozhovory s aktéry.

Moje práce je rozsahem menší a nemá kvantitativní část výzkumu. Na základě definování klíčových aktérů ve skupinách CSA jsem se rozhodla provést s nimi polostrukturované rozhovory, které budou odpovídat na výzkumné otázky. Při schématu rozhovoru jsem se inspirovala rozhovorem pomocí návodu, jak ho popisuje Hendl (2005) - seznam otázek vycházejících ze specifických výzkumných otázek, jež je nutné v interview probrat, s volností přizpůsobovat je podle situace (seznam otázek v **příloze 1**).

Při sběru dat jsem postupovala tak že jsem nejdříve kontaktovala všechny klíčové aktéry pro domluvu rozhovorů, přičemž jsem si také vyžádala dokumenty související s chodem CSA - zakládací smlouvy, zápisy ze schůzek či plánovací tabulky, pokud je skupina CSA měla. Celkem 11 rozhovorů jsem poté prováděla v únoru až dubnu 2013. S klíčovými aktéry jsem se sešla ve třech případech na jejich statku⁶³, v jednom případě při výdeji potravin, v sedmi případech v kavárně. Všichni respondenti byli ochotni se se mnou sejít a nezaznamenala jsem žádný problém s neochotou poskytnout data⁶⁴. Délku rozhovorů jsem směřovala k jedné hodině. Průběžně jsem zjistila, že někteří z aktérů chystají v blízké době plánovací setkání zemědělec-spotřebitelé, rozhodla jsem se proto doplnit výzkum o zúčastněné pozorování na těchto setkáních a navštívila jsem dvě z nich, valnou hromadu sdružení KomPot ve Středoklukách u Prahy a plánovací schůzku farmářů Šelongových se spotřebiteli v Kopřivnici.

4.5 Metody analýzy a interpretace dat

Pro analýzu dat jsem zvažovala nejdříve použití specializovaného softwaru (Atlas či EZ-Text), ale pro tento počet rozhovorů postačuje i analýza v běžně dostupných kancelářských programech. Po přepisu rozhovorů (téměř doslovná transkripce) z nahrávek do textu jsem na základě četby prvních z nich vytvořila sadu 56 kódů ve třech skupinách, vycházejících ze tří specifických výzkumných otázek (**příloha 2**). Tím proběhl proces redukce a klasifikace dat podle postupu založeného na šabloně (Hendl 2005). Všechny rozhovory jsem postupně opatřila kódy pro jednotlivé části textu, zvýraznila v nich klíčové citace a opatřila je poznámkami, které mě napadly v průběhu analýzy. Dále jsem na základě dosavadních znalostí výzkumného materiálu seskupila kódy do 13 skupin, podle kterých jsem data interpretovala ve 13 podkapitolách. Pro lepší vyjádření vztahů v datech jsem částečně použila enumeraci, tedy početní vyjádření četnosti různých charakteristik a názorů, a to buď přímo číslovky, nebo pojmy jako většina (více než polovina), několik (zpravidla méně než polovina), všichni, nikdo.

⁶³Jeví se mi, že tyto rozhovory byly informačně bohatší a získala jsem větší vhled do fungování systému CSA.

⁶⁴Což není při výzkumu samozřejmé, ale je to zčásti dáno tím, že jsem některé respondenty osobně znala a u dalších jsem se odvolala na jim známé osoby.

Při interpretaci dat jsem nevycházela pouze z přepisů rozhovorů, ale také z informací poskytnutých respondenty mimo nahrávku, z organizačních materiálů a webových stránek jednotlivých případů, z pozorování plánovacích schůzek, podoby farmy či odběrného místa, a také částečně z mých znalostí respondentů a jejich CSA systémů z dřívější doby. Přitom jsem se snažila být si vědoma rizik, které popisuje Robson (in Hendl 2005:224): tendence ignorovat informace překvapivé a v rozporu s názory výzkumníka, přehnaně velká pozornost věnovaná informacím snadno dostupným a podporujícím hypotézy, příčinné spojování souběžně existujících jevů, větší váha prvnímu dojmu z dat či ignorace nestejně spolehlivosti různých zdrojů dat.

4.6 Etika výzkumu, validita a reliabilita, omezení

V sociologickém výzkumu je velmi důležité zohlednit etické otázky. Respondenty jsem proto vždy předem informovala o záměru výzkumu a nabízela jsem jim k zaslání přepis rozhovoru, aby měli jistotu, že jsem nezkreslila jejich výpověď. Respondenti však ani v jednom případě nepožadovali autorizaci rozhovoru, ani netrvali na anonymitě výzkumu.

Další nedílnou součástí výzkumu je zajištění jeho vědecké kvality - validity a reliability. Díky slabé standardizaci dat má kvalitativní výzkum platnost spíše vysokou, neboť volná forma otázek a odpovědí pomáhá získat přesnější údaje o objektu výzkumu. Na druhou stranu důvěryhodnost, tedy schopnost získat stejné výsledky při opakovaném měření, je zde spíše nižší než u kvantitativního výzkumu (Disman 1993). Ve své práci jsem se snažila zajistit validitu případové studie podle Yin (in Hendl, 2005), tedy jak při plánu studie pomocí zkoumání více případů jednoho fenoménu, tak při sběru dat pomocí čerpání z více zdrojů více metodami a zdůvodňováním postupu zkoumání, a také při přípravě dat pomocí ověřitelného přepisu rozhovorů.

Ve výzkumu jsem si vědoma omezení, které představují moje zdroje - finanční, časové, prostorové i vědomostní. Zároveň významné omezení zde může představovat tzv. reaktivita v podobě osoby výzkumníka (dle Hendl 2005). Moje dřívější aktivní role ve zkoumaném fenoménu mi pomáhá mít větší vhled do problematiky, zároveň však také může zkreslovat výsledky výzkumu, ovlivnit stylizaci respondentů a také výběr předkládaných otázek.

5 Případové studie - popis a srovnání šesti CSA systémů

Analýzy dat přináší cenné informace o fungování komunitou podporovaného zemědělství v Česku, jak ho vnímají organizátoři a zemědělci jednotlivých skupin. V této první části interpretace dat podávám profily jednotlivých zkoumaných případů, historii jejich vzniku a stav, v jakém v současnosti fungují.

5.1 Příchod CSA do Česka

Jak popisují v kapitole 1.2., komunitou podporované zemědělství jako *soubor principů* je v Česku spjata jak s vývojem samotného ekologického zemědělství a prodeje biopotravin, tak s bedýnkováním a různými jinými způsoby zkracování cest potravin v potravinovém řetězci. Sledujeme-li ovšem šíření CSA jako *modelu organizace*, pokusy o napodobení jeho zahraničních verzí se dostaly do ČR relativně nedávno. Informace o CSA šíří v Česku systematicky organizace PRO-BIO LIGA⁶⁵. Podle vyjádření organizátora Jana Valešky ho v roce 2007-8 kontaktovala mezinárodní CSA síť Urgenci, která hledala partnery ke spolupráci v dalších evropských zemích pro představování myšlenky komunitou podporovaného zemědělství. V té době fungoval v PRO-BIO LIZE bioklub, a to na principu občasných hromadných objednávek biopotravin od farmářů.⁶⁶ Nabídka spolupráce s Urgenci byla impulsem: „...*mě to tenkrát hrozně chytlo, protože do té doby jsme dělali odběrový místo a takovýchle věci, ale pořád mi přišlo, že to není ono, že to jsem to jako nedělal úplně rád... že zemědělství jenom takhle, že ne, že mě to neuspokojovalo, tu moji potřebu toho udržitelného rozvoje s tím sociálním aspektem.*“ (Valeška). Nicméně v té době bylo téměř nemožné nadchnout pro myšlenku další spolupracovníky ze spotřebitelsko-zemědělských kruhů, včetně zaměstnanců PRO-BIO LIGY, přestože v prosinci 2008 přijeli do Česka na návštěvu francouzští hosté⁶⁷ (urgenci.cz).

Od roku 2009 Jan Valeška zorganizoval skupinu Podporujme svého sedláka v sídle PRO-BIO LIGY na Toulcově Dvoře, a to víceméně podle francouzského vzoru AMAPů: „... *a furt to nikoho nezajímalo. Jsem si říkal: když to udělám, když to bude fungovat, tak už kurník by se to mohlo trochu chytnout... já jsem o tom furt někde psal....a nic... nikdo se na to nechytil.*“

⁶⁵PRO-BIO LIGA je občanské sdružení, založené v roce 2002 jako pobočka svazu ekologického zemědělství PRO-BIO, a to za účelem propagace biopotravin a práce se spotřebitelskou veřejností (www.biospotřebitel.cz)

⁶⁶V bioklubu si jednou za měsíc nebo za dva mohli lidé objednat biopotravinu, které nebyly v Praze běžně k dostání - např. kozí sýry, biodynamicky pěstovaná zelenina, mošty, také fair trade výrobky apod., a proběhla hromadná objednávka a závoz.

⁶⁷Jednalo se o Annie Weidknet, organizátorku, předsedkyni regionálního AMAP svazu v Pyrenejích a autorku francouzských knih o CSA, a Sabine Leray, chovatelku gaskoňských prasat a krav zapojenou v prvním AMAPu v regionu od roku 2003.

(Valeška). V březnu 2010 přijeli podruhé na návštěvu stejní hosté z Francie, kteří vystoupili v Praze a Brně na setkání bioklubů, organizovaném ve spolupráci s Hnutím DUHA, navštívili několik farem, vyšla také reportáž v časopise Sedmá Generace (Geryková, 2010). V té době se také *souboru principů CSA* začalo v Česku říkat bedýnky (viz kapitola 1. 2.)

V březnu 2011 zorganizoval Jan Valeška na ČZÚ konferenci Zemědělství v rukou spotřebitele. Promluvili zde hosté z Německa, Francie a Velké Británie, následoval také seminář s nimi v Plzni: *...kde teda byly mraky lidí, bylo to jako supr, diskuze, ale nic z toho nebylo* (Valeška). V témže roce podala PRO-BIO LIGA mezinárodní projekt partnerství Grundtvig s názvem CSA for Europe, který umožnil financovat exkurze, návštěvy zahraničních hostů a vydávání materiálů v Česku po dobu následujících dvou let. Do tohoto projektu se zapojil také Ekologický institut Veronica a PRO-BIO Moravská Brána a přispěly vlastními projekty⁶⁸ k financování aktivit. V lednu a v říjnu 2012 proběhly v Praze, Brně, Ostravě a Českých Budějovicích semináře s hosty z Německa a Anglie. Většina respondentů mého výzkumu se v roce 2011-2013 zúčastnila exkurze za zahraničními CSA, organizátoři⁶⁹ se od počátku roku 2012 zhruba třikrát ročně setkávají za účelem společného postupu v šíření CSA v ČR.

Je tedy patrné, že šíření CSA v Česku je projevem občanského aktivismu - nevychází od samotných zemědělců, jako tomu bylo např. v USA⁷⁰, ale od ekologických neziskových organizací, které mají přístup k zahraničním informacím, nástroje a znalosti pro získávání grantů a organizování akcí a zároveň kolem sebe shromažďují spotřebitelskou základnu svých příznivců. V tomto smyslu je šíření CSA projevem Simmelovy kvalitativní individualizace - díky relativně vyšší míře individualizace v naší společnosti oproti minulosti tíhnou jedinci ve své životní dráze k vytváření nejrůznějších komunit, se kterými by mohli sdílet svoje zájmy, hodnoty, přesvědčení (Librová, 2010). Různost šesti českých modelů CSA pak nadále potvrzuje tuto hypotézu.

5.2 Komunita podporujeme svého sedláka Toulcův Dvůr

Vznik této skupiny byl iniciován v roce 2009, kdy Jan Valeška zorganizoval první schůzku v sídle PRO-BIO LIGY v ekocentru Toulcův Dvůr Praze, které se zúčastnilo asi šest farmářů a

⁶⁸Jednalo se o granty získané od MŽP, Nadace Veronika, americké ambasády, OPVK, Nadace OKD apod.

⁶⁹Za účelem spolupráce byl na počátku roku 2012 založen společný mailing list, kde je pět organizátorů - respondentů mého výzkumu (Jan Valeška, Míla Kettnerová, Alena Malíková, Kateřina Pařízková a Martina Filipová), autorka této práce a dalších 8 členů (z Glopolis, ze slovenské ekologické organizace CEPTA, z katedry environmentálních studií apod.)

⁷⁰V USA ovšem zemědělci, kteří začali s CSA, byli svým způsobem také občanskí aktivisté ve smyslu inovativního přístupu k řešení problémů.

20-30 spotřebitelů z kontaktů PRO-BIO LIGY. Farmáři byli skeptičtí, nicméně zelinář Karel Tachecí se rozhodl, že systém po vzorů francouzských AMAPů vyzkouší: „*Já jsem byl na nějaký první schůzce a říkal jsem si: No moc tomu nevěřím, ale zkusíme to*“ (Tachecí). Jan Valeška se kompletně ujal organizace, sám nazývá tuto dobu jako předplatné bedýnek. „*Já jsem neměl žádnou vizi tenkrát. Jsem prostě řek, zkusíme a že uvidíme*“ (Valeška). Asi v roce 2010 se na žádost Jana Valešky přidal chovatel drůbeže Jaroslav Štencl, který předtím dodával vejce a maso do bioklubu na Toulcově Dvoře, v roce 2011 pak podobným způsobem chovatel krav Václav Bednář, který spolupracoval dříve s PRO-BIO LIGOU při organizaci exkurzí na farmy pro mateřské školy.

Minulé sezóny se účastnilo kolem 60 spotřebitelů, kteří si téměř všichni předplatili dodávky zeleniny, někteří z nich odebírají k zelenině také vejce, mléko a tvaroh, asi 2-3 pak pouze vejce bez zeleniny. Spotřebitelé jsou rozděleni na dvě skupiny - většina lidí přichází jednou za 14 dní, menšina každý týden (poměr je asi 45/15). Zeleninu přiváží vždy pan Tachecí v bednách podle druhů a lidé si ji naskládají do vlastních tašek podle cedule, kde je napsáno, co si má každý vzít. Výdej se odehrává jednou týdně na Toulcově dvoře v krytém průjezdu v rozsahu tří hodin vpoledvečer, spotřebitelé se střídají během roku, kdy pokaždé má někdo u výdeje organizační „službu“⁷¹. Délka sezóny je 24 týdnů, od června do listopadu. Pokud má zelinář stále zeleninu i po konci sezóny, organizátor udělá „druhé kolo“, obešle členy a ti si předplatí zeleninu, vejce a mléčné výrobky na další měsíc či více - loni se takto účastnily asi dvě třetiny členů.

Cenu za produkty si tvoří sami farmáři na základě svých zkušeností prodeje z dřívější doby. Např. zelinář má ceník jednotlivých druhů zeleniny, podle kterého vypočítal průměrnou hodnotu jedné bedýnky na 200 Kč, přičemž bedýnka obsahuje průměrně 7 kg zeleniny⁷². Ke každé bedýnce se účtuje poplatek 15 Kč, který jde na organizační náklady systému. U vajec byla cena stanovena na 40 Kč/10 vajec, letos se zvýší na 50 Kč. Zvýšené náklady na produkci představil pan Štencl členům na plánovací schůzce. U mléka činí cena 27 Kč za 1,5 litru, u tvarohu 30 Kč za 250 g. U mléka, vajec a tvarohu je potřeba si je objednat na celou sezónu a zaplatit předem, stejně jako u zeleniny. Je ale možné platit sumu postupně na tři splátky, čehož někteří spotřebitelé využívají. Platba probíhá na účty jednotlivých zemědělců. PRO-BIO LIGA pak zpětně fakturuje panu Tachecímu organizační náklady, což činilo předloni 12.000 Kč.

⁷¹První ze služeb si vždy bere organizátor, „aby se systém zajel a nevznikl nějaký problém“.

⁷²Číslo by mělo být poměrně přesné, na základě statistik organizátora ze sezóny 2012. Zelinář před sezónou ovšem deklaroval, že zeleniny bude asi 4-5 kg na bedýnku.

Organizace spočívá celá na Janu Valeškovi a jeho kolegyni z PRO-BIO LIGY, Míle Kettnerové. Obnáší to komunikovat s členy a farmářem, svolávat plánovací schůzky a další akce, řešit případné problémy, dohlížet na odběry a místo poté uklidit, řešit nevyzvednuté bedýnky. Před sezónou probíhá vždy plánovací schůzka, kdy se setkají tři zapojení farmáři a spotřebitelé. Schůzka na rok 2013 proběhla v březnu, zúčastnilo se jí ale asi jen 10 členů: „*Přijdou tam ti lidi, který maj pocit, že něco chtěj slyšet.*“ (Tachecí) Příležitostně je vyhlášen termín pro návštěvu zelináře: „*Občas nebo jednou za rok jsme se chtěli nějak tak přiblížit těm lidem, tak jsme tady pořádali nějakou prostě takovou jako... den otevřenejch dveří nebo já nevím, jak to nazvat...*“ (Tachecí). Navíc existuje možnost si podíl zeleniny odpracovat - cena je stanovena na 1 bedýnku za 4 hodiny práce. Loni si část podílu odpracovávali tři lidé. Přihlásit se na sezónu 2013 je možné do konce května přes webové stránky www.bio-bedynky.cz, kde je systém popsán a pro zájemce je zde google dotazník, který spravuje organizátor. Skupina jako celek má kodex - pravidla fungování, který by měli noví členové před připojením se podepsat.

5.3 Komunita dvora Vyšínek

Dvůr Vyšínek je velké hospodářství, bývalý státní statek asi 30 km od Prahy, který po svém otci zdědila Alena Karafiátová a hospodaří zde se svým strýcem a brigádníky. Zeleninu na prodej začala pěstovat asi v roce 2010, protože součástí statku byl i starý sad, ze kterého bylo hodně ovoce, a jeho prodej v kombinaci se zeleninou se jevil jako logický krok. V té době již paní Karafiátová znala PRO-BIO LIGU a systém na Toulcově Dvoře, takže se dostala ke spolupráci s nimi: „*...pan Valeška tady měl jako takovou propagační akci pro ty první zákazníky v té první skupině, v té první kavárně. Takže on to vlastně nám pomohl s tou první zákaznickou skupinou*“ (Karafiátová).

Paní Karafiátová systém organizuje sama, shromažďuje kontakty na lidi, obesílá je a přijímá od nich platby. Loni bylo do systému zapojeno 10-20 spotřebitelů (počet se měnil během sezóny). Ti si odebírali směs sezónní zeleniny a ovoce každých 14 dní, a to na celkem třech odběrných místech: ve dvou pražských kavárnách a přímo ze dvora (zde jenom minimum lidí přes CSA, ale chodí sem množství dalších zákazníků, kteří si vybírají jednorázově konkrétní produkty). Délka loňské sezóny byla 28 týdnů, počínaje polovinou června. Za celkem 14 bedýnek zaplatili lidé předem 3920 Kč, těm, kteří se ale připojili později, byla vypočítána platba podle ceny za bedýnku - 280 Kč, přičemž bedýnka vážila průměrně 5 kg. Cenu stanovila paní Karafiátová podle zkušeností z dřívějších a „konkurenčních“ bedýnek a započítala do ní cenu za

dopravu do Prahy (30 Kč na bedýnku), která se však ukázala jako nízká při zdražování pohonných hmot a na sezónu 2014 ji bude muset zvýšit. Někteří spotřebitelé si také navíc přibjodnávají určité druhy zeleniny navíc a platili pak zvlášť farmáře na účet.

Na odběrných místech jsou k dispozici podíly v den závozu zhruba po dobu 6 hodin odpoledne a večer a o organizaci se stará personál kaváren, jenž má zároveň objednaný jeden podíl pro sebe. V kavárně se také odehrávají plánovací setkání: *„Jo, většinou se s nima sejdu s některýma i během tý sezóny, někdy to uděláme na začátku, někdy na konci sezóny, že třeba tam počkám, dám si kafe a přivezu tu poslední várku...“* (Karafiátová). Informace o systému poskytují webové stránky www.dvurvysinek.eu a také www.bio-bedynky.cz (jako pozůstatek původní spolupráce s PRO-BIO LIGOU).

5.4 KomPot - komunitní potraviny

KomPot je občanské sdružení, které vzniklo ve Středoklukách u Prahy v roce 2012 z iniciativy Míly Kettnerové, v té době zaměstnankyně MŽP, a má za sebou jednu zatím zkušební sezónu; *„...ted' jako vlastně teprve se to pořádně rozjíždí“* (Kettnerová). Má ambice fungovat jako komunitní farma, kdy členové vloží podíl na určitý rok, zaměstnají tak pěstitele na částečný úvazek a rozdělí si mezi sebe úrodu zeleniny a ovoce.

Míla Kettnerová se seznámila s CSA, když navštívila konferenci Zemědělství v rukou spotřebitele v roce 2011, organizovanou PRO-BIO LIGOU. *„No a vlastně třeba měsíc na to se mi rozsvítilo v hlavě, že to je přesně to, co by se dalo dělat, protože já jsem furt řešila, co s našima pozemkama. Kompot je vlastně na pronajatý půdě, kterou vlastní moje rodina a vždycky mě to jako hrozně štvalo, co, že je to vlastně jen tak někomu pronajatý... moje rodina byla vždycky zemědělská a měli jsme velikánskej statek a všechno a pak se k tomu vlastně nikdo nevrátil...“* (Kettnerová). Spojila se s Janem Valeškou a Perlou Kuchtovou, vedoucí katedry ekologického zemědělství na ČZÚ, proběhlo plánování a na začátku roku 2012 vznikla první skupina zájemců, kterou podnítily i semináře se zahraničními hosty. Do příprav se zapojilo asi 10-15 lidí, kteří zaregistrovali občanské sdružení, napsali stanovy, sestavili rozpočet na 200 tis. Kč a zvolili šestičlennou koordinační skupinu⁷³.

V dubnu skupina zkultivovala část pozemku rodiny Kettnerů velikosti 0,6 ha, který byl získán zpět od nájemce, a začali pokusně pěstovat zeleninu - formou víkendových brigád. Přes sezónu bylo také hlavní prací organizátorky sehnat spotřebitele: *„Nejdřív jsme byli ambiciózní,*

⁷³Jejímž členem je i Jan Valeška, který pomáhá s organizací KomPotu a plánuje si zdeodebírat zeleninu.

že jsme chtěli za ten rok mít 40 lidí, ale někdy během léta jsme si uvědomili, že to úplně není dobře, že prostě bude stačit třeba 25, 30, a to máme teď úplně bez problémů“ (Kettnerová). Členové vkládají jednorázově členský vklad ve výši 4.000 Kč, který je možno zaplatit po čtyřech splátkách, není vratný⁷⁴ a je použit na investice při kultivaci pozemku - nákupy vybavení, zajištění vodovodní přípojky, plotu, WC, opravy chatky apod. Vklad je možnost splatit i v darovaném materiálu, což se zatím stalo jednou a částečně (darování okapů). Od roku 2013 byl na valné hromadě⁷⁵ stanoven pro členy každoroční podíl 5.000 Kč, jehož zaplacením si zajišťují přísun zeleniny z pozemku přes celou sezónu; je možné ho zaplatit v pěti splátkách od února do června 2013. Cena byla stanovena dle plánu plodin k pěstování a jejich tržní hodnoty, kdy členové by měli dostat zeleninu v této hodnotě. Peníze půjdou především na plat zahradníka, semena, nákup náradí a pomůcek apod. O finanční transakce se stará jeden člen sdružení jako dobrovolník.

V loňské sezóně nebylo vypěstované zeleniny mnoho a rozdělila se rovnou mezi členy, kteří pracovali v tu chvíli na pozemku. Nicméně pro rok 2013 se právě řeší systém distribuce, prozatím je pozastaveno přijímání nových členů z důvodů naplnění kapacity. Mezi členy je i několik takových, kteří zaplatili členský vklad pouze jako výraz podpory projektu, ale nehodlají si odebírat zeleninu. Ve stanovách je zakotveno, že členové by měli odpracovat na pozemku minimálně 4 dny ročně, není to ale nijak kontrolováno a je to ponecháno na dobrovolné bázi. Na pozemku se v současné době konají brigády o víkendech několikrát měsíčně, pravidelně se také schází koordinační skupina, veškeré informace jsou dostupné na webových stránkách www.kom-pot.cz.

5.5 Komunitou podporované zemědělství Brno

KPZ Brno založil Ekologický institut Veronica na počátku roku 2012 na základě informací z PRO-BIO LIGY a brněnského semináře se zahraničními hosty. Prvním krokem byla propagace CSA ve stánku na Brněnském Biojarmarku v září 2011 a ve stejné době domluva s hospodářstvím rodiny Pospíšilů z Holubí Zhoře na Vysočině. Systém organizuje zaměstnankyně Veronicy Kateřina Pařízková, částečně ve svém volném čase, která ho převzala od autorky práce v létě 2012; do dílčích úkolů se zapojují někteří spotřebitelé (příprava smlouvy apod.): *„kromě mě tam byli ještě dva členové, kluci... jsou zaměstnání na celý úvazek, a tak ti se se mnou podíleli celkem hodně na té organizaci“* (Pařízková).

⁷⁴Vratný je pouze v případě, kdy odstupující člen získá za sebe jiného člena, který jeho vklad nahradí svým.

⁷⁵Přítomno bylo cca 25 lidí, z nichž byly asi dvě třetiny členové

Sezóna 2012 byla tedy první a trvala od konce května do prosince, celkem 28 týdnů⁷⁶. Zapojilo se do ní 28 členů, kteří si vyzvedávali každý týden podíl zeleniny o hmotnosti 4-7 kg⁷⁷. 8 členů si vyzvedávalo půlpodíl - podělili se o jeden podíl ve dvojici. Někteří si také přiojednávali další produkci farmářů - sýry, vejce a maso, které platili zvlášť při výdeji. Na konci sezóny proběhly ještě dva závozy zimní zeleniny na objednávku některých členů. Odběrné místo bylo nejdříve v bývalém obchodě, který sloužil jako výdejní prostor jiného bedýnkového systému, jedno mikro-odběrné místo pro 3 podíly bylo také v domácnosti jednoho z členů na trase závozu. Na konci sezóny se odběrné místo přesunulo do kavárny více v centru města. Pospíšilovi přivázeli zeleninu v bednách podle druhů a členové si ji rozebírali podle připravené cedule do vlastních tašek. Odběry se odehrávaly ve všední pracovní podvečer v rozmezí dvou hodin, pokaždé měl organizační službu někdo z členů, harmonogram byl stanoven před sezónou google tabulkou⁷⁸.

Všichni členové před sezónou podepsali smlouvu, zaplatili 5.000 Kč na účet farmářů a 100 Kč při první výdeji organizátorce jako příspěvek na nájem prostoru. Cenu za zeleninu stanovili farmáři na základě konkurence: „*Ale tak nějak jsem to spočítala z toho, že by to mělo bejt velký jako bedýnka, která stojí dvě stovky, krát dvacetosum tejdnu... tak jsme nějak došli k těm pěti tisícům za tu sezónu*“ (Pospíšilová). Pro rok 2013 zůstala cena stejná a je možnost ji nově platit ve dvou splátkách.⁷⁹ V nové sezóně také výrazně narostl počet zájemců na cca 60, kteří si objednali celkem 41 podílů, vzniklo jedno nové odběrné místo. Zároveň vznikly dvě nové skupiny se svými vlastními organizátory⁸⁰, kteří chtějí objednat celkem dalších cca 35 podílů.

Před loňskou sezónou proběhly celkem tři plánovací schůzky a během roku pak několik setkání - exkurze na farmu, dvě brigády na farmě, hodnotící schůzka po sezóně. Se členy komunikuje mailem jak organizátorka, tak farmářka: „*...no a ted' jsem jim poslala, že už jsem z toho trochu na nervy a že sezóna začne trochu později... protože pro ně to může bejt taky těžký, protože pošlou někam peníze a ted' pořád sněží*“ (Pospíšilová). Informace o systému a připojování nových členů se odehrává přes webové stránky www.veronica.cz/kpz.

⁷⁶Zde se údaje různí, protože respondenti mluví sice o 28 týdnech, ale podle kalendáře a jimi udaných termínů od - do bylo týdnů se závozy 31.

⁷⁷Podle dostupné tabulky s popisem každotýdenních podílů usuzuji, že průměrná váha podílu byla nakonec cca 7 kg/týden.

⁷⁸Na několika počátečních výdejích byla přítomna organizátorka, jakož i na závěrečných výdejích po změně odběrného místa.

⁷⁹Ne proto, že by si do vyžádali členové, ale proto, že je to výhodnější pro farmáře kvůli odvedení daní.

⁸⁰Jedná se o „firemní CSA“ v domě Nadace Partnerství, kde sídlí několik ekologických organizací, a menší CSA v Tišnově.

5.6 Hospodářství Hodonice

Další CSA systém funguje kolem Českých Budějovic a je kompletně organizován zelinářkou Martinou Filipovou, která pěstování zeleniny pro svoji vlastní potřebu rozšířila v roce 2010: „...první rok jsem to dělala třeba jen pro deset lidí, jenom z té zeleniny, když něco bylo, to bylo jen takový testovací, spíš“ (Filipová). V témže roce se dověděla o americkém modelu organizace CSA od kamarádky Blaženy Huškové, která ze své návštěvy USA napsala reportáž do časopisu Sedmá generace. Pro sezónu 2011 proto nabídla svým známým možnost předplatit si pravidelné dodávky zeleniny a zpráva se rychle rozšířila: „Já jsem vymejšlela, jak tomu budu dělat reklamu a tak. Během čtrnácti dnů nebylo co, protože se přihlásilo tolik lidí, že jsem musela vyhlásit stop, že jako už ne“ (Filipová).

Ve druhé sezóně 2012 se zapojilo cca 50 spotřebitelů, kteří si odebírali zeleninu většinou jednou týdně, menšina jednou za 14 dní, takže týdně bylo vždy asi 40 dodávek. Většina členů si objednávala „rodinnou tašku“ v hodnotě 250 Kč/ks, někteří poloviční v hodnotě 150 Kč/ks. Sezóna měla trvat 22 týdnů od června do října, členové si ji předpláceli na účet farmářky, téměř všichni ve 2-3 splátkách. Nicméně díky snížené úrodě byla sezóna kratší, takže farmářka se sama rozhodla lidem část peněz vrátit podle nedodaných týdnů. Někteří členové se také připojili až v průběhu sezóny a platili pak jen předem na určitý počet tašek. Společně se zeleninou vozila farmářka zájemcům na objednávku také mléko, vejce, zimní zeleninu (brambory, mrkev), příp. maso od biozemědělského podniku Bemagro, se kterým dlouhodobě spolupracuje. Za dopravu se první sezónu předplatitelům neúčtovalo nic, loni to bylo 20-50 Kč na jeden závoz podle vzdálenosti: „Ten první rok jsem počítala jenom zeleninu, protože jsem to nabídla tak, že když si to lidi předplatí, tak nebudou platit za dopravu. Tak si to všichni předplatili. Ale ty náklady na dopravu jsou obrovský“ (Filipová).

Specifikem tohoto systému je mnoho odběrných míst, až deset v okolních městech a vesnicích - jsou to obchody se zdravou výživou a farmářskými potravinami, společenská centra, firmy i domácnosti některých členů. Farmářka na ně buď rozváží zeleninu osobně, nebo ji přidává k závozu Bemagra s jejich produkty. Na každé místo připadá zhruba do čtyř lidí, takže si pak organizují výdeje sami na bázi známostí s provozovateli odběrných míst. Stejná směs zeleniny je předem připravená pro každého člena ve vratné plátěné tašce, farmářka ale poměrně často dělá v taškách individuální úpravy ve skladbě na přání členů: „...že to v tom rozměru ještě jde, jinak je to strašně pracný.... No, mě to přišlo jako takovej vstřícnej krok“ (Filipová).

Díky geografické rozrůzněnosti členů není možné udělat jednu plánovací schůzku před sezónou, takže se farmářka setkává s lidmi před, během i po sezóně po částech: *„A pak s téma, co jsem se potkala na začátku, tak už potom, když to nevychází, tak už to neřeším, abych se potkala s úplně každým. Ale s většinou jo“* (Filipová). Nabízí také průběžné návštěvy pozemku, ale lépe se osvědčuje vyhlásit určitý termín; loni v květnu proběhla jedna exkurze na pozemek s dobrou účastí členů. Informace je možné najít na webové stránce <http://hospodarstvihodonice.webnode.cz/>.

5.7 Komunitou podporované hospodářství manželů Šelongových

Poslední zkoumaný CSA systém funguje v okolí Kopřivnice a Příboru při ekofarmě rodiny Šelongových. Ti začali hospodařit na zděděném statku po rodičích a rozhodli se registrovat se jako ekologičtí zemědělci v roce 2011. Při té příležitosti se byli poradit s organizátorkou Alenou Malíkovou, která v té době pracovala v regionálním centru PRO-BIO Moravská brána a na základě impulsu od ní se rozhodli pěstovat biozeleninu; v roce 2011 se zaměřili hlavně na brambory a prodávali je na trzích. V lednu 2012 Šelongovy inspiroval seminář se zahraničními hosty v Ostravě. *„A my jsme řekli, že bysme do toho šli a ta Alena je zas taková, že viděla, že my bysme chtěli a ona tam nějaké lidi kolem té Kopřivnice znala, takže vlastně to zpunktovala takové to první setkání“* (Šelong). Výběr Kopřivnice měl svoji logiku, přestože nejbližší město ekofarmě je Příbor: *„...věděla jsem, že to chci v Kopřivnici, že to nechci v Příboře, protože doma není nikdo prorokem... ten Příbor je pořád prostě tak nějak mimo“* (Malíková). Po plánovací schůzce v kopřivnické čajovně vzniklo jádro spotřebitelské skupiny, další lidé a známí se přidali později při exkurzi na farmu a skrz webové stránky <http://farma-selongovi.webnode.cz>.

Systém nyní organizují sami farmáři poté, co organizátorka předala farmářce e-mailové kontakty. Minulé, první sezóny se účastnilo 40-50 spotřebitelů, kdy polovina z nich si odebírala zeleninový podíl v Kopřivnici a polovina přímo ze dvora v Pustějově - vždy jednou za 14 dní. Z kopřivnické skupiny se asi polovina lidí během sezóny obměnila. Odběrné místo v Kopřivnici fungovalo u jedné členky ve skautské klubovně: *„...ona se přihlásila jako bedýnkářka čistě a my jsme jí nabídli hnedka, že pokud s tím má starosti, tak tu bedýnku, aby neplatila“* (Šelong). Na sezónu 2013 se připojilo velké odběrné místo v Rožnově, kde si lidé budou systém sami organizovat, a probíhá diskuze o odběrném místě v domácnosti v Novém Jičíně, kde bydlí někteří stávající členové.

Šelongovi každému připravovali mix zeleniny do vratné dřevěné bedýnky, cenu za kus stanovili na 300 Kč podle konkurence: „*Na internetu jsem se dívala na ty fotky těch bedýnek, co tam mají, kolik to tam asi mají, za jakou cenu. Někde měli čtyři stovky, někde měli tři sta padesát... vím, že Pospíšilovi to dělali za dvě stě osmdesát nebo něco takhle, takže jsme se to snažili...*“ (Šelongová). Členové si předpláceli minimálně dvě bedýnky vždy do konce měsíce na další měsíc, čili po 600 Kč. Sezóna trvala od června do listopadu. Pro sezónu 2013 zvažují Šelongovi zvýšit cenu za měsíc na 700 Kč, ale pro odběratele za dvora a pro předplatitele na celou sezónu, které mají nově, ji chtějí nechat stejnou. „*...nějaký rozdíl se tam musí udělat, protože jinak nebudou zase vědět, proč by měli zaplatit za celou sezónu*“ (Šelong).

5.8 Shrnutí

Následující tabulka přináší přehled šesti CSA systémů a jejich odlišností v základních parametrech. Důležitou položkou je celkový příjem pro farmáře, který CSA systém vygeneroval, který však není konečný (viz poznámka pod čarou).

Tab 3. Přehled parametrů šesti českých CSA systémů dle údajů ze sezóny 2012

	Toulcův Dvůr	Vyšíněk	KomPot	KPZ Brno	Hodonice	Šelongovi
funguje od	2009	2010	2012	2012	2011	2012
typ CSA⁸¹	předplatitelské	předplatitelské	komunitní	předplatitelské	předplatitelské	předplatitelské
počet členů	cca 60	10 až 20	cca 30	24 podílů (28 členů)	cca 50	něco přes 40
počet farmářů	3 rodinné farmy	1 rodinná farma	-	1 rodinná farma	1 farmářka	1 rodinná farma
produkty v jedné CSA⁸² dodávce	ovoce a zelenina (ø7 kg), vejce, mléko a tvaroh	ovoce a zelenina (ø5 kg)	zelenina podle sklizně	zelenina (ø7 kg)	zelenina pro rodinu (větší) zelenina pro jednotlivce (menší)	zelenina (ø neznámo kg)
ostatní produkty	vše i po sezóně po dalších cca 5 týdnů + maso	sýry, kusová zelenina	-	zimní zelenina mimo sezónu, sýry, maso, vejce	mléko, vejce, kozí sýry, zimní zelenina	zimní zelenina mimo sezónu
frekvence odběru	14 dní (většina) / týden	14 dní	různě při sklizních	týden	týden (většina)/14 dní	14 dní
odběrná místa	Toulcův Dvůr	2 kavárny a ze dvora	na pozemku	1 obchod/ kavárna	cca 10 míst (kavárny, domácnosti)	1 klubovna a ze dvora
vzdálenost farmy od odběrných míst (autem)	60 km zelenina 50 km vejce 40 km mléčné výrobky	40 km	cca 20 km do Prahy (bydliště většiny členů)	45 km	5-35 km	25 km
základní cena za sezónu	5160 Kč/týden 2580 Kč/14 dní - ovozel 40 Kč/10 vajec 27 Kč/mléko 1,5 l 30 Kč/tvaroh 250g	3 920,00 Kč	4000 Kč investiční členský vklad (+ bude 5000 Kč/sezóna)	5 100,00 Kč	5720-6050 Kč/velká 3520-3850 Kč/malá (podle dopravy, část se vracela)	nebyla, od 2013 stanoveno na 4000 Kč
cena za jednu dodávku (zelenina)	215,00 Kč	280,00 Kč	-	cca 170 Kč	270-300 Kč/větší 170-200	300,00 Kč

⁸¹Zde rozlišuji podle dělení v první kapitole práce na iniciativy založené na předplácení podílů u existujícího farmáře (předplatitelské, subscription) a iniciativy, kde členové farmu vlastní a podílejí se na jejím chodu (komunitní, cooperative)

⁸²Myšleny jsou tím produkty, které si zákazníci předplácí a mají je objednané na smluvní období podle sloupce „délka sezóny“. Ostatní jsou produkty, které si mohou přiojednat a platí je po odběru, nebo si je objednávají přímo od farmáře po skončení sezóny.

	Toulcův Dvůr	Vyšíněk	KomPot	KPZ Brno	Hodonice	Šelongovi
					Kč/menší (podle dopravy)	
způsob platby	před sezónou, 3 splátky	před sezónou vcelku	bude před sezónou, 5 splátek	před sezónou vcelku	předem, 2-3 splátky	vždy měsíc předem na dvě dodávky
délka sezóny	24 týdnů	28 týdnů	-	28-31 týdnů	plán 22 týdnů, v realitě méně	cca 26 týdnů
kdo organizuje	PRO-BIO LIGA	farmářka	členové o. s. KomPot	Ekologický institut Veronica	farmářka	farmáři
plánovací schůzky	1x před sezónou	individuálně	kontinuální práce	vícekrát před sezónou	individuálně	1x před sezónou
peníze na organizaci	granty + část od členů (cca 12.000 Kč)	rozpočet farmy	granty + vklady členů	granty + část od členů (3.000 Kč)	rozpočet farmy	rozpočet farmy
celkový příjem pro zemědělce za sezónu⁸³	cca 180.000 Kč za zeleninu cca 40.000 za vejce cca 20.000 za mléčné výrobky	cca 60.000 Kč	ke konci 2012 cca 70.000 Kč na investice na účtu sdružení	120.000 Kč	cca 200.000 Kč	cca 170.000 Kč

⁸³Tento údaj jsem vypočítala na základě znalosti ceny za dodávku, počtu týdnů a počtu členů se zohledněním různé frekvence odběru a dalších specifik. Údaj zahrnuje pouze příjem z produktů obchodovaných modelem CSA. Ve skutečnosti plynul prakticky všem zemědělcům ze skupiny ještě další příjem, a to za dodávky mimo sezónu nebo za prodej dalších svých či cizích produktů členům, např. sýrů.

6 Hledáme český model - vybrané aspekty organizace CSA

Z analýzy rozhovorů podle kódů vyloučily jednotlivé okruhy, ve kterých se dají srovnávat výpovědi a přístupy jednotlivých respondentů. V následujícím textu se zaměřuji na třináct aspektů CSA, které jsem sestavila na základě sloučení podobných kódů, a popisuji v nich míru shody, odlišností a různých strategií, které respondenti používají. Jelikož lze sledovat rozdíly ve vnímání problematiky ve skupině farmářů a ve skupině organizátorů, často popisují tyto skupiny zvlášť.

6.1 Kdo jsou CSA farmáři

Výzkum pokrývá výpovědi celkem sedmi farmářů, kteří se živí zemědělstvím⁸⁴. Co mají společného? Především jsou to charakterem malé, rodinné farmy, které mají pestrou produkci. Pět hospodářství je typově podobných - jsou to statky, na nichž farmáři s rodinou bydlí, vlastní pozemky, jejichž rozloha je od 6 do 80 ha, mají vždy smíšenou rostlinnou i živočišnou produkci, jsou registrovanými zemědělci a alespoň část pozemků mají certifikováni bio. Z ostatních dvou hospodářství má jedna farmářka pouze malý pozemek pro pěstování zeleniny a chov koz, na kterém přímo nebydlí, a není registrovaným zemědělcem, pouze živnostníkem. Jeden farmář má pak zájmový chov drůbeže s pronajatými pozemky na pěstování krmiva. Tito dva neregistrovaní farmáři také nemohou mít biocertifikaci.

Z pěti rodinných hospodářství jich čtyři pěstují zeleninu, kterou také prodávají v CSA systému, zároveň mají v různé míře obilniny a také hospodářská zvířata - krávy, ovce, kozy, koně, králíky, slepice a další drůbež. Jeden statek je zaměřen jen na chov zvířat, přičemž na svých pozemcích pěstuje trávu na krmivo. Všech pět farem má také ovocný sad, buď plodící, nebo nově vysazený s výhledem na doplnění produkce zeleniny. Všichni farmáři vnímají diverzifikaci produkce jako důležitou, jednak zmiňují uzavřený koloběh, kdy zvířata poskytují hnůj pro rostlinnou produkci, jednak uznávají jako hodnotu venkovské samozásobitelství, vycházející z nedávné historie. Škála činnosti se rozšiřuje i na další aktivity: většina zemědělců přijímá ekovýchové exkurze škol a školek, jeden provozuje agroturistiku a poskytuje trénink obyvatelům chráněného bydlení, jeden má zkušenosti se sociálními programy pro děti a nezaměstnané.

U čtyř zemědělců pokračuje hospodaření na stejném místě už několik generací, byť s přestávkou v období komunismu. Dvě farmy mají charakter rodinné usedlosti pro dvougenerační bydlení, další dvě farmy ve středních Čechách jsou pak bývalými státními statky s obrovskými budovami, které jsou v současné době spíš zátěží: „...*tyhle ty starý budovy v tom moderním způsobu*

⁸⁴Nepočítám zde KomPot, který minulou sezónu neměl farmáře, Míla Kettnerová fungovala spíše jako organizátorka a garantka společného pěstování, navíc má jinou profesi.

tý hospodářský produkce jsou poměrně nevyužitelný, takže se hledalo nějaký další ... prostě náplň tady činnosti na tom dvoře“ (Karafiátová). Ostatní tři zemědělci se dostali k hospodaření tak, že postupně rozšiřovali svoje domácí zahrady či chovy: „No, já jsem začala pěstovat zeleninu, že jsem ji chtěla pro sebe. Docela rychle bylo jasné, že se toho dá vypěstovat víc, než kolik sníš sama, nebo rodina“ (Filipová). Zemědělci mají většinou také nezemědělské vzdělání či profesní historii - v souboru se objevuje truhlář, cukrářka, lesní dělník, zámečnický, knihovnice či nástrojář, nejmenší zelinářka je pak absolventkou biologie a má zkušenosti z prací ve výzkumu i neziskovém sektoru⁸⁵. Věkově se soubor pohybuje mezi 35-55 lety, pět zemědělců má děti v různém věku.

Pět zemědělců hospodaří v páru či s pomocí příbuzných, dva mají pro nedostatek rodinných pracovníků trvalé zaměstnance. Většina zemědělců si pak najímá několik sezónních pracovníků přes léto především na pletí zeleniny. Dva zemědělci přitom zmiňují přímou úměru mezi množstvím vyprodukované zeleniny a množstvím pomocníků v sezóně: „...věděli jsme, vloni jsme měli dva brigádníky, tak jsme si řekli, vezmeme tři brigádníky a přibereme jednu skupinku navíc“ (Šelong).

Většina zemědělců se sama od sebe zmiňuje o těžkostech hospodaření: vícekrát se objevuje nedostatek peněz na investice do mechanizace či oprav budov, administrativní zátěž, každodenní péče o zvířata, kdy se nedá odjet na dovolenou, či byrokratická nemožnost prodávat oficiálně především živočišné produkty dalším spotřebitelům - většina farmářů je tedy prodává neoficiálně. Zaznívá také nejistota, co se urodí, závislost na počasí. Někteří nemohou rozšiřovat produkci, i když by chtěli, protože vlastníci okolních pozemků je pronajímají dlouhodobě za vyšší cenu družstvu: „...takoví ti záhumenkaři, pro ně jsme blázni, ti nám to nedají, a když to někomu dají, tak takovým těm konvenčním zemědělcům, co mají těch hektarů víc“ (Pospíšilová). Hospodaření jedné farmářky je spíše v útlumu, nemá nikoho, kdo by převzal statek, proto je obecně poměrně skeptická: „... protože děti moje mají jinou práci a nejsou tady, a nikdo o to zájem nemá, ani z těch mladejch... Takže proč o tom psát, když to vlastně nemá budoucnost“ (Karafiátová). Ostatní farmáři si ale v zásadě nestěžují, naopak vnímají negativně stížnosti svých kolegů: „... já nesnáším to, že veřejnost vnímá zemědělce prostě jako ubečené lidi. První, co slyšíte, když v televizi promluví Veleba, tak on furt jenom běduje, tohle je ostuda zemědělců, prostě“ (Šelong).

6.2 Kdo jsou CSA organizátoři a proč to dělají

Ze šesti zkoumaných CSA systémů se objevují ve čtyřech organizátoři, kteří buď zajišťují chod systému (tři), nebo ho jen pomohli založit (jedna). Dvě ženy jsou mladší, jeden muž má malé

⁸⁵V tomto směru patří Martina Filipová napůl mezi organizátory, neboť má bohaté zkušenosti ze zahraničních cest a zapojuje se do dalších aktivit na propagaci CSA.

děti a jedna žena už vnoučata. Všichni mají vysokoškolské vzdělání (zemědělské, sociální ekologie, zahradní architektura), nikoliv však velké příjmy: jejich profesní historie zahrnuje většinou práci ve veřejných, výzkumných a neziskových institucích týkající se zemědělství či ekologie.

Všichni organizátoři svoji činnost financují do určité míry granty ze svých organizací, čili organizování CSA je částí jejich pracovní náplně, ze které dostávají mzdu. Všichni však prakticky nerozlišují, jakou část dělají v pracovní době a jakou ve volném čase, ani kolik to celkem zabírá hodin: „*No prostě ten výdej, tam u toho zkejsneš dvě hodiny... ani nevíš*“ (Valeška). Stejně tak příliš nerozlišují čas strávený samotnou organizací skupiny a prací na dalších aktivitách souvisejících s CSA. Organizátorka KomPotu např. odhaduje celkový čas strávený organizací včetně fyzické práce na 2 dny v týdnu, plus asi dalších deset hodin týdně v rámci svého pracovního úvazku věnuje projektům na rozvoj CSA. Další organizátorka popisuje práci jako nárazovou, kdy se jí někdy věnuje celý týden a pak zas delší dobu ne. Třetí organizátorka se domnívá, že aktivitám nějak spojeným s CSA se věnuje polovinu každého pracovního dne. Pouze jeden organizátor si zapisoval minulou sezónu čas strávený čistě organizací skupiny jako podklad pro členy, kterým chce koordinaci více předat: práci během sezóny vyčíslil na 91 hodin⁸⁶.

Co se týče dalších aktivit organizátorů souvisejících s CSA, jedná se o hlavně o dvě oblasti: propagaci myšlenky (v médiích, příprava tiskovin apod.) a pořádání veřejných akcí (besedy se zahraničními hosty, exkurze pro zemědělce), nedílnou součástí je ale také psaní a administrace grantů pro zajištění těchto obou činností. „...*není to, že bych tvořila (skupiny KPZ), což bych úplně nejradši, ale bohužel teda spíš mám pocit, že se tak jako připravuje půda na to, aby tu KPZ byly*“ (Malíková). Organizátoři pomáhají zakládat další CSA skupiny i městské komunitní zahrady, šíří povědomí o permakultuře či biodynamickém zemědělství a radí dalším zájemcům: „...*kontaktovala mě jedna paní od Berouna, která je velmi podobný příběh jako já, že prostě se tím zemědělstvím jako vždycky zabývala, ale neměla odvalu jít úplně do nějakýho hospodaření... že ji to taky dodalo trošku sebevědomí*“ (Kettnerová). „...*vzdělávání za účelem vytvoření komunity sedlák spotřebitel, to je v Rožnově... mě oslovila Vilma Hladíková, která tam učí na střední zemědělské škole a hledala téma pro nějaký projekt z OPVK*“ (Malíková).

Časová náročnost se ukazuje být kamenem úrazu a všichni organizátoři přemýšlejí, jak ji snížit, aby systém fungoval více samostatně. „*Dneska jsem byla u toho počítače zoufalá a chtěla jsem někam daleko. Jako, že mám strach z toho vyhoření, z toho, že nebudu schopna napsat větu, nebo že slova přestanou mít obsah, jo... a teď řeším čeho, čeho se nějak zříct....*“ (Malíková). „*Mám*

⁸⁶Toto číslo je ale spíše minimální a nezahrnuje řešení nenadálých situací ani práci mimo sezónu, kdy je také potřeba komunikovat se členy, uspořádat plánovací schůzku, exkurzi na farmu apod. Organizátor odhaduje, že čas strávený prací by mohl mít ekvivalent 16.000 hrubé mzdy, kterou by měl systém generovat.

právě kolem KomPotu spoustu práce, mě právě chytil stihomam, protože prostě nestíhám zařídit nějaký věci. Ale nevím, proč si z toho dělám starost, když by to měla být jenom radost“ (Kettnerová). „... taky nechci, aby to bylo jako vloni, kdy jsem byl fakt vyšťavenej a spíš mě to už jako štválo než těšilo“ (Valeška). Služebně nejmladší z organizátorek více zdůrazňuje, že i přes množství času ji práce baví, přirovnává ji k domlouvání určitých aktivit ve volném čase, např. výletů nebo oslav narozenin: „...já to mám tak, že když mi něco zabírá už opravdu moc času nebo mám ten pocit tíhy z toho, tak to jsou věci, které chci dělat úplně nejmíň ze všeho... (KPZ) patří mezi věci... ve kterých vidím smysl“ (Pařízková).

Co se týče samotné motivace věnovat se CSA, u nikoho z organizátorů nejde primárně o to získat pro sebe kvalitní potraviny z farem (což může být častou hlavní motivací zapojených členů), i když jsou organizátoři zároveň vždy i odběratelé⁸⁷. Pro organizátorku KomPotu je motivací využít pozemky, které vlastní její rodina; domnívá se, že mnoho lidí je v podobné situaci, kdy zdědili pozemky, ale nemůžou se odhodlat na nich znovu hospodařit, a komunitní fungování pro ně může být novou motivací. Ústřední jsou jinak filozofické motivace, pocit, že drobní zemědělci si zaslouží podporu, a také určité sebenaplnění: „*Já to dělám, protože mám potřebu... lidi připravit na tu soběstačnost... že to není žádná hrozba, ale že to je výzva*“ (Malíková). „*Mě na tom baví to, že to ty lidi spojuje jako to jídlo... že je to taková fakt základní potřeba. Je to hrozně pozitivní... na čem jsou lidi schopní se domluvit*“ (Kettnerová). Dvě organizátorky také zmiňují důležitou roli ve formě podpory ostatních organizátorů: „*Hrozně dobře se mi s nimi funguje, máme společné i názory, takové to, když si fakt sedneš s nějakými lidmi úplně úžasným způsobem*“ (Pařízková).

6.3 Interakce mezi farmáři a organizátory

Dvě zkoumané CSA skupiny jsou postaveny na spolupráci farmářů a organizátorů, u dalších dvou figuroval organizátor při jejich zakládání. Organizátoři ve všech případech zemědělce oceňují za jejich práci, neboť jsou si sami vědomi nejednoduchosti zemědělské činnosti: „*Na to, že to byla jejich první sezóna, tak je teda obdivuju, myslím, že jo, měli úplně výborný brambory, ale i ta pestrost, myslím si, že se hodně snaží*“ (Malíková). KomPot jako komunitní farma minulou sezónu sice farmáře neměl, počátkem roku 2013 však přijal na částečný úvazek zahradníka; organizátorka zmiňuje, že nebylo lehké najít vhodného člověka, ale nakonec se to šťastnou náhodou podařilo. „...*myslím si, že tam to sedlo, v tom, že on je opravdu člověk, kterej jako úplně taky nesouzní s tím jako normálním systémem*“ (Kettnerová).

⁸⁷Jeden organizátor zmiňuje, že jeho motivace při zakládání skupiny byla „částečně sobecká“ - získat pro sebe potraviny.

Oba dva současní organizátoři v předplatitelském systému zmiňují až přílišnou ochotu svých zemědělců, kteří ve skutečnosti dodávají více produktů, než říkali na začátku, a nenavrhují zvýšení ceny podílu: „...mě na tom asi přijde neskutečné, že jsem od nich celou dobu neslyšela ani jednu stížnost... spíš jenom strachy, aby dokázali ty lidi uspokojit, aby měli pořád různé druhy zeleniny, aby tu zeleninu nenapadli škůdci a tak... podle mě nám dávají ještě víc zeleniny, než by teoreticky měli“ (Pařízková). Organizátoři se tedy snaží ponouknout zemědělce k většímu ocenění sebe sama, snaží se jim ulehčit práci: „Určitě ta iniciativa nevyšla od něj. On je jako takovej dost pasivní v tomhleto, takže dělá, co funguje... to jsem navrhnul já, samozřejmě...“ (Valeška o změně systému dodávek, kdy si lidi sami naskládají svůj podíl podle cedule a zemědělec má méně práce). Na druhou stranu reflektují, že organizátorské působení má i svoje limity. „... nechci je do toho tlačit, do něčeho je nutit.... aby tam chodili nějaký exkurze, to záleží na nich (Malíková).

Jedna organizátorka také řeší, jak moc je komunitní aspekt CSA pro farmáře únosný; na jednu stranu říká, že její zemědělci komunikují víc než průměr, na druhou stranu slevuje ze svých vysokých očekávání: „Já jsem z toho byla jednu dobu nešťastná... ale pak jsem začala hodně vnímat... pro ně je to prostě vyčerpávající, mít víc ten kontakt s těmi lidmi. Oni jsou jako rádi, že jsou v tom systému, rádi si to vykomunikují, občas přijedou na nějaké setkání... a pak spíš odjíždějí, protože mají teď čtyři děti a už se jim tím moc nechce zaobírat“ (Pařízková).

Všech šest zemědělců, kteří zažili působení organizátora, vnímají jeho roli jako důležitou, zmiňují jeho pomoc především ve formě předávání informací, dodávání sebevědomí, počátečního shánění spotřebitelů a zaštitění celé myšlenky pro veřejnost. „Kdyby nám Alenka ty pozvánky, nebo kdyby nevolala nebo neposlala... tak my nevíme vůbec nic...“ (Šelongová). „Nám se zdálo, že to u nás nebude fungovat. Tam právě byl potřeba ten velkej kus práce, co jste udělali vy. Ta osvěta a informovanost... mohla bych to dát na blog, ale ti lidi by to asi nepochopili“ (Pospíšilová o Ekologickém institutu Veronica). Zemědělci, u nichž jsou organizátoři stále aktivní, připouští, že si neumí moc představit fungování systému bez nich; uvědomují si, že komunikace zabírá čas a jsou k ní potřeba např. počítačové znalosti. V případě odchodu organizátora by se někteří snažili najít jiného (nadšence, maminku na mateřské, někoho ze současných odběratelů) spíše, než aby organizovali systém sami. „Že jako ten zemědělec... já to řeším kvůli toho obchodu, hospodářsky, aby měly krávy co na jídlo, aby bylo seno... už toho člověk řeší jakoby dost. Takže si myslím, že by bylo lepší, kdyby to převzal někdo z té skupiny, za nějakou úlevu možná, třeba že bysme se skládali, nějaký manipulační poplatek“ (Bednář).

Dva farmáři zmiňují také nesnáze s organizátory, kteří jejich farmu, případně myšlenky CSA propagují více, než by chtěli. „Proto nám vždycky vadilo, když někde se o nás psalo, že tu máme

KPZ. *Jako že nám to nepřišlo, my jsme z toho byli takoví rozpačití. Protože chápu, že ta Alča to do nějakého podvědomí chtěla...*“ (Šelongovi). Jiní zaujímají spíš neutrální postoj k tomu, že se organizátor snaží systém vylepšit, berou to jako jeho záležitost: *„A tomu Honzovi Valeškovi se to nějak nezdálo, že prostě ty lidi to vezou a utečou a že tam nevzniká žádný kontakt mezi nima“* (Tachecí).

6.4 Jak vůbec pojmenovat, co děláme

Názvy, které používají respondenti pro popis svého CSA systému⁸⁸, jsou zajímavým dokladem o provázanosti CSA a bedýnek (viz kapitola 1.2). S termínem *community supported agriculture* jsou obeznámení pouze organizátoři, ti se dohodli pro české použití na doslovném překladu komunitou podporované zemědělství a zkratce KPZ, „kápézetka“⁸⁹, i když jsou si vědomi jejích rizik. Proto např. zpočátku Jan Valeška nazval svou skupinu raději Komunita Podporujeme svého sedláka, včetně zkratky KPSS. Objevují se výrazy jako „komunita sedlák-spotřebitel (Malíková) nebo prostě jen „komunita na Toulcově Dvoře“ (Kettnerová). Organizátoři pro popis celého systému nepoužívají pojem bedýnky - mezi tím rozlišují.

Zemědělci naproti tomu zkratku KPZ skoro nepoužívají, kromě paní Pospíšilové, která ji přímo používá pro popis své skupiny a rozlišuje ji oproti bedýnkám: *„...já u toho mám napsaný, že to je KPZ a u dalšího... že se to vezlo do bedýnek“* (Pospíšilová). Ostatní zemědělci popisují svou skupinu výhradně jako bedýnky, ale všichni jsou si vědomi určitých rozdílů, proto se je snaží postihnout: *„To, co my děláme na Toulcáku... jsou to teda ty bedýnky. Ale... už tam ten vztah je, ten vztah komunita-zemědělec tam je. Takže jako je to takový jako bedýnkový, ale takový osobní. Osobní bedýnky“* (Bednář). *„Bedýnky... jsme brali platbu předem. Předplacený bedýnkový systém... zlepšený bedýnkový systém“* (Šelongovi). Jedna zelinářka sama popisuje rozdíl mezi názvoslovím: *„Třeba v Německu jsou bedýnky docela běžný. Ale nemá to s tou komunitou nic společného. Je to vlastně jakoby prodej...“* (Filipová).

Termín bedýnky se u všech, i u organizátorů, objevuje pro pojmenování konkrétní dodávky na daný týden, protože je fyzicky přivážena v bednách. Jen jedna farmářka balí zeleninu jinak: *„Je to v podstatě princip bedýnek, ale balím to do tašek, takže tomu říkám tašky“* (Filipová). U tří respondentů (organizátorka KomPotu a v Brně farmář i organizátor) se používá pro dodávky slovo

⁸⁸Přepisy rozhovorů jsem analyzovala na výskyt těchto slov: bedýnky, KPZ, komunita/komunitní, podíl, zákazník, bedýnkář, člen, podílník, odběratel.

⁸⁹Dvojsmyslným významem tohoto názvu je krabička poslední záchrany, což může implikovat důležitost CSA v potravinovém systému a pro rodinné farmy.

podíl, které označuje také celkovou platbu za sezónu.⁹⁰ Co se týče zapojených lidí, opět je patrný rozdíl - organizátoři je většinou pojmenovávají jako členové, zemědělci jako zákazníci, případně bedýnkáři či odběratelé. U vícero farmářů se objevuje slovo komunita v souvislosti se stávající skupinou, ale směřující spíše ke stavu, který zatím v jejich skupině zcela nenastala: „...*ty lidi, jakoby v té komunitě vokolo toho sedláka*“ (Štencl při popisu zahraničních skupin).

Používání zkratky KPZ je pro zemědělce mnohdy obtížné, protože ji lidé špatně chápou. Slovo komunita je spojováno buď s komunismem, nebo má sektářský nádech. Obvyklé nesnáze s názvoslovím popisují Šelongovi: „*Prostě jsme tam takovou tu zpětnou vazbu ňák po té sezoně ještě neměli a už se o nás psalo jako o kopřivnické komunitní skupině. Bylo to v televizi na Polaru. Ted' mi z toho úplně... ted' přišla kámoška: Co to máte za komunitu? A já: Ježiši... Ted' jsem fakt z toho byla jo, jak jim to vysvětlit*“ (Šelongová). Jiní farmáři nemají negativní zkušenosti, ale jsou ke slovu komunita přesto obezřetní: *Já nevím... jestli to, co já mám, je komunita vyloženě. Ani nevím, jestli ti lidi to chápou. Možná tihleti, co předplácej ty bedýnky, že jo, ale ti ostatní určitě si nemyslej, že by mě nějak podporovali*“ (Karafiátová). Všichni respondenti se proto v jisté míře průběžně uchylují k používání slova „to“ (děláme to, funguje to), kterým se vyhýbají přímému pojmenování systému.

6.5 Alchymie nákladů a výnosů

Ačkoliv v CSA se na první pohled může zdát, že cena nehraje tak klíčovou roli, pro většinu zemědělců je to zásadní téma. Dostatečný příjem za produkty je otázkou přežití hospodářství, které se mnohdy pohybuje na hraně. Dá se od spotřebitelů získat potřebná částka, která pokryje náklady?

Všechny CSA systémy mají společnou platbu alespoň na určité období předem. Všichni zemědělci uvádějí, že je to pro mě významná finanční pomoc⁹¹ - kromě největšího, který má cash-flow zajištěno různými příjmy a i na jaře před sezónou má hotovost. Zemědělci však také přemítají, jestli je platba předem pro zákazníky zátěž nebo ne: „...*aby ty lidi uvěřili, že prostě je nechceme podvádět, v Čechách každej je opatrněj, že jo, na peníze*“ (Tachecí). Několik z nich má ohlasy, že lidem platit předem docela vyhovuje, protože na peníze celou sezónu nemusí myslet; zároveň však zemědělci chtějí zachovat možnost splátek, případně předplatného po kratší období, jako se to děje při přijímání nových spotřebitelů během sezóny. Dva zemědělci zmiňují zajímavý fenomén, kdy příležitostní zákazníci z vesnice nakupující přímo ze dvora chápou princip plateb předem jako

⁹⁰Všimla jsem si při tom, že termín *podíl* používám v rozhovorech s respondenty převážně já jako tazatelka. Termín totiž vychází z anglického překladu *share*, hojně používaného v CSA literatuře, a implikuje více komunitní, společný duch skupiny - všichni se spolu o něco dělí.

⁹¹Přesto si několik z nich musí brát stále úvěry na financování počátku sezóny a investic do strojů - peníze předem za CSA je nenahradí.

nedůvěru: „*Jakože mi to dával ty peníze na stůl až za tu bedýnku: ale my si přece můžeme věřit, ne? Takže jsem mu nák nebyla schopná vysvětlit, že to je vlastně v rámci toho KPZ...*“ (Šelongová).

Při tvorbě ceny za sezónu se zemědělci řídí výhradně srovnáváním konkurenčních cen, a to buď za bedýnku zeleniny, nebo za kusovou zeleninu. Případně používají vlastní měřítko: „*...řeknu si, bude to stát patnáct korun a musí to být schůdné i pro mě, jestli já bych za to těch patnáct korun dal*“ (Šelong o radě od jiného zemědělce). Čtyři zemědělci zmiňují jako výrazný problém náklady na dopravu, které se stále zvyšují, proto někdy neví, jak je do ceny započítat. Nejmenší zelinářka má s tvorbou ceny nejvíce potíží a má také nejvíc rozrůzněný ceník pro různé varianty, což vede k neustálému přepočítávání: „*...jak dělat ceny vůbec... tak je to pro mě takový... problém, velkej, no*“ (Filipová).

Většina zemědělců uvádí, že by ráda cenu zvýšila⁹², aby skutečně pokrývala náklady, ale nemohou se k tomu odhodlat, protože spotřebitelům by se pak mohla zdát už příliš velká. Neříkají to ani organizátorům: „*Já jsem se jich právě ptala, jestli jim to tak vyhovuje, jestli jim to zaplatí všechny náklady, a oni... že by to tak nechali a nechtěli to navyšovat*“ (Pařízková). Jeden organizátor navrhl zvýšení ceny po dohodě se členy sám⁹³: „*Prostě on už prostě pět let vozí za stejnou cenu v podstatě čím dál tím větší množství*“ (Valeška).

Určitou cestou dle zahraničních modelů by mohlo být představení rozpočtu spotřebitelům, aby lépe pochopili, z čeho se skládají náklady farmy. To nedělá žádný z farmářů⁹⁴. Jednak je pro ně ve smíšené produkci s různými způsoby odbytu složité spočítat, kolik nákladů by měli přidělit zrovna CSA systému. Také se obávají, že spotřebitelé by mohli rozpočet špatně pochopit. „*Ono totiž když bych jim předložila přiznání, tak by jim asi spadla brada, protože tam se točijou jako hodně velký částky... Aby na nás třeba nezanevřeli, že těch peněz máme třeba moc*“ (Pospíšilová). Většinou ale mají zemědělci pocit, že představovat rozpočet není nutné: „*Já jsem po té první sezóně dělala... jako bilance celý ty sezóny, jak to dopadlo, ale nemyslím si, že by je to zase nějak tak dvakrát zajímalo*“ (Karafiátová).

Významnou položku v příjmech tvoří zemědělské dotace, které pobírá pět zemědělců a tvoří u nich třetinu až dvě třetiny všech příjmů. Bez dotací si většinou neumějí hospodaření představit, i když z nich nejsou dvakrát nadšeni: „*Těžko vystoupit z toho systému. To by musela vystoupit valná většina těch zemědělců*“ (Tachecí). „*Já mám pořád v hlavě vymanit se z těch dotací. Ty dotace beru*

⁹²Nebo alespoň nechala stejnou během celé sezóny a nesnižovala ji, v případě jedné farmářky.

⁹³Cena se pro farmáře zvýšila o 5 Kč za dodávku, ale celková cena pro zákazníka se nezvýšila, protože organizátor zase ubral z manipulačního poplatku na organizaci.

⁹⁴Rozpočet společně tvoří jen komunitní farma. Jeden organizátor také zmiňuje, že farmář představil na plánovací schůzce alespoň důvody, proč je potřeba zdražit vaje ze 4 Kč na 5 Kč, takže lidé mohli pochopit náklady.

jako tu mzdu pro nás. To máme nějakých 200 000 za rok⁹⁵“ (Pospíšilová). Dva farmáři, kteří nepobírají dotace, jsou jednak poměrně malí, jednak to berou jako filozofii: *„...pokavaď chci něco dělat, tak to musím dělat za takovou cenu a takovým způsobem, abych nebyl závislej na nějaký dotaci. Protože nikdy nevíte, kdy to může skončit“* (Štencl).

Co se týče organizátorů, tři aktivní jsou si vědomi nákladů celého systému. Jeden získává drobný příjem (12.000 Kč/sezóna), který se ustanovil po prvních dvou letech fungování: *„Já jsem navrhl na valný hromadě, že by se nám líbilo, abychom to nedělali úplně zadarmo“* (Valeška). Příjem byl použit hlavně na nákup vybavení - váhy, nože, pytlíky, termobox na mléčné výrobky, částečně pak na administrativní a personální náklady. Zároveň však měl organizátor vždy granty, kterými částečně chod CSA pokrýval. Ve druhém systému se složili členové na poplatek za pronájem prostoru (celkem 3.000 Kč/sezóna) a organizátorka také částečně kryje svoji práci z grantů. Myslí si, že je to alespoň pro začátek potřeba: *„U nás v České republice nejsme ještě natolik aktivní, aby se to tak rychle šířilo bez iniciativy nějaké organizace“* (Pařízková). Třetí organizátorka získala pro komunitní farmu dotace ve výši cca 85.000 Kč, které budou z velké části použity na tvorbu ukázkové přírodní zahrady na části pozemku, přístupné pro veřejnost, a základní investiční úpravy pozemku. V provozních nákladech by měl být chod systému soběstačný, organizátorka provedla podrobnou kalkulaci rozpočtu na příští rok.

Tři aktivní organizátoři většinou do systémů alespoň v minimální míře vnáší sociální téma nerovnosti příjmů tím, že se snaží nabídnout způsob, jak si část úrody uhradit nefinančně. V jednom systému proto funguje možnost vložit materiální vklad (vybavení pro komunitní farmu), v dalších dvou se diskutovala možnost odpracování části podílu, kdy farmář stanoví nějakou cenu za hodinu. Tyto varianty však využilo jen mizivé množství členů. Navíc někteří farmáři jsou k tomuto způsobu spíš opatrní, protože se jim zdá, že nezkušení pomocníci nemusí být vždy přínosem: *„Oni si třeba myslej, že dělají, ale... můžou způsobit více škody než užitku, pokud nemají takový ten zdravý rozum a neví, co s tím...“* (Šelong).

6.6 Diverzifikace odbytu - CSA jako dílek v mozaice

Šest ze sedmi zemědělců prodává kromě CSA ještě i jiným způsobem - jenom nejmenší zelinářka prodá všechnu svou zeleninu v CSA. Šest jich také dodává svým spotřebitelům i další potraviny nad rámec CSA závazku, které si mohou kupovat jednorázově s dodávkami - hlavně živočišné produkty. Vzniká zde poměrně velký prostor pro neformální ekonomiku, takže

⁹⁵Pokud si převedeme částku na dva rodiče se čtyřmi dětmi, není zrovna vysoká - pohybuje se kolem minimální mzdy. Farmáři alespoň něco ušetří za potraviny, jejichž přísun mají z hospodářství. Zhruba stejnou částku, tj. 200 tis. Kč, vydá rodina na mzdu sezónním brigádníkům.

spotřebitelé zapojení v CSA generují farmáři větší příjem, než jenom svým předplaceným podílem. Co se týče organizátorů, mají zhruba povědomí o tom, že zemědělci mají ještě další způsoby odbytu. Jeden zemědělec přes CSA prodá třetinu zeleniny, další polovinu vajec, další třetinu mléka, další dva většinu zeleniny. U dvou tvoří zelenina v CSA 15-20% příjmů celé farmy. Většina farmářů přešla na CSA z jiných způsobů odbytu, aniž by významně rozšiřovali produkci; tři začali prodávat zeleninu víceméně rovnou přes CSA v počátcích pěstování.

K šesti zemědělcům chodí nakupovat lidé produkty ze dvora, což je nejčastější způsob odbytu mimo CSA. U většiny se jedná o pravidelné zákazníky, kteří si nejraději berou pestrou směs produktů: „*Lidi to ocení, jsou rádi, když to mají z jednoho dvora*“ (Bednář). Někteří farmáři pěstují také větší množství na objednávku: „*Loni jsme pěstovali speciálně pro jednu paní okurky nakládačky, protože řekla, že to je šílená rodina, a že pořád zavařují... osmdesát kilo*“ (Tachecí). Prodej ze dvora má i svoje stinné stránky: jeden zemědělec zmiňuje ztrátu soukromí, neboť zákazníci chodí, kdy se jim zachce, další farmářka zase náročné zvyky zákazníků: „*Já mám člověka, kterej musí si to vytrhávat osobně jako, jo. Takže to je potom jako časově náročný, on třeba tady utratí dost peněz, ale já s ním strávím dvě hodiny, vodím ho po tom a von si to tam přebírá a manželce vybírá...*“ (Karafiátová).

Dalším způsobem je prodej do obchodů a restaurací, který funguje u pěti zemědělců: u dvou jen po jedné prodejně při nárazových přebytcích mléka či vajec, další zaznamenává malou poptávku: „*To je slabý, ty obchody... to je jako když nakoupí velká rodina*“ (Tachecí), čtvrtý dodává brambory do hotelu a zeleninu do lesní mateřské školky, pátý má větší škálu obchodů a restaurací, kdy poptávka se zvyšuje: „*...ty obchody a restaurace jsou taky závislý. Všichni jejich odběratelé nedaj dopustit na naši škaredou mrkev*“ (Pospíšilová). Čtyři dodávají zeleninu a vejce do bedýnek, které skládá a dál prodává obchod či soukromník, jedna farmářka má ale špatnou zkušenost s kusovým prodejem zeleniny a prodává pokud možno dál už celou poskládanou bedýnku: „*...to se potom všelijak zaměňuje a oni to vydávají za zeleninu, kterou koupili tady a koupějí ji kdoví kde, že*“ (Karafiátová).

Tři farmáři vozí spotřebitelům také na objednávku domů, především známým, kteří si objednají větší množství nebo jsou na trase pravidelných cest zemědělce. Pan Štencl po skončení CSA sezóny se zeleninou např. pokračuje dál v prodeji vajec na objednávku na stejném odběrném místě, kdy mu organizačně pomáhá jedna zákaznice (shromažďuje objednávky 1x za 14 dní). Zemědělci přitom vyzdvihují nutnost přímé komunikace s lidmi, která přináší nejpřímější cestu odbytu: „*Kamarád to řekne kamarádovi, což je pro mě i do dneška ten nejlepší způsob, jak získávat zákazníky (...)* nenechám nikoho vydělat na tom, co vytvořím já, když si to sám můžu zpeněžit“

(Štencl). „*Nefunguje to samo. Funguje to tím, že jste mezi lidma*“ (Šelong). Na druhou stranu mají problémy najít pochopení v nejbližším okolí - nikdo z nich neprodává významnější část produkce v místě bydliště.

Většina farmářů má zkušenosti z trhu, u těch z okolí Prahy se projevuje spíš negativní přístup: „*Ty trhy farmářský, to taky je trošku taková levárna... to se mi právě moc nelíbí, že prostě některý, jako dá se říct naivní lidi nebo věřící lidi, můžou tam jít s vírou, že si něco koupí no a ono to tak vždycky úplně není*“ (Bednář). „*Ne trhům, tam by mě asi nikdo nedostal, protože tam se profanujete, tam ze sebe uděláte jednoho z těch, který to kupujou v Lídlu*“ (Štencl, který ale zároveň zmiňuje, že má odbyt na trzích v záloze). Jeden zemědělec shrnuje základní negativa prodeje na trhu: časová náročnost, nutnost mít produkci především na vizuální efekt, nejistý výsledek, zda přijdou lidi či nebude pršet. Další věc je, že pravidelný prodej na trzích člověka unaví, co se týče společenského kontaktu, a musí stále vysvětlovat, v čem je lepší: „*...mě to strašně na tom trhu nebavilo, když prostě přišla paní, podívala se na saláty, takhle je prostě rozhrábla a odešla pryč*“ (Šelongová). Pro občasný kontakt s lidmi ale může být dobře zorganizovaný trh cenný: „*...zas to byla taková ta zkušenost... vůbec to nebylo nepříjemný. Já jsem si s těma lidma povídal*“ (Tachecí o biotruhu). Posledním aspektem vnímání trhu je jeho projevující se potenciál konkurence: „*...myslím, že je to takový pro ně operativnější, že si tam dojdou a viděj to. V tý bedýnce, tam je určitej hendikep v tom, že oni nevědí, co jim tam dáte*“ (Karafiátová).

Každý způsob odbytu má svoje specifika a dohromady se určitým způsobem vyvažují. Dva zemědělci zmiňují, že do CSA mohou dát produkty, které by asi jinak neupotřebili: „*Co bylo nasklizený nebo navíc, nebo to přerostlo, tak to jsme jim dali. Tím ten podíl byl třeba větší. Protože jinak by to sežraly prasata. Zase aby to nepochopili tak, že jsme jim to cpali, že jsme to nedali prasatům. Ale s těma cuketama to zas tak je*“ (Pospíšilová). Většina farmářů také vnímá CSA jako privilegované oproti ostatním způsobům odbytu: „*No, tak budeme uspokojovat podílníky, kteří si to předplatili a ti na to mají největší nárok a ty restaurace se budou muset uskromnit*“ (Pospíšilová). „*...druhy zeleniny, který se nepodaří vypěstovat v nějakým objemu velkým, aby se mohly prodávat někomu dalšímu ještě. Takže bedýnkáři mají přednost a tamti ostatní o tom ani nevědí*“ (Tachecí).

I když CSA zemědělcům přináší výhody, zdá se jim, že není možné, aby se živili pouze jím, protože jednak by museli mít velké množství podílníků, jednak by tímto způsobem nedokázali prodat některé druhy produktů: „*Čistě jenom to KPZ není schopné nás takhle uživit. Musel by opravdu ten podíl třeba být, já nevím... 580 tisíc... Že tak by ti lidé, jakože se poskládali, tak při sto lidech. Že bysme jim řekli, dobře a teďka všechno, co sklídíme, tak mezi vás budem rozdělovat. Ale k čemu jim bude, já nevím, dva metráky obilí*“ (Šelong). Podstatnou roli v souboru navíc hrají i

nezemědělské příjmy farem - agroturistika, projížďky na koních, truhlařina, v jednom případě zaměstnání ženy na částečný úvazek jinde, případně exkurze a ekovýchové programy. Nejmenší zelinářka osciluje mezi pěstováním zeleniny a dalšími činnostmi, jako je výpomoc ve spolupracujícím zemědělském podniku nebo mapování pro ochranu přírody, případně dobrovolnictví. „*Já jsem to brala jako základní příjem, abych mohla fungovat, a pak můžu dělat spoustu věcí, který nemusej bejt placený*“ (Filipová).

6.7 Náš zákazník, náš pán

V rámci výzkumu jsem se ptala farmářů i organizátorů, zda-li znají spotřebitele zapojené v jejich CSA skupinách a co o nich vědí. Míra znalosti zákazníků je poměrně různá, jejich charakteristiky však popisují respondenti podobně. Vesměs všichni považují za základ skupin rodiny s dětmi, hlavně ženy, které chtějí dopřát dětem kvalitní potraviny, a o jídlo se prostě zajímají: „*Maminky s dětma..., a nemusí být nějaké extra bohaté, jako není to nějaký takový úlet nebo výstřel, ale jsou takové přemýšlivé, možná i zodpovědné, nejen vůči dětem, ale i vůči jako dění, rády se scházejí...*“ (Kettnerová). Jenom organizátorka KomPotu neuvádí rodiny s dětmi jako hlavní - na její skupině ji baví velká pestrost, lidé různého věku, s oběma extrémy v lásce k zahradničení. Polovina respondentů zmiňuje další, menší skupinu spotřebitelů: lidé kolem hranice důchodového věku. „*Že pocházejí z nějaký rodiny, která měla zahradu nebo měli zvířata a teďka se jim to zdá takový, že se vrátí do toho svýho mládí a že můžou na ten statek přijet...* (Pospíšilová). „*...chci tu chuť, kterou si pamatuju z dětství*“ (Tachecí).

Většina farmářů považuje za významnou motivaci spotřebitelů dobrou chuť potravin - svoje potraviny označují jako chutnější než konvenčně pěstované, příp. dovozové. Další motivace se odvíjejí od filozofie spotřebitelů: „*...řešej situaci, která jako je v tý společnosti, jako nějakým způsobem jsou s tím nespokojení a KomPot jim vlastně nabídl jako nějaký řešení tý situace*“ (Kettnerová). Diskuze existuje kolem bodu, zda jsou spotřebitelé spíše bohatší, nebo ne. Určitý podíl nadprůměrně bohatých lidí uvádějí jak organizátoři, tak farmáři, ale např. pan Štencl se domnívá, že je to tak 10%, kteří neustále fluktuují, odchází a přichází. „*Je to sice jakoby na chlubení, je to in, že si berete bio, ale musíte se starat. Musíte přijet, musíte to někde vyzvednout... Není to zabalený nikde, musíte se naučit vařit i ze zeleniny, kterou jste v životě třeba neviděla a nebo nevíte, co s tím*“ (Štencl). Jedni farmáři jsou přesvědčeni, že bohatší lidé nemají zájem o komunitní aspekty CSA: „*Já si stejně myslím, že bysme přijeli tři čtyři a ten zbytek to jsou taková ti, co přijdou, rychle naloží a jdou, protože... přijedou v pěkném autě, v podpatkách a fičí pryč*“ (Šelong parafrázuje slova organizátorky nové skupiny na sezónu 2013). Ostatní spotřebitelé nejsou

sice v podprůměrných příjmových kategoriích, ale ani nadprůměrných: „*Nezáleží jim tak úplně na ceně. I když zas na druhou stranu nechtějí zbytečně dávat peníze nějakému překupníkovi, takže jsou ráda, že si to můžou za nějaký peníze u hospodáře koupit*“ (Bednář).

Tři organizátoři působící aktuálně v CSA skupinách se snaží spotřebitele znát - berou to jako ideální stav. Uvádějí nejdříve, že členy znají skoro všechny, pak připouští, že neznají obzvláště ty, kteří se připojili později nebo během sezóny: „...*mě to jako docela vadí... že jsou lidi, o kterých vím, že jsou nový a chtěli přijet na nějaký akce a psali, že jim to nevyhází nebo tak, takže věřím, že se s nima jako potkám brzy*“ (Kettnerová). Příležitost potkávat členy je pro organizátory na akcích, kam však nechodí všichni, a pak při výdeji. Podle jedné organizátorky zhruba třetina členů nereaguje ani mailem, což jsou právě ti, které příliš nezná.

Zemědělci se naproti tomu dělí na dvě skupiny: ti, kteří organizují systém sami, tak spotřebitele spíše znají a kontakt je pro ně důležitý. Ostatní je naopak spíše neznají, s výjimkou jednoho farmáře, který se snaží i díky dalším cestám odbytu kontakty maximálně udržovat. Jeden farmář uvádí, že zná osobně asi 15 lidí ze 60, další nezná prakticky nikoho, nepřirazuje si jména k obličejům - na odběrná místa totiž přijíždí v době, kdy tam zákazníci ještě nejsou. Zemědělci mají spíše tendenci znát aktivnější jádro skupiny: „*Většinou jsou tam některý, který mi v paměti utkvěli a ti se nějak střídají a jsou v naší blízkosti. Přijedou na tu brigádu nebo tu pomoc... Nebo že chodijou na to setkání... A to jsou pořád jedni a ti samí, kteří to berou jako hodně vážně a chtějí se hodně zúčastňovat...*“ (Pospíšilová). Přístupy zde však vychází hlavně z povahy zemědělců - někdo je přirozeně extrovertní a otevřený, někdo naopak spíš uzavřenější.

6.8 Základem úspěchu je dobrá organizace

Jelikož CSA se podstatně liší od klasického prodeje, je potřeba promyslet dobře obzvláště systém distribuce produktů. Ten zatím nijak zvlášť neřešila komunitní farma, protože produkce nebylo tolik a lidé si jí rozebrali při sklizni na pozemku. Ostatní farmy všechny využívají odběrná místa v okolních městech. Jeden systém vydává na dvoře ekocentra, další čtyři mají vždy vícero odběrných míst, která většinou nacházejí zákazníci: kavárny, prodejny zdravé výživy, mateřská a komunitní centra, skautská klubovna nebo pak přímo v domácnostech spotřebitelů (zpravidla pro více lidí v okolí, nebo při cestě na hlavní odběrné místo). Najít dobré odběrné místo není vždy snadné: musí mít dost prostoru, být blízko zákazníkům s možností parkování i MHD, musí se o něj někdo starat: „...*pokavád' ten člověk k tomu nemá nějaký vztah, kterej to tam nějak organizuje, tak to nepřijme*“ (Tachecí). Zemědělci se proto snaží si „majitele“ odběrných míst předcházet: dva jim nechávají podíl zdarma, jeden vozí alespoň vždy něco navíc: „*Zas vím, že má ráda rajčata, tak jí*

přivezu... krabici moštu...“ (Karafiátová), dva zemědělci se zmiňují o tom, že může být výhodné, že odběry přivádějí do kavárny či obchodu nové zákazníky. V jednom systému lidé přispěli na nájem odběrného místa finančně.

Odběrná místa řeší také organizátoři, jedna z nich zmiňuje starosti, jak místo nepřetížít: *„Tak jsem chtěla tu skupinu u Ocásků omezit počtem podílů, což nebylo chytré, já jsem to měla možná omezit počtem lidí... tak se trochu bojím, že když do té kavárny bude chodit spousta lidí, tak... že to bude stejně vadit, jako kdyby tam bylo velké množství zeleniny“* (Pařízková). V případě problémů při distribuci si u dvou systémů s farmářem i organizátorem si lidé stěžují spíše organizátorovi, než farmáři. Jedna bývalá organizátorka jasně přesunula kompetence na farmáře: *„Já jsem říkala, jako to pláčete na špatném hrobě, sebereme se a pojedeme tam k nim a tam si to vyřikáme, protože já nebudu prostředník“* (Malíková).

Co se týče podoby pravidelné dodávky, z pěti zelinářů skládají dva pro zákazníky hotový mix zeleniny ve vratné dřevěné bedýnce nebo plátěné tašce. Tři přivezou jenom zeleninu v bednách podle druhů a spotřebitelé si berou zeleninu podle cedule - tyto systémy vznikly výhradně na návrhy organizátorů. Nikdo ze zemědělců v rozhovoru nezmiňuje, že skládání bedýnky je časově náročnější, i když se to dá předpokládat; berou to však jako fakt. Jedné farmářce se skládané bedýnky dokonce více líbí: *„...každě si to tam nějak nahází, tak to není na tu estetiku. Ale zase co třeba si jezdí sem, tak to chci, aby vypadaly hezky ty bedýnky“* (Karafiátová o odběru ze dvora versus v kavárně). Další farmář zmiňuje důležitý limit systému: *„Naskládat padesát bedýnek není až takovej problém, jako když máte naskládat někomu přesně podle toho, co si on vybere“* (Tachecí). Zelináři se proto snaží vyvarovat se individuálním úpravám bedýnek: ze čtyř to dělají dva, protože chtějí vyjít vstříc zákazníkům, zabírá jim to ale hodně času.

Frekvence dodávek se liší, některým farmářům vyhovuje jednou za 14 dní, protože nemusí tak často jezdit na odběrné místo, jiní, obzvláště zelináři, oceňují dodávky každý týden, protože zelenina se musí sklízet pravidelně, jak dorůstá. Co když po dodávce něco zbyde, někdo si bedýnku nevyzvedne? Má to na starosti ten, kdo pomáhá na odběrném místě - ve dvou případech mají členové přes rok střídající se službu, ve třech to řeší majitelé odběrného místa⁹⁶ *„...když si to nedomluví, aby jim to tam nechali do druhého dne, tak to sní ta holka v tý kavárně“* (Karafiátová). Domluvy alternativního vyzvedávání existují ve všech systémech, ale kladou větší nároky na organizátora/majitele odběrného místa. Tři zelináři operují s možností zrušit předem dodávku např. z důvodu dovolené - byť to přímo nenabízí, zákazníci se jim ozývají, takže jim pak částečně vrací peníze.

⁹⁶Občas to však řeší také organizátor, přestože mají např. členové službu.

Komunikaci se členy zajišťují ve dvou případech organizátoři, kteří využívají google tabulek a dotazníků, kde se mohou členové sami zapisovat např. pro extra dodávky, návštěvy farmy nebo služby při odběru. Ve třech pak komunikují sami farmáři, e-mailem a telefonem. Důležitým organizačním prvkem v CSA jsou také plánovací schůzky, kdy mají možnost se farmáři a spotřebitelé setkat před sezónou či po sezóně. V určité míře je realizují všichni, i když dvě farmářky se potkávají se členy jenom individuálně či v malých skupinkách, protože jsou geograficky moc rozptýlení, případně nabízejí možnost zpětné vazby e-mailem: „...já jim píšu... že kdyby měl někdo nějaký připomínky, tak aby mi napsali, co by třeba do příštího roku chtěli nějak jinak. No tak ozve se tak asi čtvrtina...“ (Karafiátová). Většina zemědělců hodnotí plánovací schůzky jako potřebné, některým pak přijdou příjemné, ale ne klíčové: „...za prvé, já těm lidem chci poděkovat.. Jo a ty lidi by taky mohli poděkovat. Já vod nich taky potřebuju informace... aby mně řekli, ty vajíčka jsou takový a takový...“ (Štencl) „...že by tam na té poslední schůzi z toho vzešly nějaký podněty pro mě, abych něco dělal jinak nebo... to si nějak nedokážu uvědomit“ (Tachecí). Plánovací schůzky jsou pak rozhodně potřebné pro organizátory, kteří je také zpravidla svolávají.

Co se týče návštěv farem, všichni zemědělci jsou tomu otevření a snaží se zákazníky průběžně zvát, protože jim chtějí ukázat, co dělají: „vidím, že ti, co přijedou, maj pak k tý zelenině jinej vztah, že je to hodně ovlivní. Takže si myslím, že to je dost zásadní, ale to se úplně nepodařilo se všema“ (Filipová). U čtyř zemědělců se také uskutečnily exkurze na farmu v předem daném termínu, před začátkem sezóny i během ní. Tito čtyři mají také zkušenost s prací spotřebitelů na pozemku, přičemž tři dodávají, že je to pro ně nejen pomoc, ale i starost, a neví přesně, jak s tím naložit: „, nechci říct, že jsou nešikovní... ale občas jako... Tam se musí člověk vznášet nad tím záhonkem, ne že by si klekl... Zase když jsme rádi, že ti lidi přijdou pomoct, je to výchovný a ta práce je taky vidět. Ale zase je nemůžeme komandovat, abychom jim to zase neznechutili“ (Pospíšilová). Práce na pozemku není v žádném systému podmínkou, spíše bonusem, a to ani u komunitní farmy, kde na toto téma proběhla diskuze se členy. (členové říkali) „...proč není nějaká povinnost, tam chodit pracovat... aby to prostě dobře fungovalo, takže by každej jako musel povinně. Ale to na tom jako nemůže být postavený... každej má právo prostě jíst a nemusí zrovna milovat jako žížaly“ (Kettnerová).

6.9 Principy a přínosy CSA - proč to tedy dělat

Při výzkumu mě zajímalo, jaké principy CSA vnímají respondenti jako důležité - respondenti přitom zároveň většinou zmínili pozitivní přínosy jejich systému, někteří poukazovali také na to, že některé principy CSA podle jejich představy nefungují. Přínosy u zemědělců by se daly rozdělit na

dva základní okruhy: ekonomické a sociální. Všichni zemědělci zmiňují, že významnou pomocí je pro ně platba za produkty předem, před sezónou; snaží se to říkat také svým spotřebitelům. Mohou totiž investovat už na jaře do strojů, vybavení, osiva, případně nasmlouvat předem brigádníky, a to v době, kdy jinak farma ještě nemá příjmy z produkce: „...já vlastně jakoby v polovičce roku dostanu zapláceno do konce roku a už s těma penězma můžu manipulovat pro svoji potřebu. Což znamená, samozřejmě, to zase nasypu do těch zvířat, aby měli lepší výběhy a nakoupí se, co voni zničej a tak“ (Štencl). Dál zmiňují všichni stabilní, pravidelný, předvídatelný odbyt, který jim pomáhá plánovat hospodaření: „Že víme, že můžeme zase zaset a můžeme se snažit, že víme, že to někdo sní“ (Pospíšilová).

Co se týče sociálního přínosu, opět se objevuje u všech zemědělců. Respondenti říkají, že kontakt s konkrétními zákazníky jim pomáhá v jejich práci, líbí se jim, naplňuje je. Spotřebitelé, ale i zemědělci se stávají privilegovanými. „Ti lidi... už vás maj jako skoro toho živitele a už jsou takoví vůči vám jako milí“ (Bednář). „Je mi dobře, když to vypěstuju a vím, že to snědí sympatický lidi“ (Karafiátová). „...jak já jsem ráda, že můžu tu zeleninu vypěstovat, tak úplně jsem nadšená z toho, že ten člověk jako ji ode mě chce. (...) že mi se fakt na tom líbí to... že se z nás stávají, tak jakoby, takoví přátelé, dá se říct“ (Šelongová).

Z bližšího vztahu se spotřebiteli pak plynou další výhody, jako je neformální výměna, pomoc a svépomoc: „...už jsem některý ty lidi naučil to, že nevyhazujou třeba suchej chleba, rohlíky, nějaký mouky a takový... skořápky od vajec... ale prostě mně to přinesou“ (Štencl). Někteří spotřebitelé si objednávají extra produkty nebo třeba zimní zeleninu na skladování, přičemž zemědělci, kteří je znají, u nich pak platbu předem nevyžadují: „Tak to tam prostě postavím k bedýnce, dám tam cedulku, kolik za to chci... Já prostě důvěřuju těm lidem, že když přijdou, tak že jsou natolik slušný, že si nedovolej to vzít bez placení“ (Štencl). Jedna organizátorka také zmiňuje, že s mírou vztahu se zvyšuje také tendence řešit věci přímo, bez organizátora: „...tak oni mají všichni ti lidé ty Pospíšilovy strašně rádi, že jak jsem pochopila spolu komunikují i sami občas přes mail, třeba jedna paní chce cibuli navíc, tak jim napíše a to už přes mě nejde“ (Pařízková).

Zajímavým způsobem se do principů CSA promítá názor farmářů na jejich vlastní biocertifikaci. Všichni zmiňují, že hospodaří šetrně, ekologicky, a právě díky bližšímu vztahu se spotřebiteli se vesměs domnívají, že by vlastně certifikát pro prodej nebyl potřeba, protože zákazníci je znají osobně, mohou se ptát, přijet na farmu. Hodí se jim ale pro jiné cesty odbytu, které také potřebují, zároveň jsou pro některé důležité dotace na ekologické zemědělství. Jeden zemědělec se domnívá, že spotřebitelé budou v blízké době hodnotit osobní vztah výše, než certifikát: „Jako biocertifikát dobrý, oni to docela vidí rádi, ale když vidí tady, já nevím, někde

v Tesco nebo na tom výrobku, tak je to takový... ale když ho viděj v nějakým hospodářství, kam můžou přijít, tak je to taková nadstavba, která je zajímavá“ (Bednář). Pouze dva nejmenší farmáři se obejdou zcela bez certifikátu, právě ti jsou ale zaměřeni nejvíce na osobní kontakt se spotřebiteli.

Všichni organizátoři pak mluví o více obecných principech - snaží se definovat CSA nějakým klíčovým slovem. V jednom případě je to *vztah*, ve druhém *závazek*, ve třetím *pochopení*, ve čtvrtém *podpora* a *vhled*. Organizátoři nevztahují přitom principy jen ke svému systému, ale k CSA obecně, často ke svým zahraničním zkušenostem. *„Na prvním místě je tady nějaký peněžní vztah, ale to, co je tam navíc, mi připadá jako hodně, hodně důležité“ (Malíková). „... spotřebitelé mnohem líp chápou... co obnáší to jako vyprodukovat nějaký potraviny a zemědělec jako mnohem víc chápe, co ti lidi potřebujou a že třeba to není jenom čistě o těch potravinách...“ (Kettnerová). Vztah, který musí být oboustranný, pak vlastně předznamenává ochotu spotřebitelů zemědělce podporovat: *„...díky tomu třeba jsou ochotni tolerovat, že se něco neurodí nebo že ta zelenina má jiné tvary nebo že jsou jednorázově ochotni pomoci, přispět na nějakou konkrétní věc nebo kompenzovat nějaký problém“ (Pařízková). Přitom podpora se nemusí odehrávat vyloženě ve finanční rovině, ale hlavně v podobě stálého odbytu: *„Tam je jediná důležitá věc, a to je ten dlouhodobý závazek, že to není nákup-prodej. To je pro mě jakoby to primární a to, co to odlišuje od čehokoliv jinýho. Pro mě je důležitější ten... oční kontakt mezi těma dvouma... A rozsah toho závazku už je diskutabilní“ (Valeška).***

6.10 Odchylky od ideálu

Zemědělci a organizátoři mají vesměs nějakou představu ideálního modelu CSA - u organizátorů je ovlivněna zahraničními zkušenostmi, u farmářů pak celkovým směřováním jejich hospodářství. Přestože pozitiva systémů CSA jsou mnohá, respondenti jmenovali i různé potíže, se kterými se musí během sezóny potýkat.

Zdá se, že základní odchylkou od ideálu je nízká míra zapojení spotřebitelů do systému. Jak organizátoři, tak zemědělci zmiňují, že určitá část spotřebitelů nereaguje mailem, nechodí na plánovací schůzky ani jiné akce: *„...měla jsem špatný pocit z té anonymní kopřivnické skupinky“ (Šelongová). Obzvláště důležité je to pro zemědělce, kteří si svůj systém organizují sami. Těm pak chybí zpětná vazba: *„Loni bylo dost lidí, o kterých jsem celou sezónu nevěděla a třeba nereagujou na maily nebo tak“ (Filipová). Organizátoři pak míří v ideálu zapojení spotřebitelů výše, než zemědělci, a snaží se systém tímto směrem posunout: *„...jsem chtěl lidi do toho víc zapojit... měl jsem a mám pořád pocit, že to je málo komunitní“ (Valeška o přechodu na systém „naskládej si podíl sám“). S nízkou mírou zapojení souvisí také fluktuace členů, se kterou se potýkají tři systémy,***

kteří organizují sami farmáři. Projevuje se zde jejich benevolence v přijímání nových členů kdykoliv během sezóny a zároveň v rozvázání závazku, když chce někdo ze systému odejít. „...někteří to nezkousli ten začátek, když bylo slabší, tak pár jich odpadlo. Ne, že by nám klesl počet lidí, to se nestalo naštěstí, ale obměnilo se to“ (Šelong).

Čtyři zemědělci zmiňují, že je pro ně problémem, když se zákazníci zavážou provést platbu předem, ale pak to neudělají, takže dostávají produkty bez zaplacení. Většinou to přičítají zaneprázdněnosti, zapomnětlivosti lidí: „...pak jsou lidi, z kterých to musíte taky tak trošku jakoby tahat. A tam už zas trošku jakoby utíká ten smysl toho...“ (Tachecí). Zemědělci přitom někdy neví, jak se situaci naložit, protože se domnívají, že to ze strany spotřebitelů není úmysl. S občasným neplacením se potýkají i organizátoři, především komunitní farma: „No a samozřejmě na některý lidi je potřeba jako přišlápnout. Že na to třeba zapominají, že už jsme je jako několikrát třeba vyzývali, jako řešte to“ (Kettnerová).

Určitý okruh problémů skýtají také odběrná místa - v jednom systému bylo potřeba odběrné místo v obchodě změnit z důvodu špatných vztahů, protože to provozovateli přestalo přinášet přidanou hodnotu: „...nájem hodně stál, ti bedýnkáři nebo ti podílníci, tak doufala, že si tam koupí něco navíc a to oni nedělali“ (Pospíšilová). Nově nalezené odběrné místo v kavárně má sice dobrou polohu, ale je malé: „A záleží na tom, jestli se z toho nezhroutí. Až jim tam vyskládáme deset nebo dvanáct beden. Nebo patnáct“ (Pospíšilová). Četné drobné problémy skýtá hladký chod procesu na odběrném místě, v jednom systému mají např. někteří spotřebitelé poloviční podíly, takže si občas velkou zeleninu (dýně) musí rozříznout. Spotřebitelé mají také někdy výhrady ke skladbě zeleninového podílu, což zmiňují tři farmářky. Dodávají však, že spotřebitelé mají ve skupině protichůdné názory, proto se nelze přizpůsobit všem: „Jedna paní říkala, že fialová mrkev ji teda fakt neoslovila, tak měla s tím trošku takovej problém... někteří zase říkali, že to je spíš... takový jako zpestření, že jim to nevadilo“ (Pospíšilová).

Velkým problémem je sdílení rizik - princip, že když se stane nějaká pohroma a sníží nebo změní se dodávky, lidé nevyžadují peníze zpět. V žádném systému sdílení rizik nefunguje a zemědělci si ho vlastně ani neumí moc představit⁹⁷: „...oni do žádného rizika nejdou. Oni vědí, jakou bedýnku dostanou, a když já jim prostě takovou nedám, tak jim musím vrátit peníze“ (Karafiátová). Někteří zemědělci jako už „dostatečné“ riziko vnímají nejistotu spotřebitele, co vlastně dostane za produkty: „Lidi zaplatí nějaký peníze a nemají tu jistotu, že to dostanou v tom

⁹⁷ Jeden zemědělec má přímou zkušenost s touto situací, když v minulé sezóně jednou zakopl s dodávkou několika set vajec a všechny rozbil. Nemohl tedy v ten den doručit dodávku: „...z těch šedesáti lidí by takovejch dvacet, kdybych řek, heleďte se, nezlobte se, já ty vajíčka prostě nedodám, tak to prostě skousnou a nechaj to prostě bejt, ale spousta lidí se mě... pokaždý ptali, kdy budou ty vajíčka, který jsem prostě nedovez“ (Štencl). Zemědělec pak musel později chybějící vajíčka dokoupit jinde, protože svých měl vždy jen přesný počet.

plným objemu, když to řeknu takhle hloupě... protože se samozřejmě budeme snažit v tom plným objemu nebo i něco navíc jim dát, ale to záleží na tom, jak se nám bude dařit“ (Pospíšilová). Organizátoři témata sdílení rizik do skupin vnášejí, i když jsou si vědomi toho, že může fungování skupiny narušit: „...ted'ka ta komunita funguje celkem dobře proto... že se tam zatím neprojeví žádné větší rizika“ (Pařízková).

Čtyři zemědělci - zelináři vnímají cenové napětí mezi svojí potřebou zvýšit podíl a mezi ochotou spotřebitelů za něj zaplatit. „...možná kdybychom zvýšili ten podíl, tak by se třeba lidi cukali, ale třeba by ho taky zaplatili (...) aby se necejtili třeba poškození, že ten podíl je velkej, ta platba za ten podíl...“ (Pospíšilová). „...spíš si o to člověk neumí říct, o tu částku“ (Filipová). Dva farmáři se rovnou vyjadřují tak, že v jejich činnosti chybí principy CSA, jeden přitom popisuje ideální model, který je shodný se zahraničním: „No tak komunitou podporované zemědělství je trošku něco jinýho. Já bych měl představu, kdyby mě nějaká komunita teda jako podporovala, že budu mít třeba, já nevím, 20 lidí, s kterýma si, já nevím, na Tři krále sednu a řeknu, já potřebuju na rok dvě stě tisíc, dám vám, budu vás žít, já nevím, od června do prosince tím a tím, tak mi to do března nějak dejte dohromady a já budu dělat“ (Bednář).

6.11 Nezbytná inspirace zahraničím

Všichni respondenti mají určité zkušenosti se zahraničními CSA systémy v Západní Evropě, především v Anglii, Německu, Rakousku a Francii: buď byli sami v zahraničí (6 respondentů, z toho všichni organizátoři), nebo se alespoň setkali se zahraničními hosty, kteří Česko několikrát navštívili. Dá se říct, že zahraniční zkušenosti hrají v celém českém CSA velmi podstatnou roli - model totiž stojí na inspiraci zahraničními principy.

Organizátoři jsou se zahraničními modely více obeznámeni, hodnotí a srovnávají jejich různé typy; „Angličani jsou větší pragmatici, kupodivu... v tom Německu je to jasně prostě na tom Steinerovi. (...) AMAP je minimalisticky závazkovej. Prostě jenom jako opravdu příslib... myšlenkovej závazek. Možná proto se ten AMAP tolik rozšířil, že toho v podstatě po lidech tolik nechce. Ten antroposofickej německej má větší nároky na to, aby se lidi jako angažovali“ (Valeška). Všichni zmiňují, že jim zahraniční návštěvy hodně pomohly v jejich následném působení v Česku, že pro ně byly inspirací, motivací a impulsem, že jejich práce má smysl: „...to mi dodalo jako hodně sebevědomí, protože jsem tam viděla třeba malinkatý hospodářství, který bylo rozměrově třeba tak jako KomPot a... úplně to dělali hrozně podobně“ (Kettnerová). „To mě jako nejvíc nakoplo... V tý Anglii prakticky, jak fungujou s lidma, jak to jakoby běží, v tom v Německu zase ideologicky, ideově“ (Valeška).

Zemědělci mají hlavní zkušenosti z besed s hosty z Francie, Anglie a Německa. Většinou mají pocit, že jsou představované modely hodně odlišné od toho, co by mohlo fungovat v Česku: „...mně to teda přišlo trošku... z jinýho světa“ (Bednář). „Mluvili mi, jak se říká z duše... vcelku rozumně... Ale na druhou stranu mě strašně pobavili v tom, že my jste tady fakt asi těch čtyřicet let byli v úplně jiným světě. A jejich představy fungování naší společnosti v porovnání s jejich prostě, já jsem se musel smát, když to popisovali“ (Štencl). Většina zemědělců však nehodnotí zahraniční modely jako úplnou utopii, spíše se zamýšlí nad tím, co jim brání v převedení do Česka. Dva zemědělci vyjadřují v tomto směru spíš naději: „...vždycky, když jsme se setkali s někým, kdo něco jakoby takového pro nás nepochopitelného řekl nebo dělal, tak vždycky jsme si řekli, ale to by u nás nešlo, a ten dotyčný vždycky řekl, ale to jsme si říkali taky, to by u nás nešlo“ (Šelong). Nejvíce pozitivní přístup však panuje mezi organizátory, kde vesměs všichni říkají, že zahraniční modely jsou u nás do budoucna možné a že jde jen o myšlenkové nastavení, protože „...když se člověk na něco podívá, že to nemůže fungovat, tak to tak prostě fungovat nebude“ (Kettnerová).

Pokud zmiňují zemědělci, co se jim na zahraničních systémech líbí, tak jsou to platby předem, zákazníci z blízkého okolí z menších obcí, méně byrokracie. Někteří mluví také o komunitních aspektech: že lidé farmáři více pomáhají, když je potřeba „...prostě pro ně nebyl problém, když se stal nákej průšvih, prostě se sebrat a jít a pomoci“ (Štencl), že se více vídají u odběrů nebo na akcích „...třeba tam ta komunita je jako víc komunita. Protože oni se víc scházejou“ (Pospíšilová). Obecně více však oceňují komunitní aspekty organizátoři, např. že se členové více angažují do chodu systému: „...úplně obyčejný člověk, který dělá třeba automechanika, se odpoledne sebere a jde organizovat KPZ, nemá žádné speciální znalosti, nepracuje v žádné neziskovce, nemá žádný titul koordinátora...“ (Pařízková).

Snad všechny respondenty, kteří navštívili Německo/Rakousko, fascinoval model, kdy zákazníci platí cenu podílu podle svých možností a při výdeji si také berou zeleniny, kolik potřebují, případně to, že zemědělci z jednoho hospodářství dostávají různou mzdu, podle toho, kolik jejich rodina chce a potřebuje. „Jako největší úlet samozřejmě je ten německej... To je ultra-nepředstavitelný pro mainstreamově uvažujícího člověka. Jako to je princip, kterej je pro lidi tak vzdálenej... že si ho ani nechtěj vizualizovat“ (Valeška).

Zemědělci jsou skeptičtí k především k financování - dva zmínili, že v zahraničí je o hodně vyšší kupní síla a ceny podílů jsou tedy násobně vyšší, zemědělce pak systém snadněji uživí. Dále se jim zdá nerealizovatelné sdílení rizik ve skupině, s čímž mají někteří i praktické zkušenosti. Problém je také s nastavením rozpočtu: tři zemědělci řeší, že nejde spočítat veškeré náklady farmy a pak z nich stanovit cenu podílu, protože mají např. příliš různou strukturu příjmů nebo neví, jak

započítat opravy stávajícího majetku a větší investice: „...*tak ten jeden pán to měl spočítaný. Jaký má náklady, svou mzdu tam měl započítanou, což mě rozesmálo, protože my to nepočítáme, my žijeme z toho, co nám farma vydělá. Nepočítáme si jako vejplatu*“ (Pospíšilová).

6.12 Být bílou vránou v okolí

Věnovat se systému CSA, ať už jako farmář, nebo organizátor, s sebou často nese nepochopení okolí a nutnost neustále vysvětlovat, o co se jedná. Všichni zemědělci mají s tímto zkušenost už také jako certifikovaní biofarmáři nebo prostě jenom jako malozemědělci, kdy hospodaří jinak než ostatní, proto se rozhovory u farmářů vždy stočily k tomuto tématu - nehodnotili tedy reakce okolí pouze na CSA, ale celkově na svoje hospodaření. Ve většině vyprávění zaznívají potíže se zemědělskými družstvy - nevyjasněné majetkové poměry, postřiky blízko sousedících polí, špatná komunikace. „*Oni ve mně vidí nějakou konkurenci, i když konkurence nejsem a asi ani nebudu, protože oni mají třeba řádově 2,5 tisíce hektarů*“ (Bednář). Další linie je boj s nepochopením principů ekologického zemědělství: „...*co si spousta lidí myslí... že když někdo ekologicky hospodaří, tak vlastně nesmíte vidět postřikovač. To je taková zvláštní myšlenka a mám z trhu tu zkušenost, že lepší o tom mlčet*“ (Šelong).

Někteří zemědělci také negativně reflektují způsoby odbytu jiných farmářů, ve smyslu, že si jenom stěžují a nesnaží se, jak produkty prodat: „*Že spousta lidí, co se s nima bavíme, oni budou pěstovat... popadalo, nezajdou to prodávat*“ (Šelong). „...*jinou diverzifikaci jako nemají... Oni lidi by to chtěli, ale to se nevyplatí prostě. Teta udělala tvaroh, a zjistila, že z toho litru mlíka deset deka tvarohu, tak to se nevyplatí, tak tím to jako končí... nechápu to trošku jako, ten jejich přístup*“ (Pospíšilová). Což implikuje, že vlastní aktivity zemědělců jsou hodnoceny jako nadprůměrná snaha přinést k zákazníkovi zboží, ve srovnání s tím, jak ve skutečnosti mnoho českých zemědělců vlastně formálně nic neprodukuje. Jedné farmě přijde příliš malá spotřebitelská osvěta, jiné ale vadí naopak příliš mnoho propagace: „...*bedýnkový farmáři, kterých je tady prostě... jsou to bílé vrány, tak všichni se na ně vrhají, aby je nějakým způsobem propagovali, a já nepotřebuju propagovat, ani tolik toho nevyprodukuju*“ (Karafiátová). Na druhou stranu téměř všichni respondenti zmiňují i pozitivní ohlasy od svojí rodiny či přátel. „...*takoví ti spotřebitelé nebo spíš ti známí, ti jsou rádi... ti nás zase obdivujou trošku. Jako exoty v zoo*“ (Pospíšilová). CSA zemědělci se navíc mezi sebou částečně trochu znají, alespoň v rámci regionů Praha/Morava. Většina z nich spolupracuje s nějakým podobně smýšlejícím zemědělcem v okolí: nabízejí jeho produkty k prodeji, půjčují si vybavení, sdílejí zkušenosti s pěstováním nebo jen prostě o sobě vědí.

Organizátoři mluví o reakcích okolí především u svojí propagační/osvětové činnosti, kdy je těžké lidem vysvětlit principy KPZ. „Dneska, když o tom někomu řekneš, tak musíš aspoň čtvrt hodiny vysvětlovat, což asi bude pořád, ale třeba by to mohlo být míň o něco“ (Kettnerová). V zemědělských kruzích se setkávají často s nedůvěrou a skepsí: „Já jsem pracovala na zemědělský agentuře... mají vždycky jednou ročně setkání zemědělců, tak jsem tam vloni mluvila... byly to jako možnosti prodeje v okrese Nový Jičín... o bedýnkách, o farmářských trzích, jako vrcholem byla naše KPZ... ticho, nic, jako ti lidi, ona ta Malíková je úplně vedle... neberou to“ (Malíková). U svých rodin zmiňují organizátoři postoj k CSA pozitivní nebo neutrální, u přátel jsou více rozrůzněni. Zdá se, že málokdo z okruhu blízkých lidí opravdu chápe, o co v CSA jde: „Je celá řada přátel, kteří se (biu) vždycky vysmívali... a teď některý z nich po mě chtějí jako jídlo. Potý co maj... manželky, který je hecujou... ale KPZ jako nechápou. Většina z nich prostě jsou... jak to říct, liberálně kapitalisticky orientovaný, a je to komunismus prostě“ (Valeška).

Jak někteří zemědělci, tak organizátoři používají pro svoje jednání v nadsázce termíny jako *vyšinutý, extrém, okraj, úlet, mimozemšťani, exoti*, jedna organizátorka ale vážně říká: „...nemám pocit, že by si někdo myslel, že jsem blázen... že je to blbost nebo tak, spíš to vidí jako dobrou věc“ (Kettnerová). Čtyři respondenti zmiňují, že se na téma CSA nebo ekologické zemědělství občas už ani nechtějí bavit s nezasvěcenými lidmi: „...já si jednak myslím, že to nikoho moc nezajímá, tak to neříkám, a jednak by ani nerozuměli...“⁹⁸ (Malíková). „Jako lidi, kteří prostě neprojeví aspoň elementární zájem, tak to nikomu netlačím, to jako nemá cenu“ (Valeška).

6.13 Kam se rozvíjet v perspektivách českého zemědělství

Promýšlení budoucnosti CSA systémů by se dalo rozdělit na dvě roviny, které spolu souvisí: jednak plány šesti zkoumaných skupin pro novou sezónu, případně jejich vize do delší budoucnosti, jednak pak názory respondentů na šíření modelu CSA v Česku, potažmo na vývoj v zemědělství obecně.

Všechny skupiny zahajují v roce 2013 novou sezónu a některé z nich plánují změny v organizaci. Zvýšení ceny je aktuálním tématem u všech sedmi zemědělců - čtyři z nich do nové sezóny o něco zdražují, tři se k tomu zatím nemohou odhodlat, ačkoliv by jim to pomohlo. Jedna zelinářka plánuje alespoň neslevovat z ceny během sezóny: „Takže letos chci jakoby odolat, nechat cenu, která se nebude měnit a uvidím“ (Filipová). Komunitní farma má cenu podílu po valné hromadě nově nastavenou a řeší nyní hlavně způsob distribuce produktů.

⁹⁸Tato věta měla pěknou reakci manžela paní Šelongové, který byl u rozhovoru přítomen a chtěl ji povzbudit: „Já už jsem těch hovadin vyslechl v životě tolik, že to co říkáš, není až takové hloupé!“

Dvě farmy, které začaly s CSA v roce 2012, zaznamenaly poměrně velký příliv spotřebitelů do nové sezóny a rozšiřují produkci zeleniny. U jedné by se měl zvýšit počet celých podílů z 24 na cca 76, kdy se stávající skupina rozdělila do dvou odběrných míst a vznikly ještě další dvě nové skupiny, přičemž není zatím vyjasněno, jestli zemědělci poptávku pokryjí. U druhé farmy přibýlo nové odběrné místo v dalším městě, kde proběhla plánovací schůzka, a spotřebitelé budou organizovat skupinu sami: „...*ta je chytrá holka, která má jasno. Ona si někde přečetla, jak to KPZ funguje a my se nestaráme, ona to opravdu řídí sama...*“ (Šelong o nové organizátorce). Ostatní tři CSA skupiny se zatím nerozšiřují - např. komunitní farma už má počet členů pro novou sezónu víceméně uzavřen. Nejmenší zelinářka nevyklučuje možnost zmenšení skupiny: „*Pracovat možná s míň lidma a ve větší pohodě*“ (Filipová). Zároveň by chtěla mít spotřebitele z bližšího okolí, než dosud, aby eliminovala dopravu. Několik dalších zemědělců považuje tuto cestu naopak spíš za neschůdnou: „...*co jsou sousedi, aby vás podporovali v něčem takovém, to si myslím, že tady teda... asi ne. Bohužel*“ (Karafiátová).

Většina farem má alespoň nějakou představu, jak by měl vypadat stav hospodaření, kterého by chtěli dosáhnout. Jedni farmáři si myslí, že by se ze skalních členů mohla časem utvořit skupina, která by si od nich předplatila kompletní produkci statku na celý rok. „*Moje představa je stáhnout to třeba na padesát (členů), aby vlastně jedli, tak jak my. To znamená vlastně si musí vybudovat ten sklep... Ale měl by mít každý nárok třeba na to, že dostane husu, že dostane tohle, jo prostě jakože víc jako to KPZ, ale ne čistě jenom zelenina... no, když jim to vyjde na celý rok, tak stejně těch pět nebo deset tisíc by tu nechali*“ (Šelong). Další má podobnou vizi, kdy by zároveň v takovém systému nemusel produkty nikam vozit a odběr by se odehrával ze dvora. Několik farmářů mluví o ještě větší diverzifikaci produkce a faremním zpracování produktů, které však vyžaduje velké investice: „...*ideální stav je v nedohlednu*“ (Pospíšilová).

Komunitní farma má ambici živit cca 40 lidí, kteří budou na místo rádi přijíždět, a zároveň působit jako modelový příklad pro ostatní a posouvat „komunitní aspekt“ dál: „...*ten systém, kdy lidi si neplatí vyloženě za svůj podíl, ale prostě udělá se rozpočet a každé dá, kolik si myslí, že by měl dát nebo moh... obrovská výzva, ale já doufám, že s KomPotem se k tomuhle během dvou tří let dopracujem*“ (Kettnerová). Podobný model členských podílů by ráda zavedla nejmenší zelinářka, ale nenachází pro něj zatím u spotřebitelů odezvu: „*Mě to nebaví to počítat... tak mě nadchly ty KPZ, že to je „ať dá každé kolik chce“.* Tak jsem o tom letos zkoušela mluvit, že ta možnost existuje a nikdo se toho úplně nechyt. Asi to chce zatím čas“ (Filipová).

Co se týče aktivních organizátorů, chtějí se v budoucnu do systému méně zapojovat: jeden chce dosáhnout toho, aby CSA fungovalo zcela bez něj (opouští ho i jako spotřebitel), druhý si

myslí, že je potřeba ještě nějaký čas skupinám pomáhat: „...*minimálně deset let patnáct tady ty organizace rozhodně budou muset být, aby to fungovalo*“ (Pařízková).

Má CSA potenciál se v Česku šířit? U zemědělců převládá celkově názor, že ano, že může obsadit určitou niku, že je vhodný převážně pro malé farmy: „*Mohla by to být záchrana, skutečně záchrana pro malý, ještě menší, nebo hektarový zahradnictví*“ (Tachecí). Zároveň někteří respondenti zmiňují, že už se CSA systém v nějaké podobě vlastně šíří, byť to není model organizace, ale spíš soubor principů: „...*jsou sice konvenční zemědělci, ale okruh svých lidí už mají. A myslím si, že k tomu dospějí taky. Že se možná i k těm předplatitelům se dostanou. A možná je předplatitelé budou tlačit k tomu, aby méně používali hnojiva a postřiky. Ale možná to bude jenom skupina, že jsou rádi, že to je produkce ze dvora*“ (Pospíšilová o jedné farmě v okolí).

Proč vlastně ještě další zemědělci tímhle způsobem neprodávají produkci? Nejsou dostatečně přesvědčeni, jak by to fungovalo: „...*mají nějaký despekt k tomu, mají ostych, spíš nedůvěru... je to pro ně něco úplně nového*“ (Pařízková). „*My jsme měli možnost o tom se něco dozvědět... jako možná ten krok jsme před nima, jakože ty informace jsme dostali už*“ (Šelong). Významná bariéra je takové v tom, že ne všichni zemědělci jsou schopni a ochotni CSA organizovat a je potřeba, aby jim lidé vyšli vstříc: „*Já mám pocit, že chybí takový ti tahouni, který to nabídnou nebo rozjedou. Že je hodně lidí, kteří by se přidali, ale nebudou ti, který to začnou*“ (Filipová). Dalším problémem je samotné nalezení spotřebitelů, kteří by systém ocenili: „...*prostě je to komplikovaný na... světonázor, řekněme*“ (Valeška). Dva starší respondenti zmiňují, že je to generační záležitost, a vidí potenciál v mladých lidech: „*Mně je čtyřicet, to znamená, řeknu, plus mínus deset let. Tyhle generace sou ztracený v konzumu*“ (Štencl).

Organizátoři většinou nemají přímo vizi, jak by mělo za pár let rozšíření CSA v Česku vypadat, přestože se věnují projektům na jeho podporu: prostě to považují za potřebné aktuálně dělat a vidí v tom cestu, jak pomoci drobným zemědělcům s odbytem nebo mladé lidi přivést k zemědělství: „...*že bych prostě ráda viděla, že se malé plochy zemědělské půdy pronajímají mladým lidem, kteří chtějí hospodařit, že si najdou skupinu lidí, která je podpoří... že se to dostane víc do povědomí, to jejich povolání bude respektováno*“ (Pařízková). Kvantifikovat „úspěch“ počtem nově vzniklých CSA skupin v příštích letech úplně nelze, ale lze mít pozitivní výhled: „*Já si myslím, že tu budou desítky už no, těch statků, který do toho jako půjdou a budou to dělat, že jich bude mnohem víc*“ (Kettnerová). „...*jsem přesvědčenější, že to bude - ne mainstream, ale blízko k mainstreamu, jako jsou třeba dneska bedýnky, nebo farmářský trhy. Pak přijde na přetřes potravinová suverenita jako celek*“ (Valeška). Přístup, že změna je možná, je vůbec u organizátorů převládající, a kladně je hodnocena určitá míra idealismu při realizování nových věcí.

Organizátoři také zdůrazňují, CSA není samostatné téma, ale souvisí s celkovým vývojem v sektoru zemědělství, potravinářství, s nastavením společnosti, s jejím vzděláním. *„To je všechno jako propojený, já jsem říkala, můžu tady jako kázat o KPZ, ale když nebude vzdělaný zemědělec, když nebude vzdělaný spotřebitel... tady se musí objevit ty strany, scházet se a říkat si to dohromady“* (Malíková). *„Já myslím, že teď je taková poptávka, nebo chuť dělat věci jinak. V různých oborech. A možná společně“* (Filipová).

Je zajímavé, že většina respondentů zmiňuje jako překážku šíření CSA určité rysy „české povahy“: *„Myslím si, že tahle země není tak stavěná na to... jako v podnikání, že by někdo někoho chtěl nějak zvlášť podporovat“* (Karafiátová). *„Takový to čecháčkovství, mně chcipla koza, tak ať sousedovi chciplne kráva“* (Štencl). *„Já jako si jdu za téma svýma ideálama... já zase jako české negativismus jako úplně nerespektuju“* (Kettnerová). Většina zemědělců má pak problémy s celkovým nastavením zdejšího zemědělství, kterému se vymykají: *„Ono vůbec ty Čechy jsou na to zemědělství trošku problém. Protože tady furt přetrvává, furt se to staví na těch mološích“* (Bednář).

7 Diskuze o udržitelnosti českých CSA

Bohatý materiál z případových studií podněcuje myšlenky, nakolik v něm popsané jevy můžeme vztáhnout k definicím udržitelnosti podle kapitoly 2.3. Je CSA příkladnou formou udržitelné spotřeby potravin, nebo spíše potravinové suverenity? Pokud se zamýšlíme jak nad českými, tak světovými systémy CSA, můžeme s určitostí říci, že spotřebitelé v nich realizují nejen udržitelnější spotřebu potravin z hlediska jejich ekologické stopy, ale také z pohledu širších definic udržitelnosti v dimenzích ekonomické a sociální. Cesta potravin v CSA ke spotřebiteli je geograficky krátká, odpadá téměř jakékoliv balení kromě vlastních tašek a vratných beden, farmy hospodaří ekologicky šetrnějším způsobem (ať už s biocertifikací, či bez ní). CSA je projevem ekonomické lokalizace, kdy peníze za zboží zůstávají v regionu a dále zvyšují jeho prosperitu (např. mnozí zemědělci zaměstnávají sezónní brigádníky). Díky CSA mají farmáři dlouhodobý, relativně stálý odbyt a peníze na investice před sezónou, což zvyšuje ekonomickou stabilitu jejich podnikání. Zapojení do CSA posiluje u spotřebitelů vědomí spolupráce a komunity, dává jim svým participativním charakterem možnost ovlivnit svět kolem sebe, seberealizovat se v interakci s druhými.

Přes všechna omezení a odchylky od ideálu se i v českých CSA jasně projevily tyto pozitivní dopady, směřující ke udržitelné spotřebě potravin, zachovávající kvalitu života budoucích generací. Ve své podstatě je CSA také projevem potravinové suverenity, neboť představuje alternativu ke konvenčním potravinovým systémům; reflexe tohoto faktu samotnými aktéry českých CSA má různou míru, kterou vyjadřuje motto této práce. Nedomnívám se, že české CSA „transformuje spotřebitele do občanů a komunitních aktivistů“ (vlastní překlad, De Lind 1999), systémy nejsou pojaty primárně jako kritika globalizovaného zemědělství a občanská snaha o spravedlivější potravinový systém. Tyto motivy ovšem mají určitý potenciál k šíření skrze organizátory, u nichž hrají větší roli než u spotřebitelů⁹⁹ či zemědělců. U organizátorů CSA existuje zřejmá tendence propagovat šíření CSA v rámci ČR, k čemuž využívají i systémy, které ho svým modelem organizace připomínají spíš vzdáleněji. Zemědělci se naopak drží zpátky, protože nechtějí vyvolávat přehnaná očekávání nebo jsou skeptičtí. Snaha organizátorů je korunována, když zemědělci na principy přistoupí: „*Tak jsme si řekli, tak dobře. Pokud nás někdo bude uvádět jako že jsme KPZ tak KPZ budem*“ (Šelongovi).

Domnívám se, že je zde relevantní také otázka po vnitřní udržitelnosti systémů CSA, po jejich životaschopnosti v současném ekonomickém a sociálním prostředí. Dokáží se CSA udržitelně rozvíjet jako hnutí, nebo spíše naráží na limity vedoucí k vlastní autoregulaci? Podívejme se v první

⁹⁹Jakkoliv o spotřebitelích to nemůžeme s určitostí říci, ale můžeme tak usuzovat z výpovědí respondentů o nich a z povahy systémů.

řadě na ekonomickou dimenzi. Pokud na CSA nahlížíme čistě jako na podnikání, není nijak vysoce rentabilní. CSA se svojí povahou vymyká konvenční tržní ekonomice - mohli bychom ho řadit do sféry spolupracující ekonomiky (*associate economics*), či sociální ekonomiky (Hinrichs, 2000). Je příkladem ekonomické směny, která je podmíněna kromě ceny také sociálními vztahy, estetikou, náklonností, věrností, spravedlností a reciprocitou (Pretty 2005:306). České systémy negenerují pro farmáře příjem tak velký, že by se z něho dokázali pohodlně uživit; pro téměř všechny je jedním z více způsobů jejich odbytu¹⁰⁰. Časté úvahy farmářů o ceně dávají tušit ekonomické napětí, které je dáno především nezkušeností ve stanovování „správné“ ceny. Je jednoduché cenu za podíl hned na začátku podsadit a pak mít potíže s jejím zvýšením, jak na příkladu velšských CSA dokumentuje Hitchings (2013). Nicméně farmáři také neočekávají od CSA či zemědělství obecně nutně zbohatnutí: „...*prostě žívím se sám na sebe jako živnostník, ale to je od slova život. To není, že někdo je podnikatel, že bude neuvěřitelně bohatý*“ (Šelong).

Zajímavé postřehy se týkají konečné ceny podílů pro spotřebitele. Pokud porovnáme cenu pravidelných podílů zeleniny v *producer-led* CSA a cenu bedýnek organizovaných obchody¹⁰¹, zjistíme, že v CSA je cena v poměru k objemu produkce o něco výhodnější. V CSA většinou zemědělci dávají do podílu více zeleniny, protože tak zužitkují přebytky a zároveň si chtějí předcházet dlouhodobě platící spotřebitele, což potvrzuje i zkušenost jednoho organizátora: „*Do normální bedýnky dává čtyři pět kilo, nám dává těch pět až deset*“ (Valeška). Velké množství zeleniny ale může vést k půlení podílů či snížení frekvence odběrů, což lze v jednom systému přímo pozorovat. V systémech, které organizují sami farmáři, je pak patrný významnější rozdíl ceny týdenního podílu oproti systémům s organizátory. Ačkoliv to farmáři explicitně nevyjadřují, do ceny se promítají určitým způsobem i režijní náklady na organizaci systému, které ve druhém případě bere na sebe organizátor v podobě dobrovolnictví či grantové podpory.

Domnívám se, že pozitivním ekonomickým rysem českých CSA zvyšujícím jejich udržitelnost je také návaznost na prodej dalších produktů stejným spotřebitelům, jako je maso, mléčné výrobky, vejce, zimní zelenina na uskladnění apod. Tento efekt není v zahraniční literatuře prakticky zmiňován, což ale může být dáno tím, že pokročilejší CSA systémy fungují u těchto dalších doplňkových komodit také na předplácení, případně zásobují spotřebitele po skoro celý kalendářní rok.

U sociální dimenze udržitelnosti se můžeme ptát, jak moc vlastně popsané případy naplňují obecné definice CSA. Podle tabulky 1 z kapitoly 2.2 můžeme ohodnotit popisované případy podle

¹⁰⁰Což je dáno také tím, jaké produkty farmáři pěstují - ne všechny se dají prodat spotřebiteli přímo, např. obilí.

¹⁰¹Vycházím zde z porovnání kvality a ceny bedýnkových systémů v Brně, zveřejněného na jaře 2012 organizací Slow Food Brno (Voráčková, 2012).

míry inklinace ke spíše konzumnímu či participativnímu modelu. Všechny české CSA systémy jsou více participativní jak oproti konvenčním obchodním modelům, tak i oproti jiným alternativním potravinovým systémům. Nejvíce participativním modelem je *community-led CSA* sdružení KomPot; na spotřebitele klade největší nároky tím, že celý proces plánování, investování, produkce a distribuce zeleniny se odehrává rozhodováním a aktivitou samotných členů-spotřebitelů. KomPot má ovšem za sebou teprve jednu sezónu pokusného fungování a až rok 2013 ukáže plně životaschopnost systému. Dalšími v pořadí v míře participace jsou dva systémy vedené organizátorem z neziskové organizace (v Brně a na Toulcově Dvoře v Praze), kdy organizátor působí jako prvek posouvání systému do více participativní roviny. Následuje model založený organizátorem, ale vedený nyní samotnými farmáři (Šelongovi), ve kterém sice fungují do určité míry osobní vztahy se spotřebiteli a nutnost akceptovat daný podíl ze sezónní úrody, ale chybí zde předplatitelský závazek na delší časové období; tento systém chce ovšem do příští sezóny k větší participaci spotřebitelů směřovat. Relativně méně participativní jsou pak dva systémy vedené farmářkami (Dvůr Vyšíněk a Hodonice), které spíše oscilují na hranici bedýnkování jako obchodního modelu a jeví se mi, že jsou zde farmářky také s organizací systému nejvíce nespokojeny¹⁰². Obecně, pokud systém organizují farmáři, mají větší tendenci vycházet spotřebitelům co nejvíce vstříc, přičemž zde nastává riziko jejich přílišné zátěže a krachu CSA. Adam (2006) zmiňuje, že dlouhodobě nejstabilnější CSA jsou právě ty vedené nějakou organizací, spíše než samotným farmářem.

V kontextu dalších alternativních potravinových systémů se můžeme zamyslet nad tím, zda je CSA jakési *delegované* samozásobitelství. České samozásobitelství popisuje např. Ulčák (2008) jako ekologický luxus, jako aktivitu na ústupu. Samozásobitelé (zahrádkáři, chovatelé) nejsou dnes motivováni primárně ekonomickými důvody, ale naplněním volného času, tradicemi, seberealizací, aspektem společenského života. Podle Librové (2003) je nicméně samozásobitelství v širším rozsahu dnes nejednoduchou aktivitou, proti které jdou sociální okolnosti i na venkově. CSA model umožňuje spotřebiteli nevízt na sebe odpovědnost samozásobitele, ale zároveň si prožít některé pozitivní aspekty samozásobitelství jako sezónní „domácí“ stravování, příležitostná práce na pozemku, povědomí o pěstovacích technikách či možnost sdílet činnost s podobně zaměřenou skupinou lidí. Právě vědomí skupinové identity je v CSA důležité, byť ani nemusí být vyjádřeno přímými osobními vztahy mezi členy. Domnívám se, že zde lze rozeznat šířící se *urban tribes*, sociologický koncept M. Maffesoliho, který popisuje drobné, výhradně městské subkultury, jejichž členové sdílejí určité zájmy napříč klasickými demografickými charakteristikami. Tyto zájmy jsou

¹⁰²Což může být dáno i jinými, osobními faktory; u jedné respondentky např. deziluzí z nemožnosti najít na statku pokračovatele, u druhé pak malým celkovým finančním příjmem; mnohé další faktory mi nemusí být známé.

často organizovány kolem určité „spotřebitelské kultury“, tzn. souboru zboží a služeb, které příslušníci jedné subkultury určitým způsobem nakupují.

Starší materiály o CSA přikládají jeho rozvoji do budoucna velkou naději pro světové zemědělství, pro řešení problémů neudržitelného rozvoje (Henderson, 1999; McFadden a Groh, 1990). V roce 2013 můžeme pochybovat o tom, zda se koncept CSA za čtyřicet let existence opravdu více rozšířil. Vzhledem ke stavu českého zemědělství (viz kapitola 2.4) se nezdá, že by v Česku bylo typově mnoho farem, pro které by byl model CSA vhodný. Mohl by však být určitou atraktivní cestou pro mladé lidi s vyšším kulturním a sociálním kapitálem, jak začít zemědělsky hospodařit, jak to ve svých výpovědích zmiňují respondenti. Hnutí za potravinovou suverenitu je ostatně do velké míry tvořeno spíše mladými lidmi (deklarace Nyeleni, 2011)¹⁰³. CSA může být také vhodným nástrojem pro diverzifikaci odbytu farmy - ne sice tím nejvíce finančně výnosným prvkem v mixu, ale nositelem dalších důležitých aspektů pro dlouhodobé trvání samotné farmy. CSA také neoslovuje většinu českých spotřebitelů (kapitola 2.5), ale spíše ty orientované post-materialisticky, vymykající se do jisté míry převažující hodnotové orientaci obyvatel ČR¹⁰⁴. Spojování reálné poptávky těchto spotřebitelů s nabídkou zemědělců v čase a prostoru je základem úspěchu fungování CSA. Jedním z deseti principů partnerství mezi místními zemědělci a spotřebiteli, které formulovala organizace JOAA v Japonsku v roce 1977, je koneckonců také trpělivost, pozvolný vývoj (Henderson 1999: 215).

¹⁰³Jedná se v hnutí potravinové suverenity do jisté míry o generační revoltu proti „starému“ systému, reprezentovanému manažery potravinářských koncernů ve středním věku?

¹⁰⁴Zapojení se do alternativních potravinových systémů může být bráno i jako výraz společenské odpovědnosti, jak dokládá výrok manažera firmy Vodafone: „*Společenská odpovědnost dnes neznamená jen tradiční aktivity jako jsou charitativní sbírky ve prospěch obětí katastrof či třídění odpadu... takovou aktivitou jsou i bedýnky, kdy našim zaměstnancům servírujeme čerstvé potraviny od českých farmářů každých čtrnáct dní přímo do kanceláře*“ (Háková, 2011).

8 Závěr

Ve své práci se věnuji fenoménu komunitou podporovaného zemědělství, který je světově rozšířenou formou alternativního potravinového systému. Držím se přitom mezinárodně uznávané zkratky CSA - community supported agriculture. V úvodní kapitole rozlišuji definici CSA na *soubor principů*, jenž se zakládá na filozofických předpokladech potřeby partnerství zemědělců a spotřebitelů a znovuspojení cyklů v produkci potravin, a na *model organizace*, který se projevuje v konkrétním uspořádání vztahů zemědělců a spotřebitelů, kde hraje roli dlouhodobý závazek, platba za produkci předem, doručování pravidelných sezónních podílů spotřebitelům na odběrná místa a vzájemnou osobní známost obou zúčastněných stran. Dále vymezuji CSA proti jiným způsobům produkce a distribuce potravin pomocí vlastní škály koznuzmních a participativních modelů spotřeby. Obzvláště vysvětluji rozdíl mezi *bedýnkováním* a jeho historickou souvislostí s CSA v českém prostředí.

Komunitou podporované zemědělství bývá v literatuře popisováno jako forma udržitelné spotřeby potravin, proto si všímám tohoto konceptu podrobněji a odhaluji jeho určité jednostranné zaměření na environmentální přínosy. Pro významnost ekonomických a sociálních aspektů a také pro požadavek po změně systému produkce a distribuce potravin bychom CSA mohli spíše zařadit do konceptu potravinové suverenity. Na historii CSA hnutí ve světě a významných faktorech jeho fungování v zahraničí podávám obraz

Těžištěm práce je kvalitativní výzkum šesti systémů CSA, které se k tomuto pojmenování do jisté míry vědomě hlásí, a které představují zatím kompletní vzorek tohoto fenoménu v Česku. Provedla jsem jedenáct polostrukturovaných rozhovorů s jejich klíčovými aktéry, což jsou zapojení zemědělci a organizátoři, a hledala odpovědi na otázky, jaké jsou společné i rozdílné charakteristiky těchto CSA systémů včetně geneze jejich vzniku, jaké organizační strategie jejich aktéři používají, jak hodnotí fungování uplynulých sezón, jaká rizika a přínosy má pro ně zapojení do CSA či jaké jsou jejich vize do budoucna. Na základě získaných dat jsem vytvořila šest případových studií, které zkoumané systémy popisují a srovnávají z technicky-organizačního hlediska, a třináct kategorií důležitých aspektů CSA vyskytujících se napříč případy. Všímám si zde pozitivní interakce mezi farmáři a organizátory, nejednoznačného používaného názvosloví, rituálů na odběrných místech potravin, napětí při tvorbě ceny za podíl, diverzifikace odbytu farem kromě prodeje systémem CSA či charakteristik spotřebitelů v CSA vnímaných respondentny, které se do jisté míry kryjí s charakteristikami spotřebitelů biopotravin obecně.

Základním rysem CSA systémů ve světě je jejich velká pestrost, což se projevuje i v tomto malém souboru případů. V Česku dosud vznikly systémy spíše předplatitelské (*producer-led*), o

velikosti od 10 do 60 spotřebitelů, sdružené kolem menších rodinných farem v blízkosti větších měst. Hlavním společným rysem všech systémů je alespoň v nějaké míře platba za produkty předem, tedy alespoň minimální obsah závazku, díky kterému můžeme systémy definovat jako *model organizace CSA*. Systémy jsou participativní v různé míře, oproti zahraničním systémům popisovaným v literatuře a ideálním modelům CSA spíše méně než více, některé z nich pro relativně nízkou míru aktivity spotřebitelů směřují spíše do modelu obchodních bedýnkových systémů. Nicméně všechny systémy plánují do příštích sezón pokračovat a většina jich nyní realizuje opatření pro lepší fungování. Všichni respondenti mají také alespoň nějaké zkušenosti se zahraničními modely CSA, jenž formují jejich představy o fungování jejich vlastních systémů. V realitě českého zemědělství a vzorců spotřeby se setkávají spíše s nepochopením, ale neodrazuje je to od pokračování v CSA - pro farmáře má tento systém jednoznačnou výhodu stabilního a dlouhodobého odbytu a organizátoři vnímají svoji práci jako seberealizaci, naplnění, poslání, přestože se potýkají s její časovou náročností. Poměrně významnou roli v českých případech hrají ekologické neziskové organizace, které model CSA do Česka přivedly, šíří o něm povědomí, v některých případech organizují samotné systémy a posunují je do více participativní podoby.

Vývoj českého CSA ilustruje obecně zajímavý jev, a to genezi pronikání určitého environmentálně příznivého jevu ze zahraničí do České republiky. Domnívám se, že získané informace lze i zobecnit a vztáhnout na šíření dalších fenoménů, veřejností vnímaných jako nových - ať už je to ekologické pohřebnictví, ozeleňování festivalů nebo městské kompostování. Všechny tyto jevy jsou pokusem reagovat na globální problémy našeho světa změnou našich spotřebitelských návyků, úpravou životního stylu. Odehrávají-li se tyto snahy *komunitou podporovaně*, mohou mít větší šanci na stabilitu a šíření: překračují individuální snažení a spojují lidi, kteří by jinak byli se svou snahou o ekologicky šetrnější životní styl osamoceni.

9 Jmenný rejstřík a seznam tabulek

Adam.....	11, 28, 30, 34, 82	Maritz.....	21
Čermáková.....	19	Maxwell.....	37
ČSÚ.....	21	McFadden.....	11, 27, 28, 29, 83
De Lind.....	80	Michaelis a Lorek.....	18, 19
Disman.....	42	Ministerstvo životního prostředí.....	18
Douthwaite.....	26, 34	Nyeleni.....	21, 83
Drobníček.....	17	Pall.....	11, 20
Groh.....	11, 83	Pretty.....	20, 30, 81
Hayden.....	13, 21, 31, 33, 34	Prudký.....	24
Henderson.....	11, 12, 26, 27, 28, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 83	Robinson.....	12, 13, 18, 19, 30, 33
Hendl.....	37, 38, 39, 40, 41, 42	Schlicht.....	28, 31
Hinrichs.....	12, 20, 31, 32, 34, 35, 81	Soil Association.....	7, 11, 12, 28, 29, 30, 32, 34, 40
Hušková.....	31, 32	Stranz.....	27, 28
Incoma.....	23, 24	Suchá.....	37
JOAA.....	11, 26, 31, 32, 83	The Land.....	36
Kotěra.....	28	Ulčák.....	20, 30, 33, 82
Kotouček.....	37	Unčovská.....	37
Krajhanzl.....	20	Urban.....	13
Kuciel.....	14, 17	Urgenci.....	28, 29, 43
Kušková.....	18, 23, 24, 25	ÚZEI.....	22
Librová.....	7, 18, 37, 44, 82	Václavík.....	13, 14, 29
Lokoč.....	37	Van En.....	27, 28
Lyson.....	12	Vávru.....	37
Maffesoli.....	82	Zagata.....	12
		Zelený kruh.....	19

Tab 1. Škály modelů alternativních potravinových systémů, str. 15.

Tab 2. Přehled fungujících systémů CSA v Česku ke konci roku 2012, str. 39.

Tab 3. Přehled parametrů šesti českých CSA systémů, dle údajů ze sezóny 2012, str. 51-52.

10 Seznam literatury

- ADAM, K. L. *Community Supported Agriculture* [online]. ATTRA - NCAT, 2006. Staženo 26. 7. 2012 na: www.attra.ncat.org/attra-pub/PDF/csa.pdf
- Agrocenzus 2010* [online]. Český statistický úřad, 2011. Staženo 4. 3. 2013 na http://www.czso.cz/csu/tz.nsf/i/agrocenzus_2010
- Analýza spotřeby potravin v roce 2010*. Praha: Český statistický úřad, 2012.
- BAUMAN, Z. *Úvahy o postmoderní době*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2002. 165 s.
- BAUMAN, Z. *Individualizovaná společnost*. Praha: Mladá Fronta, 2004. 290 s.
- BELL, D. *Kulturní rozpory kapitalismu*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2000. 335 s.
- Biospotřebitel, bulletin PRO-BIO LIGY* [online]. Praha: PRO-BIO LIGA, číslo 1/2012. Staženo 7. 11. 2012 na <http://biospotrebitel.cz/chci-znat-bio/casopis-biospotrebitel>
- BOVÉ, J.: *Food for the future : agriculture for a global age*. Cambridge: Policy Press, 2005. 170 s. ISBN 074563205X
- CATO, M. S. *Green economics: an introduction to theory, policy and practice*. London: Earthscan, 2009, xvi, 224 p. ISBN 9781844075706.
- ČERMÁKOVÁ, M. *Jak levné je jíst maso? Analýza nákladů, energetické efektivity a environmentálních souvislostí různých druhů stravy*. Bakalářská práce. Brno: Masarykova univerzita, Fakulta sociálních studií, 2008.
- Deklarace Nyeleni - fóra pro potravinovou suverenitu* [online]. Krems: Nyeleni, 2011. Staženo dne 20. 3. 2013 na <http://www.nyelenieurope.net/en/download>
- DELIND, L.B. Is this a women's movement? The relationship of gender to community-supported agriculture in Michigan. In *Human Organization* roč. 58, č. 2/1999, str. 190-200.
- DISMAN, Miroslav. *Jak se vyrábí sociologická znalost: příručka pro uživatele*. Praha: Karolinum, 1993, 374 s. ISBN 8070668229
- DITTRICHOVÁ, Š., HEŘMANSKÁ, I., ROZSYPAL, R.: *Lištičky na vinici. Program rozvoje venkova a příčiny stagnace bioprodukce*. 1. vyd. Praha: Galén, 2008.
- DOUTHWAITE, R.: *Short Circuit*. Dublin: Liliput Press, 1996. 386 str.
- DVOŘÁKOVÁ, T. *Prodej lokálních potravin v Brně*. Diplomová práce. Brno: Masarykova univerzita, Fakulta sociálních studií, 2013.
- DROBNÍČEK, L. a kol. *Jak na faremní prodej ze dvora*. Klatovy: Úhlava o.p.s., 2011.

Fenomén Cuketka [online]. In *Hospodářské noviny*, 15. 4. 2011. Staženo 4. 4. 2013 na <http://hn.ihned.cz/c1-51558830-fenomen-cuketka>

GERYKOVÁ, Z.: Hledání ztracených zemědělců. In: *Sedmá generace*, 13. 4. 2010.

GIROU, S. Collective farm shops and AMAP (French CSA) in southwest France. Commitment and delegation on the part of producers and consumers. In: *Sustainable Consumption and Alternative Agri-Food Systems: Second International Working Conference for Social Scientists*. Arlon: L'Université de Liège, 2008.

GROH, T.; MCFADDEN, S. *Farms of tomorrow: Community Supported Farms, Farm Supported Communities*. Kimberton: Bio-dynamic Farming and Gardening Association, 1990.

HÁKOVÁ, J. *Bedýnka zeleniny. I tak vypadá společenská odpovědnost* [online]. Aktuálně.cz, 2011. Staženo 2. 3. 2013 na <http://aktualne.centrum.cz/ekonomika/byznys-a-spolecnost/clanek.phtml?id=706951>

HAYDEN J., BUCK, D. Doing community supported agriculture: Tactile space, affect and effects of membership. In *Geoforum*, ročník 43, číslo 2/2012, str 332-341.

HENDERSON, E. a kol.: *Sharing the harvest: a guide to community supported agriculture*. 1st print. Vermont : Chelsea Green Publishing Company, 1999. 254 s.

HENDERSON, E. *Report from the Social Justice Dialogue at IFOAM, September 28, 2011* [online]. Staženo 5. 3. 2013 na <http://blog.urgenci.net/?p=762>

HENDL, J.: *Kvalitativní výzkum*. Praha: Portál, 2005. 408 s. ISBN 80-7367-040-2

HINRICHS, C. Embeddedness and local food systems: notes on two types of direct agricultural market. In *Journal of Rural Studies*, č. 16/2000, str. 295-303.

HITCHINGS, R. Key factors determining the long term success of CSA projects in Wales. Wales: Organic Research Centre, 2013.

HUŠKOVÁ, B.: O Zuzance a Modrém měsíci aneb Proč je dobré čichat k hlíně. In: *Sedmá generace*. 4. 8. 2010.

I Can't Believe It's Not Organic. In *The Land: An occasional magazine about land rights*, č. léto 2012.

INCOMA: *Již 2/3 českých domácností používají k nákupu potravin pravidelně automobil* [online], 2008. Staženo 1. 3. 2013 na <http://www.incoma.cz/cz/ols/reader.aspx?msg=890&lng=CZ&ctr=203>

JANDOUREK., J.: *Sociologický slovník*. Portál, 2007, Praha. Vyd 2.

JOAA: "TEIKEI" system, the producer-consumer co-partnership and the Movement of the Japan Organic Agriculture Association [online]. In *Country Report for the First IFOAM Asian Conference*, 1993. Staženo 3. 8. 2012 na <http://www.joaa.net/english/index-eng.htm>

KLOUBEK, M. *Hledá se vize českého zemědělství* [online]. Glopolis, 2010. Staženo dne 3. 9. 2012 na <http://www.asz.cz/redakce/index.php?lanG=cs&xsekce=6068&clanek=41197&vlid=4574&prid=18690&>

KRAJHANZL, J. Čím je ovlivňováno environmentální chování lidí? In *Texty o proměně vztahů lidí k přírodě, environmentální výchově a udržitelnosti*. Praha: Zelený kruh, 2009, str. 45-52.

KOTĚRA, J.: *Poznej svého farmáře, aneb setkání bioklubů*. Brno: Hnutí DUHA, 2010.

KOUTOUČEK, M. *Přímé vztahy mezi biozemědělci a zákazníci. Analýza podmínek přímého prodeje*. Bakalářská práce. Brno: Masarykova univerzita, Fakulta sociálních studií, 2010.

KUCIEL, M. *Bedýnky* [online]. 2009, staženo dne 4. 4. 2013 na <http://www.cuketka.cz/?p=1724>

KUŠKOVÁ, P. a kol. *Češi ve spotřebitelském ráji (!?). Vývoj spotřeby českých domácností v posledních dvaceti letech*. Praha: Ministerstvo životního prostředí, 2009.

LIBROVÁ, H. *Pestří a zelení: kapitoly o dobrovolné skromnosti*. Vyd. 1. Brno: Veronica, 1994, 218 s. ISBN 8085368188.

LIBROVÁ, H. *Vlažní a váhaví: (kapitoly o ekologickém luxusu)*. Vyd. 1. Brno: Doplněk, 2003, 319 s. ISBN 8072391496.

LIBROVÁ, H. Čtyři dimenze individualizmu v environmentální perspektivě. In *Sociální studia*. Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity, 3/2009, str. 11–29. ISSN 1214-813X

LIBROVÁ, H. Individualizace v environmentální perspektivě: sociologické rámování mění pohled a plodí otázky. In *Sociologický časopis*. 2010, č. 1., s. 125-152.

LIBROVÁ, H., KRAUTOVÁ, Z. Spotřeba domácností a proces individualizace v environmentální perspektivě. In *Sociální studia*. Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity, 3/2009. S. 31–55. ISSN 1214-813X

Lidé chtějí nakupovat od zemědělců, mají však málo informací - tisková zpráva [online]. Bio-info.cz, 2010. Staženo 3. 4. 2013 na <http://www.agris.cz/clanek/168341>

LIPOVETSKY, G. *Éra prázdnoty: Úvahy o současném individualismu*. Praha: PROSTOR, 2003. 314 s.

LOKOČ, R. *Čeští zemědělci jako správci krajiny?* Disertační práce. Brno: Masarykova univerzita, Fakulta sociálních studií, 2009

- LYSON, T. A. *Civic agriculture: Reconnecting farm, food, and community*. Lebanon: University Press of New England, 2004.
- MAFFESOLI, M. *The Time of the Tribes: The Decline of Individualism in Mass Society*. London: Sage, 1996.
- MARITZ, CH. *Food sovereignty as a way to achieve food security: Small steps in the Czech Republic towards sustainable agricultural production and consumption* [online]. Praha: Glopolis, 2011. Staženo 20. 2. 2013 na <http://glopolis.org/en/articles/food-sovereignty-way-achieve-food-security/>
- MALÍKOVÁ, A: Komunitou podporované zemědělství na vlastní oči aneb s Annie po AMAP. In *Bioměsíčník*, číslo 6/2011.
- MAXWELL, J. *Qualitative research design: an interactive approach*. 2nd ed. Thousand Oaks: SAGE Publications, c2005, xiv, 175 s. ISBN 0761926089.
- MCFADDEN, A. *History of CSA Movement* [online]. Rodale Institute, 2003. Staženo 3. 8. 2012 na <http://newfarm.rodaleinstitute.org/features/0204/csa2/part2.shtml>
- MCFADDEN, A. *Unraveling the CSA number conundrum* [online]. Nedatováno, staženo 2. 3. 2013 na <http://thecalloftheland.wordpress.com/2012/01/09/unraveling-the-csa-number-conundrum/>
- MICHAELIS, L.; LOREK, S. *Consumption and the Environment in Europe: Trends and Future*. Copenhagen: Danish Environmental Protection Agency, 2004. 128 s.
- MOŽNÝ, I. *Česká společnost: nejdůležitější fakta o kvalitě našeho života*. 1. vyd. Praha: Portál, 2002, 207 s., grafy, mapy. ISBN 8071786241.
- Prestiž povolání - tisková zpráva* [online]. Centrum pro výzkum veřejného mínění, 2012. Staženo 4. 4. 2013 na <http://cvvm.soc.cas.cz/prace-prijmy-zivotni-uroven/prestiz-povolani-cerven-2012>
- PRETTY, J. *Agri-culture : reconnecting people, land and nature*. 1st pub. London : Earthscan Publications, 2002. 261 s. ISBN 1853839256.
- PRETTY, J. *The Earthscan reader in sustainable agriculture*. London: Earthscan, 2005, xxii, 405 p. ISBN 1844072355-.
- PRETTY, J. *The living land: agriculture, food and community regeneration in rural Europe*. 1st pub. London: Earthscan Publications, 1998, xii, 324 s. ISBN 1853835161.
- PRUDKÝ, L. *Inventura hodnot: výsledky sociologických výzkumů hodnot ve společnosti České republiky*. Vyd. 1. Praha: Academia, 2009, 341 s. ISBN 9788020017512.
- Rámcový program udržitelné spotřeby a výroby v ČR* [online]. Ministerstvo životního prostředí, nedatováno. Staženo 22. 11. 2012 na http://www.mzp.cz/cz/udrzitelna_spotreba_vyroba

ROBINSON, G.: *Sustainable rural systems: sustainable agriculture and rural communities*. Aldershot, England: Ashgate, 2008. 210 s. ISBN 9780754647157.

SALLE, J. & HOLLAND, M.: *Agricultural urbanism: handbook for building sustainable food & agriculture systems in 21st century cities*. 1. vyd. Vermont: Green Frigate Books, 2010. 250 s.

SCHLICHT, S. *Germany CSA overview* [online]. ACTeon, nedatováno. Staženo 25. 3. 2103 na http://www.urgenci.net/uploads/paragraphe/documents/Germany_CSA_overview_Susanne.pdf

Seikatsu Co-operative [online]. Nedatováno, staženo 23. 8. 2012 na <http://www.seikatsuclub.coop/english>

Soil Association: *An analysis of seven community supported agriculture enterprises*. Bristol, 2009.

Soil Association et al. *A Share in the Harvest - A feasibility study for community supported agriculture*. Bristol, United Kingdom, 2001.

Soil Association: *A Share in the Harvest. An action manual for community supported agriculture*. Bristol, 2011, 48 + 50 s.

Soil Association: *The Impact of Community Supported Agriculture*. Bristol: Soil Association, 2011, 58 s.

SIMMEL, G. *Peníze v moderní kultuře a jiné eseje*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2006. 206 s. *Statistická šetření ekologického zemědělství - Základní statistické údaje (2011)*. ÚZEI, 2012.

STRANZ, W.: *The Genesis of the German CSA* [online]. Staženo 2. 8. 2012 na <http://blog.urgenci.net/?p=206>

Strategický rámeček udržitelného rozvoje [online]. Ministerstvo životního prostředí, 2010. Staženo 22. 3. 2013 na www.mzp.cz/cz/strategie_udrzelneho_rozvoje

SUCHÁ, D. *Biokluby v návaznosti na předválečná spotřební družstva*. Bakalářská práce. Brno: Masarykova univerzita, Fakulta sociálních studií, 2010.

TIMUR: *Ekologická stopa jídla* [online]. Nedatováno, staženo 13. 4. 2013 na [http://www.timur.cz/ekologicka-stopajidla.html](http://www.timur.cz/ekologicka-stopa/ekologicka-stopajidla.html)

TOMŠÍK, K. *Vývoj a perspektivy evropského venkova: aspekty konkurenceschopnosti a udržitelného rozvoje v evropském venkovském prostoru v prostředí globalizace*. Vyd. 1. Praha: Wolters Kluwer Česká republika, 2009, 208 s. ISBN 9788073574956.

ULČÁK, Z: *Partnerské vztahy mezi zemědělci a spotřebiteli*, In *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity*, Sociální studia 2/1997. Brno : Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, 1997.

- ULČÁK, Z., PALL, J. Indicators of Agricultural Sustainability - The Moral of a Story. In *Sustainable Development of Multifunctional Landscapes*. 1. vyd. Berlin, Heidelberg, New York : Springer-Verlag, 2003. str. 67 - 78. ISBN 3-540-00008-9.
- ULČÁK, Z., KLVAČ, P. Samozásobitelství potravinami - může být život na venkově luxusní? In *Venkovská krajina ...: sborník příspěvků z mezinárodní konference : Slavičín, Hostětín (CHKO Bílé Karpaty, Zlínský kraj)*. Brno: ZO ČSOP Veronica, 2008, str. 48-51
- UNČOVSKÁ, J. *Bio-bedýnky versus bio-košíky: charakteristiky spotřebitelů biopotravin*. Diplomová práce. Brno: Masarykova univerzita, Fakulta sociálních studií, 2011.
- URBAN, J. Zemědělskou politiku určují spotřebitelé. *Časopis Veronica* 5/2012, str. 1-3.
Urgenci - webové stránky Asociace CSA [online]. Staženo 3. 8. 2012 na <http://www.urgenci.net>
- VÁCLAVÍK, T. *Český trh s biopotravinami 2009* [online]. Praha: ČON, 2010. Staženo 7.11.2010 na http://www.biospotrebitel.cz/data/pdf/Cesky_trh_s_biopotravinami_09_souhrn.pdf
- VÁCLAVÍK, T: *Jak úspěšně vytvořit a provozovat systém „biobedýnek“*. Brno: Ministerstvo zemědělství, 2008.
- VAN EN, R.: *Eating For Your Community* [online]. Context Institute, 1995. Staženo 3. 8. 2012 na <http://www.context.org/iclib/ic42/vanen/>
- VÁVRŮ, E. *Jídlo z blízka jako prvek ekonomické lokalizace*. Diplomová práce. Brno: Masarykova univerzita, Fakulta sociálních studií, 2007.
- VEČERNÍK, J., (2008): Household Consumption in the Czech Republic: From Shopping Queues to Consumer Society. In *Polish Sociological Review*, 2/2008, str. 153-173.
- Velký sociologický slovník, A-O*. Praha: Karolinum, 1996. 747 s.
- Velký sociologický slovník, P-Ž*. Praha: Karolinum, 1996. 747 s.
- Vize českého zemědělství po roce 2010* [online]. Ministerstvo zemědělství, 2010. Staženo 3. 4. 2013 na http://eagri.cz/public/web/mze/tiskovy-servis/tiskove-zpravy/x2010_ministr-sebesta-predstavil-vizi-ceskeho.html
- VORÁČKOVÁ, A. *Zeleninové bedýnky v Brně* [online]. Slow Food Brno: 2012. Staženo 3. 5. 2013 na <http://www.slowfoodbrno.cz/aktuality/zeleninove-bedyanky-v-brne>
- ZAGATA, L. 'We Want Farmers' Markets!' Case Study of Emerging Civic Food Networks in the Czech Republic. In *International Journal of Sociology of Agriculture*, ročník 19, číslo 3/2012, str. 347–364.

Základní statistické údaje ekologického zemědělství k 31. 12. 2012 [online]. ÚZEI, 2013. Staženo 31. 3. 2013 na <http://eagri.cz/public/web/mze/zemedelstvi/ekologicke-zemedelstvi/statistika-a-pruzkumy/>

Zelený kruh: *Indikátory blahobytu (všechno, co jste kdy chtěli vědět o štěstí, ale báli jste se zeptat)*. Praha, 2010.

11 Přílohy

Příloha 1 - otázky pro rozhovor pomocí návodu

Tři okruhy otázek vycházejí ze tří specifických výzkumných otázek.

1. okruh - fungování systému CSA (spec. otázka č. 2)

Můžete prosím popsat, jak funguje váš systém komunitou podporovaného zemědělství? Kdo, kde, kdy a od koho si co vyzvedává a jak dlouho to takhle funguje?

Doplňující otázky:

Kolik lidí je do systému zapojeno?

Kdo rozhoduje o chodu systému?

Jakým způsobem funguje komunikace mezi členy?

Jak často a kolik peněz platí členové jako svůj podíl?

Jezdí členové někdy pomáhat na farmu?

Jak vypadá a funguje odběrné místo?

Co je všechno v nabídce pro odebrání?

Kdy a z jakého důvodu váš systém KPZ vznikl?

(jen pro farmáře) Jakou část z vašich příjmů vám zajišťuje KPZ? Máte ještě jiné příjmy?

2. okruh - hodnocení systému CSA (spec. otázka č. 3)

Můžete popsat, co fungovalo v systému minulý rok dobře?

S čím se naopak vyskytly problémy a jak jste je řešili?

Existuje nějaký cílový stav této vaší KPZ? Kam směřujete? A existuje nějaký cílový stav pro rozvoj komunitou podporovaného zemědělství v Česku?

Jaké máte povědomí o fungování ostatních českých systémů KPZ?

Máte nějaké osobní zkušenosti se zahraničními modely KPZ? Pokud ano, co si myslíte, že z těchto modelů nejde aplikovat do českého prostředí a proč? Co naopak jde?

O KPZ asi vyprávíte lidem ve svém okolí. S jakými reakcemi jste se setkal/a?

(jen pro farmáře) Víte, jaké názory na KPZ mají farmáři, se kterými se setkáváte?

Kdo jsou podle vás členové vaší KPZ, jaké mají charakteristiky? Jak moc je osobně znáte?

Zkuste říci, co je pro vás komunitou podporované zemědělství vlastními slovy. Jaké principy jsou v něm pro vás důležité?

3. ohruh - demografie a osobní motivy (spec. otázka č. 1)

Kolik je vám let, jaké máte vzdělání a kde pracujete, případně kde jste dříve pracoval?

(jen pro farmáře) Jak dlouho hodpodaříte a jak jste dříve prodával/a produkci?

Proč se vy osobně zapojujete do KPZ - co vám to dává?

Dokážete odhadnout, kolik času strávíte organizací vaší KPZ?

(jen pro organizátory) Máte z toho nějaký příjem?

(jen pro organizátory) Co všechno dalšího děláte souvisejícího s komunitou podporovaným zemědělstvím kromě organizace vaší skupiny KPZ?

Příloha 2 - Seznam kódů pro analýzu rozhovorů

1. fungování systému CSA	3. demografie a osobní motivy
1 délka fungování	35 věk
2 počet spotřebitelů	36 vzdělání
3 nabídka odběru	37 profese
4 frekvence odběru	38 příjmy
5 odběrné místo	39 rodina
6 organizace odběru	40 jak se dověděl o KPZ
7 cena	organizátor
8 způsob placení	41 motivace dělat KPZ
9 tvorba ceny	42 časová náročnost
10 náklady	43 šíře aktivit ke KPZ
11 délka sezóny	44 dobrovolnictví
12 extra dodávky	45 spolupracovníci
13 kdo organizuje	farmář
14 systém komunikace	46 historie hospodaření
15 plánovací schůzky	47 velikost farmy
16 návštěvy farmy	48 poloha farmy
17 vývoj této KPZ	49 produkce farmy
	50 biocertifikace
2. hodnocení CSA	51 zaměstnanci
18 názvosloví	52 dotace
19 principy KPZ obecně	53 objem odbytu přes KPZ
20 pozitiva	54 odbyty jinde
21 odchylky od ideálu	55 motivace k hospodaření
22 cílový stav KPZ / farmy	56 bariéry v hospodaření
23 plán nové sezóny	
24 zahraniční zkušenosti	
25 co by nešlo ze zahraničí	
26 reakce okolí	
27 reakce farmářů	
28 jak moc zná členy	
29 charakteristiky členů	
30 vnímání organizátora farmářem	
31 vnímání farmáře organizátorem	
32 důležitost bio	
33 pohled na zemědělství v ČR	
34 šíření KPZ v ČR	

MASARYKOVA UNIVERZITA

Fakulta sociálních studií

Katedra environmentálních studií

Zadání diplomové práce
MAGISTERSKÉ

pro: Veroniku Fišerovou

UČO: 220209

imatr. roč.: 2010

Vedoucí katedry Vám ve smyslu studijních předpisů o státních závěrečných zkouškách určuje

Téma diplomové práce: Potenciál komunitou podporovaného zemědělství v ČR

Téma diplomové práce v angličtině: Community supported agriculture in the Czech Republic and its potencial

Zásady pro vypracování:

Posluchač(ka) zpracuje magisterskou diplomovou práci při využití všech svých věcných i metodologických znalostí a dostupné literatury. Nedílnou součástí práce jsou i její stručná **anotace, index a seznam použité literatury (blíže viz "Pravidla k vypracování diplomové práce")**. **Rozsah diplomové práce:** 18 -29 000 slov.

Pokyny pro vypracování:

Cíle práce:

V práci se zaměřte na následující otázky- Jaký je potenciál ekologických farem v Česku aplikovat model komunitou podporovaného zemědělství? Jak zapadá do současných systémů prodeje zemědělských produktů? Jaké bariéry existují v jeho zavedení? Jaké příležitosti se naopak nabízejí? V čem je model komunitou podporovaného zemědělství environmentálně příznivý – není přeceňován jeho environmentální, ekonomický a sociální přínos?

Osnova:

Konkrétní struktura práce vyplývá ze zvoleného tématu.

Ve své práci posluchač(ka) vyjde především z těchto zdrojů:

BAŠEK, V.: České zemědělství šest let po vstupu do Evropské unie. 1. vyd. Praha : Ústav zemědělské ekonomiky a informací, 2010. 77 s. ISBN 9788086671819.
BOVÉ, J.: Food for the future : agriculture for a global age. Cambridge : Polity Press, 2005. 170 s. ISBN 074563205X
BINEK, J.: Synergie ve venkovském prostoru : paradoxy rozvoje venkova : kritické zhodnocení bariér, nástrojů a šancí rozvoje venkova. 1. vyd. Brno: GaREP, 2011. 63 s.
HENDERSON, E.; GUSSOW, J. D.; VAN EN, R.: Sharing the harvest : a guide to community supported agriculture. 1st print. Vermont : Chelsea Green Publishing Company, 1999. 254 s.
PRETTY, J.: Agri-culture : reconnecting people, land and nature. 1st pub. London : Earthscan Publications, 2002. 261 s. ISBN 1853839256.
ROBINSON, G. Sustainable rural systems : sustainable agriculture and rural communities. Aldershot, England : Ashgate, 2008. 210 s. ISBN 9780754647157.
SALLE, J. & HOLLAND, M.: Agricultural urbanism : handbook for building sustainable food & agriculture systems in 21st century cities. 1. vyd. Vermont: Green Frigate Books, 2010. 250 s.
VANĚČEK, D.; TOUŠEK, R.; PÍCHA, K.: Marketing a logistika v potravinářském průmyslu a zemědělství : vědecká monografie. 1. vyd. České Budějovice : Jihočeská univerzita, 2007. 98 s. ISBN 9788070409336.

Určený vedoucí diplomové práce:

Ing. Zbyněk Ulčák, Ph.D

.....
podpis vedoucího DP

Datum zadání: 2. 10. 2011

.....
Ing. Zbyněk Ulčák, Ph.D.
vedoucí katedry ES

